

ACTA PAPENSIA

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
KÖZLEMÉNYEI

A TARTALOMBÓL

Sokorópátkai Szabó István politikai tevékenysége 1919–1931 – Települési igazgatás és jogszolgáltatás a Jászkun kerületben – Az egyházi levéltárak kiadványai az 1990-es években – Tormássy János dunamelléki református püspök beiktatása 1808-ban – Kisebbségi közlemények – Szemle

Ötödik évfolyam (2005) 3–4. szám

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587–6292

Főszerkesztő

Dr. Hudi József

Felelős szerkesztő

Mezei Zsolt

Munkatársak

Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó

Köntös László gyűjteményi igazgató

Dunántúli Református Egyházkerület

Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség

8500 Pápa, Március 15. tér 9.

Postafiók: 48.

Tel/fax: (89) 324-240

e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám két kötetben

Egy összevont szám ára: 700.– Ft

Megrendelhető és előfizethető
a szerkesztőség címén.

Előfizetési díj: 1400.– Ft / év

E számunk kiadását támogatta

PÁPA VÁROS ÖNKORMÁNYZATA

VESZPRÉM MEGYE KULTÚRÁJÁÉRT KÖZALAPÍTVÁNY

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET

Települési igazgatás és jogszolgáltatás a Jászkun kerületben¹

AKIVÁLTSÁGOLT TELEPÜLÉSEK önkormányzatát a helyi tanácsok igazgatták, élükön a főbíróval. A testület tagjai kizárólag redemptusok (a redempcióban földet váltottak) vagy redemptus-nemesek lehetek, választói joggal is ők rendelkeztek. Az igazgatást testületi döntések alapján a szenátorok felügyelték, illetve intézték. A tanács hatásköre jogszolgáltatásra és közigazgatásra terjedt ki, gazdaságirányító intézkedései a települési és az egyéni gazdálkodásra is hatottak.

A tanács, mint testület részt vett a kerületi előjárók jelölésében, közgyűlési megbízottain keresztül a választásukban. Helyi szabályrendeleteket alkotott, lakosi jogot adományozott. Végezte az adóigazgatással, a katonaállítással és -tartással kapcsolatos feladatokat, felügyeletet gyakorolt a céhek felett. Hiteleshelyként bizonyságleveleket adott ki. Előtte zajlottak az adásvételek, kezelte a végrendeleteket. Ellátta a közgyámi feladatokat, felügyelt az árvák vagyonára, a kijelölt gyámokat elszámoltatta. Felügyelt a birtokviszonyok alakulására, az elővételi jogok betartására, a földfelmérésekre, a rendszeres időszakhoz kötött mezőgazdasági feladatokra.

A tanács döntött a házhelyosztásokról, elvégeztette az összeírásokat, s az adóigazgatási feladatokat. Kezelte a kisebb királyi haszonvételeket, ellenőrizte a piacok, a vásárok, az ár- és bérlimitációk megtartását. A tanács előtt fogadták a közösség pásztorait. Szabályozta a munkavállalást és a kereskedelmet. A katolikus településeken gyakorolta a kegyúri jogot, a református településeken – tagjain keresztül – részt vett a presbitériumok munkájában, s mindkét esetben a település kulturális és erkölcsi irányításában. Munkáját a szegődményesek népes csoportja segítette.

A kerületben működő községi főbírók hatásköre összetettebb volt a vármegyék községbírói hatáskörénél. A főbíró az igazgatszolgáltatás és a köz-

¹ A Jászkun Kerület 1696–1876 között önálló közigazgatási egység volt. 1702–1745-ig földesúri hatalom alá került, 1745-ben a jászkun redempcióban visszaváltotta szabadságát és területi autonómiát nyert. Az autonóm kerületbe 8 kiskunsági, 6 nagykunsági és 11 jászsági kiváltságolt település tartozott.

igazgatás mellett, a település gazdasági, kulturális és erkölcsi irányítását is kézben tartotta. A jászkun helységekben — még a legkisebbekben is — a főbíró sokkal szélesebb jogkört kapott, mint a jobbágyközségek bírói, akiknek hatósági jogait a földesúr erősen korlátozta.² A földesúri és az egyházi mezővárosok bíráihoz viszonyítva, ha azoknál nem is jelentősebb, de komplexebb hatalom volt a kezükben. Szabó László szerint ez annak tudható be, hogy jogilag homogén közösséget irányítottak: közösségük valamennyi lakója szabad ember volt.³ A személyes szabadság erősítette az identitást, hatott az önkormányzat működésére. Ugyanekkor nem feledhetjük, hogy a földváltás következtében a népesség személyes szabadsága a gazdasági és politikai jogok vonatkozásában differenciálódott. A vármegyékben a nemesesség ki tudta vonni magát a főbíró hatalma alól, sőt Nagykovács mezőváros esetében még szembe is fordulhatott a város vezetésével.⁴ A Jászkun Kerületben az adott település minden tagjára kiterjedt a bírói hatalom, a nemesekre is.

Megjegyezzük, hogy a Jászkunságban a községektől a mezővárosokat csupán az országos vásártartási jog elnyerése különböztette meg, a mezővárosokat megillető többi joggal a közös privilégiumból eredően a községek is rendelkeztek. A kerületben a helységek azonos kiváltságokkal éltek, önkormányzatuk működtetését a település nagyságrendjétől függően irányította népesebb, vagy kevésbé népes tisztségviselő gárda. A szervezeti tagolódásban és a hatáskörökben nem volt különbség, ezért alkalmazzuk egységesen minden jászkun községre a település, vagy a helység megnevezést, eltekintve a mezővárosi rang kiemelésétől.

AZ IGAZGATÁS ELLENŐRZÉSÉRE, SEGÍTÉSÉRE ALAKULT HELYI TESTÜLETEK

A külsőtanács

A külsőtanácsok viszonylag későn, csak a XVIII. század végére alakultak meg. Előzményüknek az *electa communitas* 20–50 fős testületét tekinthetjük. A testület tagjait a település tizedbeosztása szerinti arányos elosztásban a redemptusok közül a tized lakói delegálták. Közreműködtek az éves szám-

² HORVÁTH 1972. 565–572.

³ SZABÓ 1982. 11–12.

⁴ GALGÓCZY 1896. 154.; 167–170.

adások jóváhagyásában és a bíróválasztásokban. A bíróválasztáson kötelező volt szavazniuk. Bizonyos mértékig védőpajzsot képeztek a tanács és a lakosság között.

1797-re az *electa communitas* minden helységben felváltotta a külsőtanács. A külsőtanács ugyanúgy 12 tagból állt, mint a kistanács, a szenátus. Tagjai esküt tettek a közösség érdekeinek védelmére. Részt vettek a választásokban. Gyakran közülük választottak tisztségviselőt, a más ügyben elfoglalt szenátorokat helyettesíthették a jogszolgáltatásban. Megbízásuk a szenátorokéhoz hasonlóan életük végéig szólt. A külsőtanács a gazdasági döntésekben véleménynyilvánítási és szavazati jogot kapott. Működése a kerületeken kívüli hasonló testületektől több vonatkozásban eltért.

A jászkun helységek külsőtanácsainak élén soha nem állt külön vezető, s nem tartottak önálló, külön tanácskozásokat sem, amint az a szabad királyi városokban megfigyelhető. Hatáskörükben igazodtak a szabad királyi városok külsőtanácsaihoz, szerepük ugyanúgy másodlagos maradt a kistanács mögött, mint a szabad királyi városokban. Az országos kép e tekintetben nem egységes.

Nyíregyházán 1837 előtt volt olyan időszak, amikor a nagyobb tanács vezető szerepet vívott ki, később itt is a szenátus (belsőtanács) kerekedett felül. A kecskeméti *electa communitas* feladatát és kialakulását tekintve hasonló volt a kerületbeli testülethez. Nyíregyházán és Kecskeméten is a „közrend képviselőiből” alakult meg a külsőtanács, és fő feladata mindkét városban a számadások felülvizsgálata volt. Kecskeméten az 50–70 tagú testület 1811-re öltött határozott szervezeti formát, tehát közel másfél évtizeddel később, mint az a kerületbeli településeken történt. Kecskeméthez hasonlóan Nagykőrös (1817) és Cegléd (1819) választott községe is később alakult meg, mint a jászkunságiak.

A hajdúvárosok külsőtanácsai kevés eltéréssel hasonlóak a jászkunságiakhoz. Hajdúdorogon a jogalkotásban nem kapott szerepet a külsőtanács, a jászkun településeken igen, pl. a statutumok alkotásában és elfogadásában. Hajdúszoboszlón a testületi üléseken szavazati joguk csak a szenátoroknak volt, a jászkunoknál a gazdasági ügyekben a külsőtanács tagja is szavazhatott. Hajdúszoboszlón a szenátorokat az *electa jurata communitas* tagjai közül választották. Ezt a gyakorlatot a Jászkun Kerületben 1823-tól vezették be. Hajdúhadházon a nagytanács azonosult a közbirtokossági gyűlésekkel. A Jászkun Kerületben a birtokosság véleményét és szavazatát nem helyettesíthette a külsőtanács.

A birtokossági gyűlések

A jászkun redempcióban megváltott osztatlan közös tulajdonnal a birtokosok közössége rendelkezett. A redemptus birtokosok közössége 1848-ig azonos a politikai községgel. A tulajdonosi érdekérvényesítést, és a politikai élet koordinálását a redemptusok a tanácsra hagyták, s csak a nagyobb horderejű politikai és gazdasági ügyek eldöntésébe szóltak bele. Beeszlásuk az úgynevezett nagyobb gyűléseken történt, ahol a tanács és a tekintélyesebb birtokosok együtt határoztak. A birtokosok az ülés napirendjének meghirdetésével értesültek a tárgyalandó gazdasági kérdésekről, s aki akart az megjelenhetett, véleményt nyilváníthatott és szavazhatott. A tanácsülési jegyzőkönyvbe mindenkor feljegyezték a megjelent birtokosok nevét.

A jászkun birtokosok közössége, amint azt egy korábbi tanulmányban már kifejtettem⁵ nem tekinthető nemesi közbirtokosságnak. A redempcióban kollektív nemességet nyert Jászkun Kerület birtokosai nem alkottak compossessoratust. A nemesi közbirtokosságok sajátosságait és a községekhez való viszonyát elemezve megállapítottam, hogy a jászkun településeken a redempció után kialakult közbirtokosság, birtokos közösség csupán bizonyos vonásokban hasonlítható a nemesi közbirtokossághoz.

Fodor Ferenc⁶ a jász községekről azt állapította meg, hogy azok gazdasági közösségek. Kutatásaim Fodor megállapítását az egész Jászkun Kerületre igazolják. A jászkun községek maguk szabták ki maguknak a gazdálkodási formát, s a közös döntések hatálya mindenkire egyformán kiterjedt. A döntések ezért „nagyobb gyűlésekben” születtek, a birtokosok, azaz az osztatlan tulajdon tulajdonosainak beeszlásával és szavazatával.

A Jászkun Kerületben nem volt szükség a közbirtokossági szervezet elkülönülésére, hiszen a politikai élet irányítói ugyanabból a társadalmi csoportból kerültek ki, mint a gazdasági élet vezetői. A gazdasági gyűléseket 1848 után váltották fel az intézményesült közbirtokosság külön tartott birtokossági ülései. Az átalakulás formai és tartalmi változásokat és a birtokossági vagyon elkülönítését eredményezte. Az 1848 utáni közbirtokosságok már nem települési, hanem csoportérdeket érvényesítettek, s nem sorolhatók a helyi önkormányzat irányító, döntéshozó testületei közé.

⁵ BÁNKINÉ 1998.

⁶ FODOR 1942.

Községi bíróságok

A települések mindennapi életében a legközvetlenebb jogszolgáltatást a tanács, mint bíróság, azaz a tanácsbírók végezte. A tanácsbírók mindenkor kollegiális bíróság volt, változó létszámmal, legkevesebb három taggal működött. Élén a főbíró állt, akit bíraskodási munkájában erre kijelölt szenátorok segítettek. A tanúkihallgatást igénylő esetekben a vallomásokot és az ítéletet is írásba foglalták. 1745 után a tanácsbírók hatásköre hat forint alatti károkozásra terjedt, 1776-tól ezt az értékhatárt tíz forintra emelték. Az ítélezést és a tanúk vallomásait a nótárius foglalta írásba, ezért neki mind a kihallgatáson, mind az ítélethozatalnál jelen kellett lennie.⁷ Testi fenytést csak három bírósági tag közös ítéletével szabhattak ki. 1816-tól a tilalomtörökre is csak három vagy négy tanácsbelivel együtt mondhattak ítéletet.⁸

A békebírói feladatokat a helység főbírója egyedül láthatta el. Mégis sokszor a békebíráskodás a felek által elfogadott személyek előtt, úgynevezett arbiter bírák előtt történt. A helyi panaszokat a főbíró személyesen ítélte. Ezeket a rövid úton bevégzett bírói ítéleteket külön naplóban vezették.

Félegyházán 1750-ig a törvénykezés szóbeli formáját gyakorolták. A peres felek megjelentek a bíróság előtt, ahol előadták a sérelmeiket, és a főbíró azonnal meghozta az ítéletet.⁹ A szóbeliség csak a per lebonyolítására vonatkozott, a tényállást és a határozatot bejegyezték a tanács jegyzőkönyvébe. A kezdeti időszakban minden jelenlevő szenátor részt vett az ítélethozatalban, amit az egész testület szavazatával mondtak ki.

A prókátorok közreműködését 1750-től szorgalmazta a generális közgyűlés, de a helységekben még hosszú évtizedekig megmaradtak a közvetlen törvénykezési módnál. A prókátorok a fellebbezéseknél, illetve a különböző fokozatú kerületi bíróságokon kaptak közreműködési lehetőséget.

A tanácsbírók a polgári perek közül első folyamodású bíróság volt az illető község lakosai között vagy lakosai ellen indított birtokjogi ügyekben. Előtte kezdődhettek az adóssági és osztályos perek, a helység bel-és külterületén levő ingó és ingatlan vagyona vonatkozó perek, az elővételi jogok megsértése miatti panaszok és perek. Az első folyamodású tanácsbírók ítéltek a kihágásokban, és a kisebb bűnügyekben.¹⁰

⁷ BKML Kh. lt. Prot. Curr. 6. 155/1776.

⁸ BKML Kh. lt. Prot. XXVI. 12. p. /1816. jan. 27.

⁹ BKML Kf. lt. Prot. 1. 37/1750.

¹⁰ GYÁRFÁS 1866.

A rendőrbírói intézmény létrehozása után, az 1840:IX.tc. szerint, a rendőrbíró elől fellebbezett ügyekben a tanácsörvényszék fellebbviteli jogkört látott el, azaz másodfokon ítélte. A rendőrbírónak egyszemélyes bírói jogköre volt.

A tanács jogszolgáltatási feladatai között mindenkor, egészen a jogszolgáltatás államosításáig jelentős volt a bűnügyek vizsgálatában való közreműködés. A tanácsörvényszék testülete végezte a helyi tanúk kihallgatását azokban a bűnesetekben is, amelyeknek ítélete nem tartozott a hatáskörébe. A tanúkihallgatások vizsgálati jegyzőkönyveit a particularis kerület¹¹ kapitányához továbbították, aki döntött a perbefogásról. Ez utóbbi a tisztügyész feladata volt.

Jelentős feladatot kaptak az első folyamodású bíróságok a fellebbezési fórumokon hozott ítéletek kihirdetésében és végrehajtásában. Az 1751-ben kiadott királyi reguláció 7-dik paragrafusában rendelkezett az apellátákról. A tanácsörvényszék ítéletét birtokon belül lehetett fellebbezni. Tehát a helyi bíróság ítéletével elégedetlen fél az ügy tartalma szerint másodfokon a jászkun ítélő fórumokhoz fellebbezhetett, a particularis kapitányi székre, vagy a Jászkun Kerület polgári törvényszékére, ahonnan további fellebbezési lehetőséget kaphatott a nádori törvényszékre. Sokszor egy-egy tanácsörvényszéken kezdődött per minden fórumot megjárt. A tanácsörvényszék ítéletei a takarékos parasztpolgári szemlélet, a tékozlástól mentes életmód kialakítását támogatták.

A jászkunságiak közül legtöbben a helyi statutumok és az erkölcsi rend ellen vétettek. Kiemelten büntették a bíró vagy a szenátorok megsértését. A vétkes személy 25 pálcat szenvedhetett tiszteletlen beszédjéért. Aki a rendészeti közegnek számító tizedest szidta, éppúgy 25 botütést kaphatott, mint az aki a főbíróat sértegette.¹²A legnagyobb szigorral azokat ítélték el, akiknek önkormányzati tisztségüknél fogva jó példával kellett volna szolgálniuk, mégis kihágást követtek el. A káromkodókat, bármilyen rendű, rangú lakos volt az elkövető, többnyire templom előtti pálczázással büntették. Ha a káromkodó történetesen egy szenátor volt, annak tisztségétől meg kellett válnia.

A tanács bíraskodási jogköre a nemesekre is kiterjedt, amíg azok a Jászkun Kerületben laktak. 1753-ban a nádor utasította a tanácsokat, hogy követeljék meg a kerületbeli nemesektől a nemesség igazolását. Ugyanekkor fi-

¹¹ Partikularis kerület volt a Jász, a Nagykun és a Kiskun Kerület.

¹² BKML (Bács-Kiskun Megyei Levéltár)Kh. lt. (Kiskunhalas levéltára) Fasc. I. Sub. A. No 34/1759.

gyelmeztet, az igazolás nem jelenti azt, hogy a nemesek külön törvénykezés alá tartozhatnak, „...semmi jurisdictiont magukra ne vehessenek, hanem a több lakosokkal egy sorsban álljanak amíg a Districtusokban laknak”.¹³

A nemesek törvényszék előtti helyzetét a Jászkun Kerület kiváltságolt volta éppúgy meghatározta, mint a tulajdonlásukat. A Jászkunságban sem nemesi birtok, sem külön nemesi törvénykezés nem kapott helyet. Büntető ügyekben azonban a nemeseket nem vethették börtönbe, amíg törvényesen be nem idéztettek, s el nem marasztaltattak. A nemesek perbe hívása a particularis kapitány jogkörébe tartozott, a tanácstörvényszék előtt kivett vallomás alapján.

A büntetési tételek 1760-tól emelkedtek. 1761-ben a káromkodók 50 pálcát, a visszaesők száz botütést kaphattak. Halálos ítéletet a tanácstörvényszéken nem hozhattak, ezekben az ügyekben csupán a kivizsgálást végezték. 1763-ban aki a bírót megsértette, ötven pálcaütést kapott. Az ilyen ítéleteket azonnal végrehajtották, s fellebbezést csak az ítélet végrehajtása után engedtek. Bizonyára számtalan visszaélés előfordulhatott, mert 1777. márciusában a Félegyházán tartott particularis gyűlésből kihirdették, hogy a felek kérésére a tanácstörvényszéknek mindenkor meg kell engedni a birtokon belüli fellebbezést.¹⁴

Ha összehasonlítjuk a jászkunsági tanácstörvényszékek hatáskörét, pl. a hajdúvárosok hasonló fórumainak hatáskörével, ez utóbbit több vonatkozásban szűkebbnek látjuk. A hajdúk önkormányzatának jogi kereteit Forgách Zsigmond 1613-ban kiadott 12 pontos instrukciója szabta meg, bár a Hajdúkerület csak 1698-ban a hajdúk főkapitányának megválasztásával jött létre. Addig a hajdúvárosok pallosjoggal rendelkeztek. 1699-ben I. Lipót király a városoktól megvonta a pallosjogot és a Hajdúkerület közgyűlésére ruházta, a hajdúvárosok tanácsai pedig 12 pálcaütésnél, vagy 12 napi elzárásnál nagyobb büntetést nem szabhattak ki.¹⁵ A jászkun tanácstörvényszék, amint láttuk, jóval súlyosabb testi fenytésre ítéltetett.

A tanácstörvényszék hatalmát az 1830-as évektől kezdte a generális közgyűlés¹⁶ visszaszorítani. Egyre többször olvasható a közgyűlésből, a főkapitánytól vagy a nádortól küldött körlevelekben, hogy az instans kérését a [helyi] Bíróság jó móddal elintézni igyekezzen. 1835-ben csökkentették a

¹³ 1753. ápr. 15-i punctumok. Közli NAGY 1924. 101–107.

¹⁴ BKML Kh. It. Prot. Curr. 6. 2004/1777.

¹⁵ NAGY 1995.

¹⁶ A 25 települést magába foglaló Jászkun Kerület közgyűlését nevezték generalis közgyűlésnek. Mai igazgatási szervezetünkben a megyei közgyűlésnek felel meg.

kiszabható botütések mennyiségét, ettől fogva a tanácstörvényszék 25 pálnál többre senkit nem ítéltetett.

A települési önkormányzat közigazgatási és jogszolgáltatási feladatait segítette a rendészeti igazgatás. A kül- és a belterületi rendészet munkáját népes kinevezett, választott és szegődményes tisztségviselők végezték. Az ágazat működését az igazgatás monografikus feldolgozásával együtt ismerttettem.¹⁷ A rendészeti közreműködést a helyi önkormányzat egyik ága sem nélkülözhetette. Különösen így volt ez a települések külterületén. A pusztázó hadnagyok feladata ugyan a gonosztevők üldözése volt, de bizonyos esetekben helyszíni büntetést szabhattak ki. A csárdákban korhelykedőket, pl. a helyszínen végrehajtható 12 botütésre büntethették. A végrehajtott botozást azután jelentették a tanácstörvényszéknek. 1840-től a rendészeti ágazat kibővült a rendőrbírói intézménnyel.

FELHASZNÁLT IRODALOM

BÁNKINÉ 1995 = BÁNKINÉ MOLNÁR Erzsébet: A Jászkun Kerület igazgatása 1745–1876. Szolnok, 1995. [Debrecen, 1996.]

BÁNKINÉ 1998 = BÁNKINÉ Molnár Erzsébet: Közbirtokosságok a Jászkun Kerületben. In: Zounok 13. Szerk.: Zádorné Zsoldos Mária. Szolnok, 1998.

FODOR 1942 = FODOR Ferenc: A Jászság életrajza. Bp., 1942.

GALGÓCZY 1896 = GALGÓCZY Károly: Nagy-Kőrös város monographiája. Bp., 1896.

GYÁRFÁS 1866 = GYÁRFÁS István: A jászkunság szervezete. In: Jogtudományi Közlöny 1866. február 12. 103–105.

HORVÁTH 1972 = HORVÁTH Zoltán: A községi önkormányzat és a parasztság. In: A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914. Szerk. Szabó István. Bp., 1972. 565–615.

NAGY 1995 = NAGY Sándor: A Hajdúkerületi büntető törvényszék, mint másodfokú bíróság. In: A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve XXII. Szerk. Radics Kálmán. Debrecen, 1995. 5–30.

NAGY 1924–1926 = NAGY SZEDER István: Adatok Kiskunhalas város történetéhez I–III. Kiskunhalas, 1924–1926.

SZABÓ 1982 = SZABÓ László: A jász etnikai csoport II. A jász társadalom néprajza a XVIII–XIX. században. Szolnok, 1982.

¹⁷ BÁNKINÉ 1995.

SUMMARY

ERZSÉBET BÁNKINÉ MOLNÁR**Local Government and Administration of Justice in the Jászkun District**

The essay introduces the local governments in the so called Jászkun District, which was one of the privileged districts in Hungary during the 17th–19th centuries. Surrounded by counties between 1696–1876, the District was an independent administrative unit consisting of 25 communities. The residents who belonged to the landowner from 1702 to 1745 redeemed themselves in 1745 and became free. The redeemed territory was considered as an undivided common property and its separation took place only after the revolution in 1848.

The local governments of the privileged communities in the district were administered by local councils led by a chief justice. Only landowners and noble men were eligible for membership. The authority of councils included administration of justice, legislation and administration, moreover it ruled the farming of communities and individuals. For example councils adopted local rules, imposed and collected taxes, controlled guilds, fairs, took care of the education of orphans, provided accommodation and food for the military. They regulated employment and trade.

The councils exercised the right of presentation in catholic communities, in those of reformed ones they participated in the activity of presbyteries through their members. In both cases they shaped the moral and cultural lives of the communities. Their work was helped by a number of employees.

More rights were given to the chief justice in autonomous communities than in serf villages. He had power over the nobility residing in the settlement. Communities in the district had the same privileges, but the size of the local government, the number of officers depended on the size of the community. The number of officers was regulated in 1797. Since then a twelve-member senate and a twelve-member external council with limited rights governed the lives of the settlements. Decision making in the most important questions took place at the assembly of landowners involving the council and the most influential landowners. After the separation of the common property in 1848 local autonomy and the organisation of landowners parted.

The essay presents in detail how legislation, administration, and the administration of justice worked. One of the characteristic features of the administration of justice was the harsh infliction of corporal punishments. Instead of 12 rods, which had been ordained by government agencies, they applied 50. The number of blows was reduced to 25 from 1835.

*Sokorópátkai Szabó István portréja
minisztersége idejéből (1919–1920)*

KIRSCH ATTILA

Sokorópátkai Szabó István politikai tevékenysége 1919–1931

SOKORÓPÁTKAI SZABÓ ISTVÁN anyai dédapám testvére volt. Dédanyám és nagyanyám gyermekkoromban sokat mesélt nekem „Pista bátyjáról”, az egykori miniszterről. Noha ekkor már az 1980-as évek elején jártunk, egy-egy elbeszélés végén mindig hozzátették, hogy „erről nem szabad beszélni.” A rendszerváltás idején — végzős középiskolásként — kezdtem kutatni a neves politikus pályáját. Hamarosan kiderült, hogy átfogó tanulmány vagy monográfia nem készült róla. A szocialista politikatörténet rendszerint Nagyatádi Szabó István kapcsán, s többnyire negatív beállításban emlékezett meg pályafutásáról.¹ A polgári történetírás sommás ítéletét a Nagyatádi Szabó István emlékkönyvben olvashatjuk: „*Sokorópátkai Szabó István karrierjét Nagyatádi Szabóval azonos nevének köszönhetette.*”²

Jómagam először 1992-ben, egy rövid írásban mutattam be a *Kisalföld* című napilapban,³ 2004-ben a szegedi egyetemen róla írtam a szakdolgozatomat.⁴ Jelen tanulmányban a parasztpolitikus 1929 utáni politikai pályáját szeretném bemutatni, melyhez addigi pályafutását is vázlatosan ismernünk kell.

¹ NEMES Dezső: *Az ellenforradalom története Magyarországon 1919–1921.* Bp., 1962., Magyarország története 1918–1919, 1919–1945. (3. jav. kiadás) Főszerk. Ránki György, szerk. Hajdu Tibor, Tilkovszky Loránt. Bp., 1984. 387–437.

² Nagyatádi Szabó István emlékkönyv 1863–1924. Bp., 1995. 109.

³ KIRSCH Attila: „A történelem előtt viselem a felelősséget”. = *Kisalföld* 1992. január 11.

⁴ KIRSCH Attila: *Sokorópátkai Szabó István politikai pályaképe 1919–1931.* Szakdolgozat, Szeged, 2004. (Konzulens: dr. Sipos József egyetemi docens).

ÚT A NAGYPOLITIKÁBA

Szabó István 1878. október 5-én született a Győr megyei Pátkahegyen Szabó István szőlőműves⁵ és Dávid Rozi elsőszülött gyermekeként. Az elemi népiskola hat osztályát helyben végezte, ennél magasabb iskolába nem járt.⁶ Parlamenti képviselőként említette egy alkalommal, hogy nem volt módja továbbtanulni, egyetemre járni. Tájékozottságát autodidakta módon szerezte: „Kora ifjúságától kezdve minden szabadidejét önképzésre fordította, és így a rendkívül éles megfigyelőképességgel megáldott, józan eszű férfiú csakhamar nem mindennapi ismeretekre tett szert.”⁷ A hozzá hasonló korú fiatalokkal együtt ő is napszamba járt, részes arató volt, télen pedig favágással foglalkozott. Az idős falubeliek közül többen arra is emlékeznek, hogy 20 éves kora körül Sokorópátkai Szabó István a szomszédos Gic község grófjánál volt aratógazda, vagyis ő toborozta a grófi birtokra az aratókat.⁸ 1899-ben bevonult a császári-királyi közös hadseregbe, ahonnan altisztként szerelt le. 1898-ban házasságot kötött Jelencsics Mária sokorópátkai parasztlánnyal, kitől egy fiú, László született 1901-ben. Épp hogy elérte a jogszabályban rögzített 24 évet, máris bekerült a sokorópátkai községi képviselőtestületbe, amely 30 évesen falubíróvá választotta. A bíró a képviselőtestület elnökeként három hatáskört látott el: intézte az autonóm közigazgatás ügyeit, végrehajtotta az állami és vármegyei rendeleteket és rendőri és magánjogi ügyekben bíraskodott. Tisztségét a törvények szerint minimum három évig kellett viselnie.

Vezetése alatt a község látványos fejlődésnek indult. Mindenekelőtt a római katolikus templom építésének és a plébánia alapításának kezdeményezését fűzik az ő nevéhez, sőt, a templom konkrét helyének kijelölését is neki tulajdonítják.⁹ A plébánia történetírója mindössze annyit jegyez meg, hogy az építendő templom alapkövét Szabó István mint falubíró rakta le 1911-ben.¹⁰ Ugyanebben az évben másik „nagy tette” a helyi földosztás volt. A Vallásalaptól kibérelt földet a lakosság között „tehetség arányában” felosztotta.¹¹

⁵ A község lakosságának nagy része a XIX. század végén szőlőművelésből élt, a gazdák néhány hold szőlőbirtokon gazdálkodtak. Vélhetően Szabóék is ebbe a kisparaszti rétegbe tartoztak.

⁶ Pintér Lajosné 89 éves sokorópátkai lakos 2004-es visszaemlékezése szerint tanítója szinte „haragudott rá”, mert mindig többet akart tudni nála.

⁷ Győr vármegyei fejek. [Győr], 1931. 12.

⁸ Gróf Jankovich-Bésán Endrénéél szolgált. Horváth Gyuláné Szabó Jolán visszaemlékezése.

⁹ KOZMA Lászlóné: Ki volt Szabó István? = Kisbíró [Sokorópátkai lap] I. (1989) 3. szám, 2. Írott dokumentumok azonban ezt nem erősítik meg.

¹⁰ KOVÁCS György plébános: A sokorópátkai plébánia története. (Kézirat) 1914. 3.

¹¹ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1924. január 31.

1910-ben az országos 48-as Függetlenségi Pártnak jelöltjeként beválasztották a Győr vármegyei Törvényhatósági Bizottságba, melynek 1919-ig aktív tagja volt. Megyegyűlési képviselőként megfelelő közéleti tapasztalatokra tett szert.¹² 1919 elején Országos Földműves Párt Győr vármegyei szervezőjeként a politikai életbe is bekapcsolódott. 1919. március 7-én az Országos Földműves Párt budapesti Rónai utcai székházában rendezett nagygyűlésen a párt elnökévé választották. A tanácsköztársaság idején kezdve szülőfalujában tartózkodott. Mivel a település lakóit a kommün ellen hangolta, letartóztatták, s július 31-én Győrben halálra ítélték. A rendszer bukása miatt az ítélet végrehajtására már nem került sor.¹³

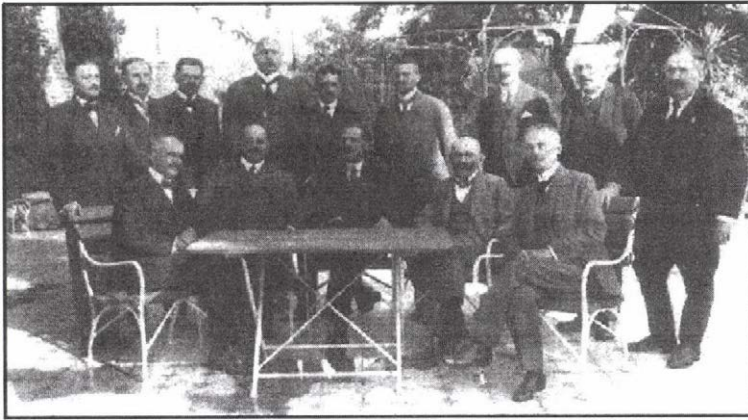
Az 1919. augusztus végén megalakult harmadik Friedrich-kormányba Nagyatádi Szabó István helyére Sokorópátkai Szabó István került kiskisgazdaügyi miniszterként. 1919. decembere és 1920. decembere között előbb a Huszár-, aztán a Simonyi-Semadam- és az első Teleki-kormányban miniszterként voltak. Az egyesített Kiskisgazdapártban (Országos Kiskisgazda és Földműves Párt) Nagyatádi lett az elnök, Sokorópátkai pedig a helyettese.

A Huszár-kormányban Nagyatádi közlelmzési miniszter lett, Sokorópátkai megtartotta a kiskisgazdaügyi tárcát.¹⁴ Az 1920. januári választásokon a győrszentmártoni kerület képviselőjeként került be a parlamentbe.

¹² A kortársak egyike a törvényhatósági bizottságot úgy jellemezte, hogy a „legjobb iskola, mely a közéletre nevel”. Vö. Zsitvay Tibor emlékiratai. Szerk.: Sipos Péter. Budapest, 1999. 47. (Korok és dokumentumok: Magyarország 1921–1941.)

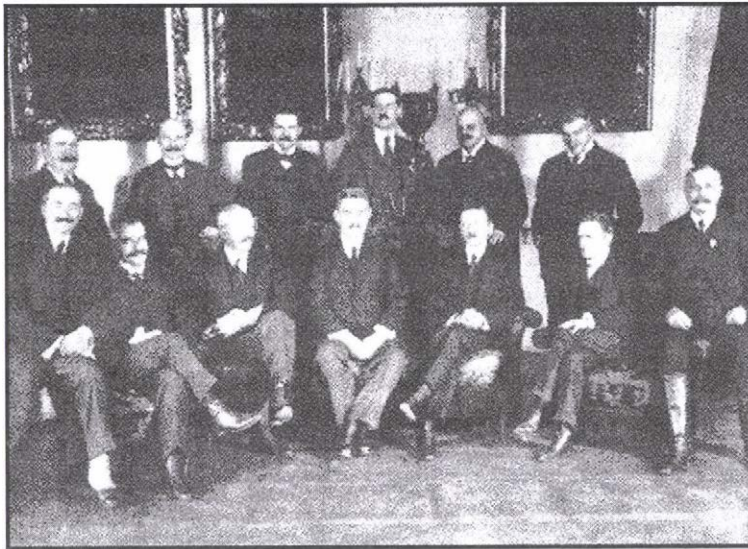
¹³ Sokorópátkai a direktórium alakítását meggátoló zendülés a karhatalmi bizottság jelentése szerint 1919. április 5-én volt. Ezt követően, április 10-én ténylegesen megválasztották a paraszttanácsot. A túszedés elrendelése április 22-ére tehető. (A budapesti direktórium rendelete alapján: „A társadalom vezető emberei közül túszedés szedendők a belügyi népbiztos távirata értelmében.”) A Győr városi és vármegyei direktórium nyílt parancsa, amelyben a túszedés akcióit elrendelik, április 29-én kelt. Ebben hat falut sorolnak fel – köztük Sokorópátkát –, ahonnan túszedéseket kell gyűjteni. A dokumentumban – mint lehetséges célszemély – Sokorópátkai Szabó Istvánt is említik. Győr–Moson–Sopron Megye Levéltára, Győr (GyMSML) Győr vármegyei direktórium iratai, 1919.

¹⁴ PÖLÖSKEI Ferenc: Horthy és hatalmi rendszere (1919–1921). Budapest, 1977. 51–53. Huszár Károly kormányát (benne 3 liberális és 2 szociáldemokrata taggal) átmenetinek tekintette.

Friedrich István kormánya

(Ülő sor, balról jobbra: Rubinek Gyula, Heinrich Ferenc, Friedrich István, Baloghy György, Grün János; álló sor: Beniczky Ödön, Csilléry András, Bleyer Jakab, Pekár Gyula, Schnetzer Ferenc, Ereky Károly, Haller István, Oláh Dániel, Sokorópátkai Szabó István)

Huszár Károly kormánya

(Ülő sor, balról jobbra: Haller István, Rubinek Gyula, Somssich József, Huszár Károly, Beniczky Ödön, Korányi Frigyes, Nagyatádi Szabó István; álló sor: Sokorópátkai Szabó István, Peyer Károly, Bleyer Jakab, Friedrich István, Heinrich Ferenc, Bárczy István)

AZ ELSŐ NEMZETGYŰLÉSBEN – A MINISZTERSÉG VÉGE

A Kisgazdapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja győzelmével végződött választás után 1920. február 13-án összeült a nemzetgyűlés. Jelentős feladatok vártak rá: az államfő-probléma tisztázása és megoldása, valamint az új kormányhatalom stabilizálása. A Huszár-kabinet a február 13-i ülésén tárgyalta az államfő-kérdést. Ebben a kérdésben Sokorópátkai Szabó István is véleményt mondott a kormányülésen: „*Én feltétlenül királypárti vagyok, de ezzel szemben le kell szögezni – Clerk nekem megmondta –, hogy Friedrichnek azért kellett távoznia, mert József főherceg mellett elkötelezte magát.*”

Sokorópátkai ezzel a véleményével elvetette Friedrich ideiglenes államfői hatalmát és Huszár Károly miniszterelnököt támogatta. A kormányülésen a miniszterek úgy döntöttek, hogy népszavazást írnak ki ebben a kérdésben. Mivel azonban a Huszár-kormány csak átmenetinek tekintette magát, a hatalmat a választásokat követően átadta. Március 1-jén a nemzetgyűlés – a királyság államformájának megtartásával – Horthy Miklós altengernagyot, a Nemzeti Hadsereg fővezérért kormányzóvá választotta. Az új kormány kinevezésére március 15-én került sor a budai királyi várban. A kabinet elnöke Simonyi-Semadam Sándor¹⁵ korábbi belügyminiszter lett. Sokorópátkai Szabó István megtartotta a kisgazdaügyi, Rubinek Gyula pedig a földművelésügyi tárcát.

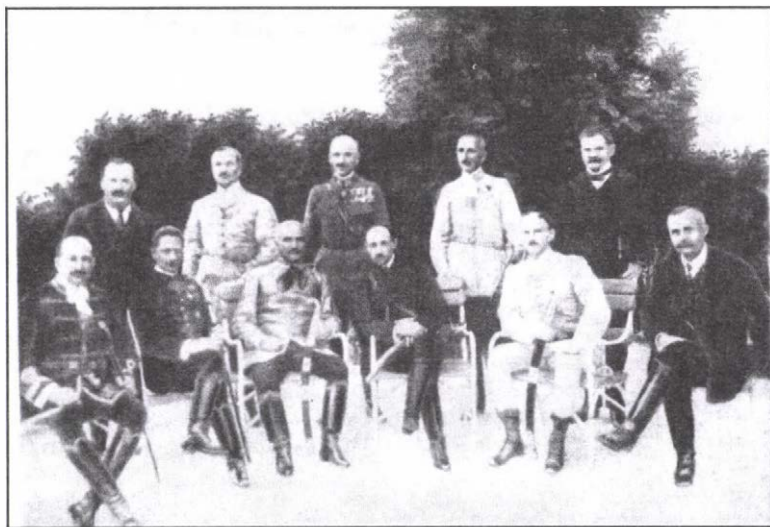

Simonyi-Semadam Sándor kormánya

(Álló sor, balról jobbra: Soós Károly, Sokorópátkai Szabó István, Bleyer Jakab, Haller István, Benárd Ágoston, Nagyatádi Szabó István; ülő sor: Ferdinandy Gyula, Simonyi-Semadam Sándor, Emich Gusztáv, Rubinek Gyula, Korányi Frigyes)

¹⁵ Simonyi-Semadam Sándor (1864–1946) a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának egyik vezetője, 1920. március 15-től július 19-ig miniszterelnök, ezzel egyidejűleg április 19-ig belügyminiszter. 1922-ben visszavonult a politikai életből.

Simonyi-Semadam kormánya a régen várt földreform végrehajtását ígérte. A tervet kidolgozását Rubinek Gyula kezdte meg, azonban a Trianoni Békeszerződés megrendítette az országot és kormányválságot idézett elő. A legesélyesebbnek a miniszterelnöki posztra gróf Bethlen István tűnt: sajátos kormánylistával rukkolt elő, ezért kinevezését Horthy elvetette és 1920. július 20-án a kormányzó gróf Teleki Pált nevezte ki miniszterelnökké. Ezzel ismét előtérbe került az egységes kormánypárt létrehozásának gondolata, vagyis a Kisgazdapárt és a KNEP egyesítése. Sokorópátkai Szabó István tiltakozott a gondolat ellen, mert a pártok önállóságát és a közöttük lévő kompromisszumos megoldáskeresést támogatta. Úgy vélte, hogy a politikai viszonyok stabilizálására és nem folytonos változtatására van szükség.

Gróf Teleki Pál első kormánya

(Ülő sor, balról jobbra: Haller István, Korányi Frigyes, Csáky Imre, Teleki Pál, Ferdinandy Gyula, Nagyatádi Szabó István; álló sor: Sokorópátkai Szabó István, Benárd Ágoston, Stréter István, Tomcsányi Vilmos Pál, Bleyer Jakab)

Az első Teleki-kormány megalakulásakor az „Est” című lap arról cikkezett, hogy takarékosági okokból meg kellene szüntetni a kisgazdaügyi minisztériumot. Szabó István természetesen tiltakozott a felvetés ellen, mondván, ha őt le akarják váltani, azzal még nem kell a minisztériumot is eltörölni. A kérdés 1920. decemberében ismét napirendre került. Sokorópátkai ismét tiltakozott, s rámutatott arra, hogy a takarékoságra való hivatkozás hamis érv, mivel a minisztériumnak nincs külön apparátusa, a feladatokat a

földművelésügyi tárca hivatalnokai látják el. Szerinte a kiscgazdaügyi minisztérium megszüntetésével éppen a kiscgazdák veszítenének, mivel ennek éppen az a feladata, hogy megvédje a parasztság érdekeit és segítsen ügyesbajos dolgaik intézésében. A minisztérium megszüntetésére azonban 1920. december 20-án mégiscsak sor került, ugyanis Teleki Pál átalakította kormányát. Az új kormánylistából már kimaradt Sokorópátkai Szabó István, Rubinek Gyula, Haller István és Sréter István neve.

A kormányzópárt búcsúvacsorát rendezett a távozó minisztereknek. Szabó István is mondott pohárköszöntőt, amelyben – a korábbiakhoz hasonlóan – felelegette a kommün idején elszenvedett meghurcoltatását, és tiltakozott minisztériumának megszüntetése ellen. A kormányátalakítás mögött az is meghúzódhat, hogy Teleki miniszterelnök a régi földművespárti Sokorópátkai Szabó és Rubinek helyett inkább Nagyatádi Szabóékhoz fordult politikai támogatásért. Ezzel Sokorópátkai Szabó István miniszteri pályafutása véget ért.

KÉPVISELŐI MUNKA

Sokorópátkai Szabó István a győrszentmártoni kerületben szerzett mandátumát tartotta meg, a kunszentmártoniról földművespárti harcostársa, *Kuna P. András* javára mondott le. Az első nemzetgyűlés időszakában (1920–1922) Szabó felszólalásaiban szinte kivétel nélkül a parasztság ügyeivel foglalkozott.

1920. május 19-én szólalt fel, amikor *Sziráki Pál* képviselő hadügyminiszterhez intézett a hadseregbe bevonult parasztnok nyári szabadsága ügyében interpellált. Hangsúlyozta, hogy erős, bármikor bevetésre kész hadsereget kell fenntartani, de a gazdálkodó parasztkatonáknak rotációs rendszerben engedélyezni kell a szabadságolást, hogy földjeiket meg tudják művelni. Felszólalt a botbüntetés bevezetése mellett is, vagyis hogy a jövőben kiszabott büntetésként botozást is lehessen alkalmazni. Érvelése szerint ezt a fajta büntetést csak bíró szabhatná ki, elsősorban leánykereskedelem, árdragítás vagy egyéb szélhámosság elkövetése esetén.¹⁶

Személyes ügyben *Drozdy Győző*¹⁷ képviselő megjegyzésére válaszolt. Drozdy egy alkalommal Sokorópátkai Szabó István távollétében megjegyez-

¹⁶ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1920. szeptember 1., 95. ülés

¹⁷ Drozdy Győző (1885–1970) politikus, újságíró. 1918-tól a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt tagja, 1919. januárjától a Nagyatádi-féle Kiscgazdapárt főtitkára, 1920-tól képviselő. Pártjával szembefordulva 7 társával együtt Horthy Miklós kormányzóvá választása

te, hogy ez — közepszerű ember lévén — semmiképpen sem érdemelte meg, hogy miniszter legyen, és hogy haláláig „kegyelmes úr”-nak szólítsák. December 21-én elmondott válaszában kifejtette, hogy veszélyes helyzetben, a nemzet érdekében vállalta e szerepet. A következőket mondta:

„Hogy miképpen szólítanak engem, azzal sohasem törődtem. De hogy mivel szolgáltam rá arra, hogy tizenhat hónapig Magyarország minisztere voltam, azt, ha még nem tudta az igen tisztelt nemzetgyűlési képviselőtársam, megmondom most, hogy legyen vége már egyszer annak a kitalált mondásnak, mintha én valami előráncigált ember lettem volna. Nem ráncigált engem senki elő, én magam jelentkeztem akkor, amikor a haza veszélyben volt. Akkor, amikor oly sokan, mondhatnám, megkergültek, amikor vörös gombot tűztek fel, mert az volt divatos, igen sokan pedig gyáván visszahúzódtak, akkor ez a győrmezei kiscgazda a saját kezdeményezéséből... elindult onnan Pannonhalma környékéről, hogy megakadályozza azt a veszedelmet, amely akkor elsöpréssel fenyegette a mi szegény hazánkat. Sajnos, nem sikerülhetett ez nekem sem, gyenge voltam hozzá, sokan kellettek volna a munkához, kellett hozzá az, hogy minden egyes vidéken akadt volna ilyen apostol.”¹⁸

Ezt követően számos alkalommal felszólalt. Többek közt szorgalmazta, hogy a nemzetgyűlés végre alkossa meg a földreformtörvényt: *„Sokat várok tőle, mert akkor itt kihúzzuk a méregfogát azoknak a föld alatt bujkálóknak, akik az agrártársadalom osztályai közé éket vernek.”¹⁹* Nemegyszer élesen bírálta a kormány politikáját: például annak kapcsán, hogy a házhelyek eladásáról törvényben a házhelyek eladási árakat nem maximálták, s ezzel visszaélésekre (irreálisan magas árak megállapítására) adtak lehetőséget. Interpellációjában sürgős intézkedést kért.²⁰

A kiscgazdák képzésének szükségességéről is beszélt a Tisztelt Ház előtt Sokorópátkai, saját kezdeményezését hozva példaként: ugyanis választókerületében, Pápateszénen mezőgazdasági téli tanfolyamot indított a kiscgazdáknak. Mint mondotta, a gici grófnő, Jankovich-Bésán Endréné nagylelkűségének köszönhetően indulhatott be a tanfolyam. Azt kérte, hogy a kormány a költségvetésből támogassa hasonló tanfolyamok megindítását, illetve, hogy dolgoztassa ki ezeknek a tanfolyamoknak az oktatási programját.²¹

ellen szavazott. 1921-ben Rassay Károly pártjához, 1923-ban a Reform Párthoz csatlakozott. 1926–1927-ben a Független Nemzeti Demokrata Párt (Egyesült Baloldal) egyik vezetője.

¹⁸ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1920. december 21., 140. ülés.

¹⁹ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1921. február 24., 152. ülés

²⁰ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1921. március 18., 168. ülés

²¹ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1921. május 24., 194. ülés

Az elemi iskolák állapotát és a tanítóhiányt is felvetette egyik hozzászólásában.²² „A falusi iskolák nádfedelű vityillóiban száznál több gyermek van összesűfolva, és ezeket egyetlen tanító tanítja... De ennél még szomorúbb az a kép, hogy közel 3–400 iskolában nincs tanító.”²³ 1920-ban született egy rendelkezés a tanítói kinevezések feltételeiről, s ez korlátok közé szorította a tanítói állásba való kinevezéseket. Sokorópátkai Szabó István ennek a rendelkezésnek az érvénytelenítését kérte, és a problémára megoldást várt a kultuszminisztertől. Ennek kapcsán támogatólag említette a numerus clausus-rendszert is, mert szerinte a zsidó származású hallgatók túlsúlya miatt a tehetséges parasztfiatalok nem jutnak be az egyetemi oktatási rendszerbe.

A földek haszonbérletére, illetve a haszonbérlettel kapcsolatos visszaélésekre is felhívta a figyelmet.²⁴ Sok gazda, miután földjét bérbe adta, önkényesen felemelte a bérleti díjat. Szabó István állami szabályozást és ellenőrzést kért ezzel kapcsolatban. A belügyminiszterhez a piaci árak maximalizálásáról is nyújtott be interpellációt. Ellenezte a piaci árak központi maximalizálását, hiszen ez az őstermelőket sújtaná, a fekete kereskedelmet üzöknök pedig kedvezne. Feltette a kérdést: tud-e egyáltalán a belügyminiszter arról, hogy a győri piacon a rendőrség ármaximalizálást végez?

A sajtószabadság korlátozását érintő felszólalása is volt Szabó Istvának.²⁵ Az egyik újság azt írta, hogy a Hangya Szövetkezetekben előfordulnak bizonyos visszaélések. Kérte az igazságügy-minisztert, hogy fokozzák a cenzúrát az ezekhez hasonló ügyekben.

Sokorópátkai Szabó István nemzetgyűlési képviselőként szoros kapcsolatot ápolt választókerületével. Miniszterként és „csak” képviselőként is Téten tartotta nagygyűléseit. Lovas bandériumos népiünnepélyek voltak ezek, ahol régi barátai és harcostársai (pl. Csemez István földbirtokos) is szót kaptak. Még miniszterként tartott első nagygyűlésén bejelentette, hogy állandó irodát nyit Győrben, a Fehér Hajó fogadóban, ahol választói felkereshetik. Ezekben az években sorra járta körzete meghatározó falvait. 1921-es tétí gyűlésén hangsúlyozta: a képviselő feladata elsősorban nem különböző ügyek „kijárása”, hanem az ország szolgálata. Választói jól tudják, hogy ezernél több ügyben kérték segítségét, s ő minden jogos kérést támogatott. Beszédét érdekes felhívással zárta: felhatalmazást kért választóitól, hogy — amennyiben a kormány a falu érdekeivel ellentétes döntéseket hozna — a kormány ellenében, a nép érdekében fellépessen. A tömeg zajos éljenzéssel helyeselt.

²² Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1921. június 9., 205. ülés

²³ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1921. június 9., 205. ülés

²⁴ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1921. június 10., 206. ülés

²⁵ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1922. január 5., 209. ülés

AZ 1922. ÉVI NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK

1921. március 21-én *IV. Károly* király váratlanul Magyarországra érkezett, hogy elfoglalja trónját. Kísérlete azonban kudarcra végződött, kénytelen volt visszatérni Svájcba.²⁶ Ez az esemény belpolitikai válságot okozott, s a Teleki-kormány bukásához vezetett. 1921. április 14-én Horthy Miklós kormányzó gróf Bethlen Istvánt nevezte ki miniszterelnökké.

Bethlen célja az volt, hogy hatalmi bázisát megerősítse és erős kormánypartot hozzon létre. Az egységes kormánypart megalakításának előkészítése 1921 novemberében kezdődött. Bethlen december elejétől megbeszéléseket folytatott a Kiszgazdapárt gazdagparaszti-kisbirtokos szárnyának vezetőivel. Ugyanakkor titokban tárgyalások folytak a kis- és középparaszti szárny képviselőivel is. Ezeknek a megbeszéléseknek az lett az eredménye, hogy a Kiszgazdapárt december 24-én olyan határozatot fogadott el, amely szerint más pártból való képviselők is beléphetnek a Kiszgazdapártba, ezért a párt nevébe felveszik a „polgári” jelzőt is. Ez ellen a kis- és középparaszti szárny képviselői tiltakoztak. Maga Bethlen 1922. január 2-i beszédében fejtette ki először az egységes kormánypart megalakításának szükségességét. A gazdagparaszti frakció tagjai nagy lelkesedéssel üdvözölték Bethlen beszédét, mert a Kiszgazdapárt kormányparttá bővítését akarták, hiszen az így létrehozott kormánypartban jelentősebb hatalmi pozíciókat szerezhettek.

Bethlen igyekezett a KNEP-ből is elvonni azokat, akik számára veszélyesek lehettek. A kormányparttá bővülés politikai folyamata 1922. január 15. és február 23. közötti időszakra tehető, amint ezt Sipos József tanulmánya kimutatta.²⁷

Ez a politikai akció megteremtette Bethlen számára a hatalomhoz szükséges bázist. Elérte, hogy még ebben az évben új választásokat tartsanak. Március 2-án kiadták az új választójogi rendeletet, amely választójogot biztosított minden 4 elemi végzett, 24. életévét betöltött férfinak, aki 10 év óta magyar állampolgár, és két év óta ugyanabban a községben lakik, ott lakása van. Nők esetében szigorúbb feltételeket szabtak. A választójogot a 6 elemi osztály elvégzéséhez, a 30. életév betöltéséhez, 10 évi magyar állampolgársághoz, és 2 évi helyben lakáshoz kötötték. A rendelkezés a főváros és a tör-

²⁶ *IV. Károly* még egyszer, 1921 októberében kísérletet tett a trón visszafoglalására, ám a budaörsi csatában katonailag is vereséget szenvedve, végleg le kellett tenni a visszatérésről.

²⁷ SIPOS József: Adalékok a Bethleni konszolidáció politikai és jogi vonatkozásaihoz. Kézirat, Szeged, 1972. 78 p.

vényhatósági joggal felruházott városok kivételével a nyílt szavazást vezette be.²⁸

A kormányzópárt jelöltjei ezen a választáson a régi kisgazdapárti politikusokból, a Bethlen körül csoportosuló ún. „disszidensek”-ből, és a KNEP régi harcosaiból verbuválódtak. Sokorópátkai Szabó István az 1920-as választáshoz hasonlóan ismét a győrszentmártoni kerületben indult. Jelölését 1922. május 24-én regisztrálta a győrszentmártoni választási iroda. Két ellenjellel kellett szembenéznie: Markos Gyulával,²⁹ aki a Keresztény Kisgazda, Földműves és Polgári Párt tagjaként — ismeretlenül — gyenge esélyekkel indult, illetve Szmrecsányi Györggyel,³⁰ aki a Friedrich-féle párt jelöltje volt.³¹

Szmrecsányi tapasztalt politikus volt. Friedrich Istvánnal együtt lépett ki a KNEP-ből, és az ő pártjában az első nemzetgyűlés idején a kormány ellenzékéhez tartozott. A kampányban személyeskedésig menő harcot vívott Sokorópátkaival. Ehhez hozzájárul — mai kifejezéssel élve — a médiatámogatás is, hiszen Szmrecsányit a Dunántúli Hírlap, míg Sokorópátkai Szabót a Győri Hírlap támogatta. Szabó István május 25-én kezdte kampányát Kajáron, ahol választási gyűlést tartott. Aznap még Szerecsenyben is szerepelt, a következő napon pedig Csikvánd, Malomsok, Szemere voltak a kampánykörút állomásai. A Győri Hírlap szerint mindenütt lelkesedés fogadta, csak Gyarmaton vallott kudarcot, ahol mindössze néhány ember jelent meg a rendezvényén. Beszédeiben általában időszerű politikai kérdéseket elemzett. Kiemelte, hogy a királykérdés most nem aktuális, mert a nemzetnek, az országnak előbb meg kell erősödnie, hogy az Antant előtt kedvezőbb színben tűnjék föl. Szokása szerint a földműves réteg nemzetgazdasági fontosságát hangsúlyozta, de ugyanilyen fontosnak tüntette fel az ipar és a kereskedelem szerepét is. Lándzsát tört az egységes kormányzópárt mellett: *„fő törekvésem mindig az volt — mondta —, hogy közös platform létesítésével a polgári társadalmat egy harc képes egységgé összefoglaljuk... Ezt a kitűzött célt, úgy érzem, most közelítettük meg az újjáalakulással.”*³²

²⁸ PÖLÖSKEI Ferenc: Horthy és hatalmi rendszere (1919–1922). Budapest, 1977. 191–193.

²⁹ Markos Gyula életére és működésére vonatkozóan sem szakirodalmi, sem levéltári adatokat nem találtam.

³⁰ Szmrecsányi György (1876–1932) legitimista politikus. 1905-ben a Szabadelvű Párt programjával választották országgyűlési képviselővé, később a Néppárthoz csatlakozott. 1917–1918-ban Pozsony város és vármegye fősipánja volt. 1919-ben Bécsben részt vett a Bethlen vezette antibolszevista komité munkájában. 1920–1921-ben a nemzetgyűlés alelnöke is volt.

³¹ GyMSML Nemzetgyűlési választási jegyzőkönyv, 1922. május. 24.

³² A Győri Hírlap 1922. május 25. és június 31. közötti számai alapján.

Mindeközben a *Dunántúli Hírlap* Szmrecsányit, mint „leendő képviselőt” éltette. Ő Győrszentmártonban kezdte korteskörútját. Sokorópátkait hálátlansággal vádolta Friedrich Istvánnal szemben, hiszen „ő csinált belőle politikust”. Igazságos adózást követelt, és azt, hogy a közszükségleti cikkekre ne vessenek ki adót. A földreform tervezetét is rossznak találta.³³

A választásokra június 1-jén került sor. A győrszentmártoni kerületben Markos Gyula 3383, Sokorópátkai Szabó István 3636, Szmrecsányi György 4678 szavazatot kapott. A választójogi törvény értelmében pótválasztást kellett kiírni, amelyre június 11-én került sor. Az eredmény szerint Sokorópátkai Szabó István 6511 vokssal legyőzte Szmrecsányi Györgyöt, aki 6412 szavazatot kapott. Így Szabó István másodszor is a győrszentmártoni kerület nemzetgyűlési képviselője lett.³⁴

MÁSODIK CIKLUSA A NEMZETGYŰLÉSBEN (1922–1926)

A választáson az Egységes Párt 140 mandátumot szerzett, a második helyezett 25-öt, a legitimista ellenzék 20, a Rassay-féle Nemzeti Szabadelvű Párt 8, a 48-as Függetlenségi Párt 2, a Vázsonyi-féle Demokrata Párt 2 képviselői helyhez jutott. Az eredmény megerősítette gróf Bethlen István pozícióját.³⁵ Ebben a nemzetgyűlésben Sokorópátkai Szabó István a földművelésügyi, közigazgatási, közjogi, pénzügyi, szanálási és véderő-bizottságoknak lett a tagja.³⁶

Első felszólalásában a hatályban lévő, termelőket sújtó hatósági eljárási rendeletet bírálta, amely a piacokon árusító falusi gazdákat a hatóságilag megszabott árak betartására kötelezte. Kifejtette, hogy a hatóság az árakat egyre lejjebb viszi, a termelőnek egyre kisebb lesz a haszna. Konkrét példákat is említett a belügyminiszterhez szóló interpellációjában. (Beszédét többször közbekiabálásokkal zavarták meg, és szemére vetették, hogy hogyan meri vádolni a hatóságot.) A miniszter vizsgálatot ígért.³⁷

1923. január 9-i hozzászólásában a kiviteli illeték eltörlését követelte, mivel az szintén az őstermelők életét keseríti. Az iskolarendszer kapcsán a 8 osztályos modell bevezetését szorgalmazta azzal, hogy az utolsó két évben a

³³ Dunántúli Hírlap 1922. május 23–május 31-ig terjedő számai alapján.

³⁴ GyMSML Győrszentmártoni kerület pótválasztási jegyzőkönyve, 1922. június 11.

³⁵ PÓLÓSKAI Ferenc: Horthy és hatalmi rendszere (1919–1922). Budapest, 1977. 200–202.

³⁶ Parlamenti almanach az 1922–1927. évi nemzetgyűlésre. (Sturm-féle országgyűlési almanach). Szerk. Baján Gyula. Bp., [1922]. 384–385.

³⁷ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1922. szeptember 13., 49. ülés

diákok földművelési ismereteket is tanulhatnak.³⁸ A mezőgazdasági dolgozók munkaszerződésének állami szabályozását rendező törvényjavaslatot szintén támogatta. Erre azért volt szükség, mert ezeknek a dolgozóknak rendszerint túl alacsony bért állapítottak meg, ezáltal feszültségek alakultak ki az egyes társadalmi csoportok között. A mezőgazdasági munkások az ipari munkásokhoz képest hátrányos helyzetbe kerültek.³⁹

Személyes ügyben is szót kért, amikor Cserti József képviselőtársa a Nagyatádihoz fűződő viszonyát boncolgatta egyik felszólalásában. Ismét védekezni kényszerült, miszerint ő a Földműves Párt elnökeként lett tagja a III. Friedrich-kormányának, nem pedig egy „ellen”-Nagyatádként.⁴⁰ Peyer Károllyal is folytatott szócsatát, mivel kölcsönös ellenszenvvel viseltettek egymással szemben. Peyer beszámolt egy esetről, mely szerint Ajkán járva az ottani kisgazdák neki panaszkodtak, hogy Sokorópátkai Szabó István velük „nem törődött”, csak a helyi urasághoz ment el, annak sertéstelepét nézte meg. Szabó indulatosan válaszolt, vádaskodásnak nevezte Peyer szavait, sőt, még azt is hozzátette, hogy a meglátogatott földbirtokost, Sütő Pált azokból az időkből ismeri, „amikor az önök foglyai voltunk.” Erre Peyer hasonlóan dühösen válaszolt, mondván, legközelebb elégtételt fog követelni.⁴¹

Sokorópátkai birtokával kapcsolatban Gaál Gaszton⁴² képviselő azzal vádolta meg, hogy a területet jogtalanul szerezte. Szabó megmagyarázta, hogy a birtokot a Vallásalaptól vette bérbe.⁴³ A választójogi törvényjavaslattal kapcsolatban a kormány előterjesztését támogatta a nők szavazati jogát és a nyílt szavazást illetően.

Ebben a ciklusban aktív képviselői tevékenységet fejtett ki Sokorópátkai Szabó István. Havonta legalább egy gyűlést tartott, Győrben pedig — a Fehér Hajóban — kéthetente állt választói rendelkezésére, akik ügyes-bajos dolgaikkal fordultak hozzá. Például 1925. június 28-án Nagybarátfaluban 300 hallgató előtt az általános politikai helyzetről, a földreformról és a nemzeti összefogás szükségességéről beszélt. Ugyanezen év november 9-én Győrszentmártonban, 1926. január 23-án Tápszentmiklóson, augusztus 14-én Pázmándfaluban tartott politikai fórumot.⁴⁴

³⁸ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1923. január 9., 80. ülés.

³⁹ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1923. április 13.

⁴⁰ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1923. június 26.

⁴¹ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1923. június 27., 145. ülés.

⁴² Gaál Gaszton (1868–1932) kisgazdapárti politikus, 1921-ben a nemzetgyűlés elnökévé választották. 1931-ben az ismét létrehozott Kisgazdapárt elnöke lett.

⁴³ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1924. január 31., 232. ülés.

⁴⁴ Tevékenységét a Győri Hírlap és a Dunántúli Hírlap ide vonatkozó tudósításaiból (1922–1926) ismerhetjük meg.

AZ 1926. ÉVI VÁLASZTÁSOK

A Bethlen István nevével fémjelzett konszolidációs politika 1926-ra stabilizálta a Horthy-rendszert. 1926. november 15-én a kormányzó föloszlatta a parlamentet és új választásokat írt ki. A kormány tábora az Egységes Párton kívül a Keresztény Nemzeti Gazdasági és Szociális Párt alkotta. Bal oldalon foglalt helyet a Nemzeti Demokrata Párt, a Függetlenségi 48-as Kossuth-párt, az MSZDP és egy új formáció: a Magyar Szocialista Munkáspárt. A szélsőjobboldalt a Gömbös-féle Fajvédőpárt (Magyar Nemzeti Függetlenségi Párt)⁴⁵ foglalta el.

Sokorópátkai Szabó István ismét a kormánypárt képviselőjelöltjeként indult a győrszentmártoni kerületben. Ellenfele Csarada György,⁴⁶ a Fajvédőpárt jelöltje lett. Szabó korteskörútját december 2-án kezdte Téten, amit régi barátja, Csemez István szervezett. Beszédében méltatta a kormány tevékenységét, gróf Bethlen Istvánt a magyar történelem hatalmas államférfijának nevezte. Választási programjában a magyar vidék fejlesztéséért szállt síkra. Falusi és tanyasi iskolák létesítését szorgalmazta, járási gazdaképző iskolák, téli tanfolyamok szervezését sürgette. Olvasókört és kultúrházat minden faluba! – hirdette meg a jelszót. *„Meg kell szüntetni, hogy minden okosabb ember elhagyja a faluját, mert ott nem tud megélni.”*⁴⁷

Legnagyobb szabású választási rendezvényére szülőfalujában került sor. Ezen még gróf Klebelsberg Kunó⁴⁸ vallás- és közoktatási miniszter is megjelent, hogy a választók körében Sokorópátkai Szabó Istvánt és a saját kultúrprogramját népszerűsítse.⁴⁹

Csarada György Győrszentmártonban kezdte a kampányt, politikai gyűlésén a kormány politikáját ostorozta és annak elutasítására szólított fel.⁵⁰ Érdekes adalék, hogy Sokorópátkán Csarada Györgyöt 6–8 család támogatta. Morvai István egyike volt a Csaradát támogatóknak. Lánya visszaemlékezése szerint döntését személyes okok motiválták. Ő is haragosa volt Szabónak, akit – a többiekkel együtt – igazságtalan embernek tartott.⁵¹

⁴⁵ Ez a párt 1928. szeptember 4-én feloszlott, az 1931-es választásokon már nem szerepelt.

⁴⁶ Csarada György életére és működésére sem szakirodalmi, sem levéltári adatokat nem találtam. GyMSML Választási jegyzőkönyv, 1926. november

⁴⁷ Győri Hírlap, 1926. december 4.

⁴⁸ Klebelsberg Kunó gróf (1875–1932) egyetemi tanár, kultúrpolitikus, miniszter. 1927–1932 között az Országos Magyar Gyűjteménygyűjtemény tanácsának elnöke, 1917-től a Magyar Történelmi Társulat elnöke. 1922–1931-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter.

⁴⁹ Győri Hírlap, 1926. december 8.

⁵⁰ Dunántúli Hírlap, 1926. december 2.

⁵¹ Pintér Lajosné 89 éves sokorópátkai lakos szóbeli közlése (2004).

A nemzetgyűlési választások lebonyolítására 1926. december 14–15-én került sor. Bethlen kormánypártja ezúttal is nagy fölényrel győzött: 171 képviselője foglalhatott helyet az országházban. Ehhez jött még a Bethlennel koalícióban lévő Keresztény Gazdasági és Szociális Párt 33 mandátuma, ami majd' kétharmados többséget biztosított számára a törvényhozásban.⁵² Sokorópátkai Szabó István 6185 szavazattal megtarthatta képviselői helyét; Csarada György 5630 szavazatot kapott.⁵³

HARMADIK CIKLUSA A NEMZETGYŰLÉSBEN (1927–1931)

Sokorópátkai Szabó István a harmadik nemzetgyűlésben a mezőgazdasági, a védelmi és az ipari bizottság tagja lett.⁵⁴ 1927. május 6-án szólalt fel először a kigazdák továbbképzése ügyében. Szorgalmazta a mezőgazdasági oktatás megváltoztatását, hogy az ún. gazdatisztképző iskolákban válasszák külön a gazdatisztek és a kisparaszti gazdálkodók képzését.⁵⁵ Ezt követően hosszú szünet után, 1928. június 21-én találkozunk nevével a nemzetgyűlési jegyzőkönyvekben. Ennek az a magyarázata, hogy hosszabb ideig betegeskedett.⁵⁶

Sokorópátkai 1928–1929-ben főként közgazdasági kérdésekben hallatta hangját a magyar nemzetgyűlésben: interpellált a tömegközlekedés–áru-fuvarozás rendjének törvényi szabályozása érdekében,⁵⁷ a földbirtokrendezéssel kapcsolatban javasolta a korábban katonai célra használt földterületek fölosztását⁵⁸; indítványt nyújtott be a magyar fajborok törvényi védelme érdekében.⁵⁹ Kéthly Anna szociáldemokrata képviselőnő felvetette a 8 osztályos elemi iskola bevezetésének lehetőségét. Sokorópátkai Szabó István csak részben támogatta a javaslatot, mivel szerinte a parasztgazdaságokban nagyon is szükség van a 10–12–14 éves gyermekek munkájára. Ő inkább az esti

⁵² GRATZ Gusztáv: Magyarország a két háború között. (Szerk. a jegyzeteket és az utószót írta Paál Vince). Bp., 2001.) 222–223. (Millenniumi magyar történelem: Historikusok)

⁵³ GyMSML Választási jegyzőkönyv, Györszentmárton, 1926. december 15.

⁵⁴ Nemzetgyűlési almanach, 1927.

⁵⁵ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1927. május 6.

⁵⁶ Sokorópátkai Római Katolikus Plébánia irattára. Historia domus, 1938. Szelei Imre plébános feljegyzése Sokorópátkai betegeskedéséről.

⁵⁷ Nemzetgyűlési Napló, 1928. június 21.

⁵⁸ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1928. július 4., 198. ülés

⁵⁹ Elmondása szerint rendszeresek a visszaélések, pl. a Tokaji márkanévvel. Nemzetgyűlési Napló, 1929. február 21.

iskola bevezetését szorgalmazta, ahol a 7–8. évfolyamon mezőgazdasági ismereteket oktatnának.⁶⁰

Interpellálta a kormányt a zsellérek sanyarú helyzetének javítása érdekében is: sürgős beavatkozást kért, mert ezeknek a nincsteleneknek egy része azért hal meg, mivel nem tudják megfizetni a gyógyszerek árát. Szabó — rászorultsági alapon — ingyenes gyógykezelést javasolt állami költségvetési garanciával.⁶¹ Az 1930-as költségvetés tárgyalásakor hosszabb beszédben ecsetelte a túltermelési válság miatt kialakult tűrhetetlen mezőgazdasági viszonyokat, megemlítve, hogy pl. a tej eladhatatlan terméké vált, 10–12 fillért adtak literjéért.⁶²

A kultuszminisztérium költségvetésének összeállításakor hosszasan dicsérte Klebelsberg VKM-minisztert, akit Eötvös Józseffel együtt a magyar oktatásügy és kultúrpolitika legnagyobbjai közé sorolt. Elismeréssel szólt az alföldi falusi és tanyasi iskolák hálózatának kiépítéséről. Meggyőződése szerint hátra van még a tanítók és kántortanítók fizetésének rendezése, illetve a tizenéves gyermekek munkájának törvényi szabályozása.⁶³ A gazdasági világválság ebben az időben már érezte hatását: Sokorópátkai tönkrement emberekről beszélt.⁶⁴ A közegészségügyi problémákkal kapcsolatban a falvak tiszta ivóvízzel való ellátását sürgette, hiszen a fertőzött ivóvíz a járványos megbetegedések egyik kiváltója lehet.⁶⁵

AZ 1931. ÉVI NEMZETGYŰLÉSI VÁLASZTÁSOK: BÚCSÚ A NAGYPOLITIKÁTÓL

Ismeretes, hogy a nagy gazdasági világválság 1929. október 24-én a New York-i tőzsdekrachhál kezdődött. Ez a válság Magyarországot is súlyosan érintette, szinte minden társadalmi réteg életszínvonala zuhant. Belpolitikailag ez azt jelentette, hogy a Bethlen-kormány stabilitása és támogatottsága csökkent. Az Egységes Párt megbomlott, létrehozták a Független Kisgazdapártot.⁶⁶

⁶⁰ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1929. június 11., 309. ülés

⁶¹ Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1930. május 8., 338. ülés

⁶² Nemzetgyűlési jegyzőkönyv, 1930. május 27.

⁶³ Nemzetgyűlési Napló, 1930. június 3.

⁶⁴ Nemzetgyűlési Napló, 1931. február 24., 470. ülés

⁶⁵ Nemzetgyűlési Napló, 1931. május 1.

⁶⁶ ROMSICS Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991. 222–225. A földbirtokos érdekeket képviselő Gaál Gaszton-féle új kisgazdapárttól a politikai elit gúnyosan azt mondta,

Ebben az időszakban Sokorópátkai Szabó István a korábbiakhoz képest is többet járt választói közé, próbálta nyugtatni a kedélyeket, és a kormány támogatottságát megőrizni. Közben azonban Bethlen és a kormányzó viszonya is megromlott, a miniszterelnök pozíciója megingott. A Bethlen miniszterelnökségének 10. évfordulójára kiadott emlékalbumban Sokorópátkai Szabó István még feltétlen támogatásáról biztosította a miniszterelnököt. Önmagát Bethlen tántoríthatatlan követőjének és soha nem ingadozó hívének nevezte: *„En Bethlen István grófban az ősnemes magyar főurat, a melegszívű emberbarátot, az igazságszerető, gyengéd, gyámolítani hajlandó férfiút (...) a nagy diplomatát látom.”*⁶⁷

A kormány és az Egységes Párt ingatag helyzetében került sor az 1931-es választásokra, amit június 28–30-án tartottak meg. A győrszentmártoni kerületben az Egységes Párt ismét Sokorópátkai Szabó Istvánt jelölte, immár negyedszer 1920 óta. Vele szemben Csikvándi Ernő⁶⁸ indult, aki szintén az Egységes Párt tagja volt, de a Bethlennel szemben álló Gaál Gaszton-féle csoportosuláshoz tartozott. A Sokorópátkaival egyidős férfi Győr és Veszprém vármegyében is több birtokot bérelt. Mezőgazdasági akadémiát végzett, sikeres gazdálkodóként a Felsődunántúli Mezőgazdasági Kamara alelnökévé választották. Nagyatádi Szabó István előterjesztésére gazdasági főtanácsosi címet kapott. Vezető szerepet vitt az OMGE-ben, és mind a Győr, mind a Veszprém megyei törvényhatósági bizottságnak tagja volt.⁶⁹

Az 1931-es választási kampány a gazdasági válság okozta gondok és megoldási kísérletek jegyében telt. Sokorópátkai Szabó István május 30-án Péren tartott kampánynyitó nagygyűlést. Az őt támogató Győri Hírlap a győzelmét jósolta. Beszédében kiemelte: imádkozó és dolgozó magyarokat szeretne látni, mert csak így lehet a válságból kilábalni. *„Ha nem ezt tesszük, akkor ismét az orosz bolsevizmus jön ránk.”*⁷⁰ Csikvándi Ernő Győrszentmártonban kezdte kampányát, és a Bethlen-kormányt bírálta.⁷¹ A következő hetekben a két jelölt sorra járta a körzet nagyobb falvait. A szavazás (június 28.)

hoggy független a kisgazdaktól. Vö. ZSITVAY Tibor emlékiratai. Szerk.: Sipos Péter. Bp., 1999. 154. (Korok és dokumentumok: Magyarország 1921–1941.)

⁶⁷ Emlékalbum gróf Bethlen István miniszterelnökségének 10. évfordulójára. Szerk. Berecz Sándor. Bp., 1931. 69.

⁶⁸ Csikvándi (1897-ig Lerner) Ernő (1878–1944) földbirtokos, országgyűlési képviselő. 1919-ben a tanácsköztársaság intézkedései ellen agitált, ezért bebörtönözték. A Felsődunántúli Gazdasági Kamara megalakulásakor alelnökké választotta. 1931–1936-ig volt képviselő.

⁶⁹ Nemzetgyűlési almanach, 1931.

⁷⁰ Győri Hírlap, 1931. május 31.

⁷¹ Dunántúli Hírlap, 1931. június 1.

után második fordulót kellett tartani, mivel egyikük sem szerezte meg a többséget.

A második fordulót július 7-én tartották. A kampány egyre inkább feszültté vált: Sokorópátkai Szabó István támogatására a kerületbe látogatott Mayer János földművelésügyi miniszter és Temesvári Imre parlamenti pénzügyi előadó. A lapok heves választási harcról cikkeztek, autók és kocsik egész serege robogott a kerület falvain keresztül, agitálva egyik vagy másik jelölt mellett.⁷² A szavazás végül Csikvándi Ernő győzelmével végződött, aki 9235 szavazatot kapott Szabó István 6224 szavazatával szemben.⁷³ Így 1931-ben Csikvándi lett a győrszentmártoni kerület képviselője a nemzetgyűlésben. Ez a választási vereség Sokorópátkai Szabó István politikai pályafutásának végét jelentette.

A választásokon az Egységes Párt 14 mandátumot veszített, a Független Kisgazdapárt 10 képviselői helyet szerzett. A kormány baloldali ellenzéke megerősödött.⁷⁴

EPILÓGUS

Az 1931-es választási vereség után Sokorópátkai Szabó István kivonult a nagypolitikából. Korábbi vármegyei tisztségeit 1938-ban bekövetkezett haláláig megtartotta: tagja maradt a törvényhatósági bizottságnak, a Felső-dunántúli Mezőgazdasági Kamara vezetőségében is részt vett. 1933-ban „kibuktatták” a sokorópátkai képviselőtestületből, bár erre vonatkozó írott dokumentumokat nem találtam.⁷⁵ Neve a megyei lapokban ekkor már csak elvétve szerepelt, politikai állásfoglalásai – pl. a Gömbös-éra idején – nem ismertek. Egyik nekrológja említi, hogy jellegzetes alakja fel-fel tűnt néha a fővárosban, mikor ügyeket intézve megfordult a minisztériumban.⁷⁶ Közéleti aktivitása tehát 1931 után sem szűnt meg.

Sokorópátkai Szabó István 1938. december 1-jén halt meg szívbénulás következtében. A nép emlékezetében úgy él, hogy a hosszasan betegeskedő Szabót éppen a falu „intelligenciája” (pap, jegyző, tanító) látogatta meg,

⁷² A Győri Hírlap és a Dunántúli Hírlap tudósítása 1931. július 7-én.

⁷³ A választási jegyzőkönyv elveszett. Az eredményt a Győri Hírlapból vettem.

⁷⁴ ROMSICS Ignác: Bethlen István. Politikai életrajz. Budapest, 1991. 227.

⁷⁵ Képviselőtestületi tagságának megszűntéről KOVÁCS Imre: Történelem hamisítások nélkül. = Kisbíró I. (1989) 2. szám, 2.

⁷⁶ Meghalt a csizmás miniszter. [Nekrológ] = Kis Újság, 1938. december 10.

amikor a halál bekövetkezett.⁷⁷ Az emlékezők szerint temetésén soha nem látott tömeg vett részt: megyei vezetők, politikusok, volt minisztertársak és a falubeliek búcsúztak tőle.

Sokorópátkai emlékére, családjá további életére a nagypolitika rányomta bélyegét. Az egykori miniszter kommunista rendszerben az osztályellenség politikai kategóriájába került és feledésre ítéltetett. Felesége, *Jelencsics Mária* (1881–1963) magányosan és szegényen élt haláláig. Fia, László, sok szenvedést és megpróbáltatást élt át édesapja politikai szerepvállalása miatt. Az 1950-es években években többször bevitte az ÁVH kihallgatásra, ahol kegyetlenül megkínózták. Öngyilkossággal vetett véget életének.⁷⁸ Lászlónak két fia született: István és az ifjabb László. István nem tanulhatott tovább, az üldöztetéstől félve még nevét is megváltoztatta. Segéd munkásként, majd bányász-ként dolgozott. Betegen szociális otthonba került és valamikor a 90-es évek elején halt meg. Ifjabb László jó sportoló volt, ezért fölvetették az orvosi egyetemre. Családjával Egerben élt, az 1980-as években hunyt el.⁷⁹

Befejezésül álljon itt néhány olyan személy emlékezése, akik gyermekként még ismerték Sokorópátkai Szabó Istvánt. A 80 éves *Kelemen Lajos* úgy emlékszik, hogy Szabót a faluban mindenki tisztelte. Gyakran látta hintóban ülve, amint vagy Győr, vagy Gic felé kocsizott. Emlékei szerint egyszerű, közvetlen ember volt, aki politikus korában is szerényen élt; kétszobás parasztházban lakott családjával. *Vigh Béláné* 83 éves asszony is meghatódva emlékezett vissza rá, pedig ő az egykori sokorópátkai „kommunista vezér”, *Dénes Vencel* leszármazottja. Kedves emlékei között tartja számon, hogy Szabó István iskolai kirándulást szervezett számukra, elvitte őket Budapestre és a Balatonra. Még kedvenc székébe is beültette.

A 89 éves *Pintér Lajosné* másként emlékezik Sokorópátkai Szabó Istvánra, hiszen ő annak a Morvai családnak a leszármazottja, amely annak idején Csarada Györgyöt támogatta Szabó ellenében. Emlékei szerint Szabónak egy tagban sok hold földje volt, de ez „a falut illette volna”. Amíg „hatalmon volt”, addig „haverjainak” jól ment a sora, ellenfeleit viszont mellőzte. „Éles eszének és a körülményeknek köszönhettem, hogy az lett belőle, aki lett” — emlékezik az idős asszony.

⁷⁷ Kelemen Lajos, Pintér Lajosné és Horváth Gyuláné született Szabó Jolán sokorópátkai lakosok visszaemlékezései (2004).

⁷⁸ Horváth Gyuláné született Szabó Jolán visszaemlékezése.

⁷⁹ Kozma Lászlóné született Szabó Rózsa visszaemlékezése (2004).

Tuba Lajos sokorópátkai parasztember visszaemlékezése nyomtatásban is megjelent,⁸⁰ ebből idézzük a Szabó Istvánnal kapcsolatos élményt: „Igen jól tudtam számúnyi. A hatodik osztályos vizsgámon rísztv vett Szabó István kegyelmes úr, aki országgyűlési képviselő vót. A vizsga vígin a kegyelmes úr föladata egy szám-tanpéldát, mondta Horváth Dezső tanító urnak, hogy ezt számíttassa ki valamellik gyerekekkel. Az osztálybú senki se jelentkezett. Én se mertem jelentkeznyi, mer' nagamba e(gy) darabig megoldottam a föladatot, de aztán megakadtam. Erre főszóllított engemet a Dezső tanító, kihivott a tábláho, és aszonta, hogy ha ez a gyerek nem csinálja meg, akkor egy se! Elkezdtem. O(ly)an hosszú föladat vót, ho(gy) többször is megtelt a tábla. Mindíg a sarkára fölirtam a ríszeredmínt, letörütem a táblát, asztán ujra irtam. Ott kinn a tábláná eszembe gyutott a megoldás. U(gy)hogy én ki is számítottam, bemontam a vígeredmínt. Ekkor a kegyelmes úr adott nekem e(gy) pengőt. Ez igen na(gy) píz vót, mer akkor e(gy) pengő egy embernek aratáskor vót e(gy) napi napszáma. Utánnal Dezső tanító aszonta, ho(gy) pedig ez a gyerek ebbe az évbe hatvan fénapot hiánzott!”

Befejezésül Sokorópátkai Szabó István unokahúgának, anyai nagyanymnak a visszaemlékezését idézem: „Pista bátyjával — ahogy mi szóllítottuk — minden bizonyítványosztáskor találkoztunk, mert elvárta, hogy bemutassuk neki iskolai eredményeinket. Dicséretképpen mindig néhány pengőt adott. Jól emlékszem rá, néhány alkalommal a templomba menet fölvettek a hintójukba, és az ángyom az ölébe vett. És együtt mentünk be a templomba is. Szinte most is látom alacsony termetét, kövér alakját, amint lassan lépkedett templomi helye, az első pad felé. A háború után elkerültem hazulról, a Bakony egyik kis falujában éltünk férjemmel együtt. Szülőfalumat emlegetve mindenkinek Sokorópátkai Szabó István jutott az eszébe. Egyszer egy idős asszony könnyes szemmel mesélte, hogy Szabó Istvánhoz fordult segítségért, amikor özvegyen egyellen fiát elvitték katonának, ő maga pedig megbetegedett. Sokorópátkai Szabó azonnal elintézte, hogy a fiát leszereljük, s így anyját ápolhatta. Amikor ezt halottam, nagyon büszke voltam a nagybátyámra. A háború utáni évtizedekben néhányszor gúnyolódva beszéltek róla: ez nagyon fájt nekem.”⁸¹

A fentiek alapján megállapítható, hogy Sokorópátka község első országosan ismert szülőttének alakját csak töredékesen, epizódszerűen, érzelmi viszonyulástól áthatottan őrizte meg a népi emlékezet. A történeti kutatás révén elbeszélhetővé, leírhatóvá vált az életpálya, melynek számos részlete vár még tisztázásra.

⁸⁰ Őt világot éltem meg. Tuba Lajos sokorópátkai parasztember élettörténete. Lejegyezte Vehrér Adél. Győr, 1992. 31–32.

⁸¹ Nagyanym, Horváth Gyuláné született Szabó Jolán visszaemlékezése (2004).

SUMMARY

ATTILA KIRSCH**István Sokorópátkai Szabó's political Activity after 1919**

Due to a special historical period after World War I. István Sokorópátkai Szabó (1878–1938), a politician of the Smallholders' Party, played a rather important role in Hungarian politics. His public activity first focused on his home village, Sokorópátka, then it attained a regional and finally a national level. As a young man he was a village representative, then he became a village judge. From 1910 he worked as a representative at the Assembly of Győr County. Due to his anticommunist views he was arrested and sentenced to death during the proletarian dictatorship in 1919, but he luckily got out of prison. He promoted the modernization of Hungarian agriculture and the rise of smallholders as a minister for smallholder affairs in 1919–1920 and from 1920 to 1931 as a Member of Parliament. He supported the agricultural reform, the improvement of farmers' working conditions, the vocational training of agricultural labourers and the admission of talented youth coming from the peasantry to universities. The essay explores his public activity after 1919. The research also makes it clear that on the basis of his political activity his wife and his son were treated as class enemies and persecuted after 1948, during the communist system.

KI KICSODA AZ EGYHÁZI LEVÉLTÁRAKBAN?

Egyházi levéltárosok, egyházi levéltárak az
ezredfordulón

MELTE
2000

HUDI JÓZSEF

Az egyházi levéltárak kiadványai az 1990-es években¹

A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI LEVÉLTÁRAKNAK új kihívásokkal kellett szembenézniük az 1990-es évek elején, amikor az ország – a megszálló szovjet csapatok kivonulását követően – visszanyerte szuverenitását, s megkezdődhetett a politikai rendszerváltás, a liberális polgári társadalmi-gazdasági rendszer kiépítése.

A szocializmus évtizedeiben érthető okokból védekező, elzárkózó magatartást tanúsító egyházi intézmények – köztük a levéltárak – nehéz helyzetben voltak, hiszen a bennük őrzött történeti források értékéhez képest nem rendelkeztek sem megfelelő személyi, sem kívánatos technikai feltételekkel ahhoz, hogy a kor követelményeihez mérten meg tudjanak felelni hivatásuknak.

A korábban szaklevéltáraknak, majd az új, 1995. évi LXVI. (levéltári) törvényben nyilvános magánlevéltáraknak tekintett egyházi levéltáraknak sajátos helyzetbe kerültek, hiszen egyszerre kellett igazodniuk az autonómiájukat visszanyert fenntartók, valamint az állami szakszervek által előírt normatíváknak.

Az elmúlt évtized minden tekintetben az újjászerveződés, alapozás évtizede volt. Kibővült a levéltári szervezet: levéltárakat hoztak létre az újjászervezett szerzetesrendek, a történelmi egyházak, s megkezdődött a korábban államosított egyházi levéltáraknak, levéltári irategyüttesek visszaszolgáltatása, illetve helyzetének jogi rendezése.

Az 1990 óta eltelt időszakban jelentős elmozdulás történt: javultak a levéltárak anyagi pozíciói, működési feltételei; nőtt a szakképzett személyi állomány; az egyházi közgyűjtemények határozott arculattal jelentek meg a szakmai, a tudományos és a társadalmi nyilvánosság előtt.

¹ A MELTE-konferencián elhangzott előadás ugyanezen címen, jegyzetek nélkül megjelent: „Hogy mindnyájan egyek legyenek...” Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete. Tíz év az egyházi levéltárak szolgálatában. Szerk. Szabadi István. MELTE, Debrecen, 2003. 21–26. Jelen közlemény a megjelent szöveg jegyzetekkel kiegészített, javított változata, melynek függelékében a kiadványok bibliográfiáját is közöljük.

A változásokat tükrözi az egyesületünk által 2000-ben kiadott *Ki kicsoda az egyházi levéltárakban?* c. kiadvány, amely lehetővé teszi az egyházi levéltárosok vázlatos mikroszociológiai jellemzését. Az adattár statisztikai feldolgozásából kiténik, hogy a levéltárosok átlagéletkora 44 év — ami önmagában is sejteti, hogy jelentős szóródás mutatkozik az egyes intézmények, intézménytípusok között. Ha az egyes felekezeteket nézzük, azt látjuk, hogy a reformátusoknál 36, a római katolikusoknál 44, az evangélikusoknál 53 a levéltárosok átlagos életkora. A számok azt mutatják, hogy részleges nemzedékváltás ment végbe az egyházi levéltárosok csoportjában, ez a változás azonban különböző mértékben érintette az egyes felekezeteket. Az intézmények mérete, történeti hagyományai, humánpolitikája (pl. kis levéltár: rész-munkaidős lelkész-levéltárosként történő alkalmazása) egyaránt befolyásolta a változásokat.

Levéltári szakképzettség tekintetében alapvető követelménynek tartom, hogy minden intézményben legyen legalább egy levéltáros (minimum felsőfokú segédlevéltáros) képzettségű főállású munkatárs.

Eszerint 2000-ben 21 római katolikus levéltár közül 15 (71%) nem felelt meg e kritériumoknak (közte az egri, veszprémi, debrecen-nyíregyházi, pécsi, szeged-csanádi, váci egyházmegyei levéltár, a szerzetesrendi levéltárak többsége). A 7 evangélikus levéltár közül 6, a 7 református levéltár közül 1 szintén nem felel meg ennek az elvárásnak. (Az utóbbi esetben irattáros végzettségű személy látja el a levéltárosi feladatot).

Az ideális az lenne, ha az egyházak — ösztöndíjjal vagy más formában — maguk gondoskodnának arról, hogy intézményeikből kikerülő tehetséges diákokat levéltár (és más) szakon kitaníttassák.

Kedvezőbb a kép, ha a levéltárosok tudományos képzettségét tekintjük. Egyetemi, teológiai doktori, PhD, kandidátusi címmel bírók száma és aránya jelenleg:

1. sz. táblázat

Az egyházi levéltárosok tudományos képzettsége 2000-ben

Sorszám	Felekezet	Levéltáros	Tudományos fokozat	%
1.	római katolikus	31	12	38
2.	református	15	6	40
3.	evangélikus	12	3	25

Nem állítjuk, hogy a magasabb tudományos képzettség pótolja a szakirányú végzettséget, de azt igen, hogy annak birtokában a gyakorlatban könnyebben elsajátíthatók a szükséges levéltári ismeretek.

Az elmondottak a mai Magyarországra érvényesek: a szomszédos államokban élő egyházi levéltárosok helyzete minden tekintetben rosszabb, mint a miénk – ezért elsődleges feladat az ő munkájuknak a segítése.

Jelen szűkös keretek között, az országhatáron belül maradva,² csupán két kérdésre szeretnék válaszolni:

1.) Mi jellemzi az egyházi levéltárak szakmai kiadványait?³

2.) Levéltáraink mennyiben járultak hozzá az elmúlt időszakban a magyar történetírás teljesítményéhez?

AZ EGYHÁZI LEVÉLTÁRAK KIADVÁNYAI

Először az egyházi levéltárak által kiadott munkákat statisztikai szempontból tekintem át. A Magyar Levéltárosok Egyesülete által 2001 novemberében közzétett bibliográfiában az egyházi levéltárak közül kevesen szerepelnek.⁴

2. sz. táblázat

A magyarországi egyházi levéltárak kiadványai (1986–2001)

Intézmény	Székhely	Kiadványok száma		
		sorozatban	sorozatban kívül	összesen
Bencés Főapátsági Levéltár	Pannonhalma	–	1	1
Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára	Pápa	4	8	12
Főegyházmegyei Levéltár	Kalocsa	2	–	2
Magyar Piarista Rendtartomány Levéltára	Budapest	1	1	2
Magyar Zsidó Levéltár	Budapest	–	2	2
Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára	Budapest	–	2	2
Prímási Levéltár	Esztergom	9	9	18
Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei	Sárospatak	7	4	11
Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár	Debrecen	6	2	8
Összesen		29	29	58

² A határon túli magyar egyházak levéltárainak vizsgálata külön-külön tanulmány tárgya lehetne.

³ E témakörben közvetlen előzmény DÓKA Klára: Az egyházi levéltárak az elmúlt ezer évben. = Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Szerk. Lakatos Andor. Kalocsa, 2000. 9–21., KÓSA László: A levéltári kiadványok jelentősége. = Levéltári Szemle 2002. 1. sz. 3–9.

⁴ Írott emlékezet. Másfél évtized levéltári kiadványaiból. Bp., 2001. 45–48.

A hiányos adatközlésből annyit meg lehet megállapítani, hogy a katolikus egyházmegyei levéltárak, a szerzetesrendi levéltárak csak részben reprezentálták magukat; az evangélikus, görög katolikus levéltárak nem (vagy határidőn túl) küldtek jelentést kiadványaikról, így róluk „hamis kép” keletkezett a kiadvány olvasóiban.

A termés műfajilag egyenetlen: kevés a levéltári szakmai kiadvány (levéltárismertető, repertórium stb.), több a történeti jellegű kiadvány, ezek között is kiemelkednek a forráskiadványok, az évfordulókhöz köthető konferenciakötetek.

A jelenség több tényezővel magyarázható: 1990 előtt (s részben az 1990-es években) az egyházi levéltári szakmai kiadványok (fondjegyzékek, térkép- és mikrofilmkatalógusok, egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusai stb.) részben a Magyar Országos Levéltár, részben az Új Magyar Központi Levéltár segítségével jelentek meg. Részben az elégtelen szakmai színvonalnak köszönhető, hogy 1990 előtt kevés egyházi kiadású levéltári segédlet látott napvilágot.⁵

E helyzet a kilencvenes évek közepétől gyökeresen megváltozott. 1994-től a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM) kézbe vette a katolikus egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusainak és a történeti monográfiáknak a kiadását. 1995-től a Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete (MELTE) nemcsak az egyházi levéltárosok szakmai érdekképviseletét látja el, hanem szakmai közéletét is megszervezi. Működése a Kárpát-medence magyar egyházaira is kiterjed. Témánk szempontjából fontos, hogy önálló kiadványokkal is jelentkeznek.⁶

A kiadványok műfaji összetételét közvetlenül meghatározza, hogy a szakmai pályázati rendszerben (NKA) tanulmánykötetekre, évkönyvekre, folyóiratokra nem lehet pályázni.⁷

⁵ KÖVY Zsolt: A Pápai Református Gyűjtemény. Pápa, 1987., KORMOS László: Tiszántúli Református Egyházkerület és a Debreceni Református Kollégium Levéltárának ismertetője. Debrecen, 1984.

⁶ Útmutató az egyházközségi levéltárak értékeinek védelméhez. Szerk. Kertész Botond. Bp., 2000. (A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének kiadványai 1.) — Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Szerk. Lakatos Andor. Kalocsa, 1999. (házi sokszorosítás). — Uő.: Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Egyházi levéltárosok, egyházi levéltárak az ezredfordulón. Szerk. Lakatos Andor. Kalocsa, 2000. (A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének kiadványai 2.) — Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Egyházi levéltárosok, egyházi levéltárak 2003-ban. Szerk. Lakatos Andor. Kalocsa, 2003. (A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének kiadványai 2.) — A MELTE tevékenységéről folyamatos tájékoztatást ad az egyesület honlapja: <http://isz7.drk.hu/lev/MELTE>.

⁷ A helyzet azóta sem változott, ami az egyházi levéltárakat különösen hátrányosan érinti.

A tudományos műhelymunkát ma is jobbra a vegyes profilú egyházi folyóiratok (Confessio, Pannonhalmi Szemle, Református Szemle, Vigília stb.) biztosítják. Ezek személyi és anyagi feltételeinek megteremtése nem könnyű ugyan, de nem is lehetetlen.

Egy biztos: új folyóirat indítása rendkívül kockázatos dolog, hiszen az intézményfenntartó legtöbb esetben anyagilag elégtelen a folyóirat indításához. Az Egyháztörténeti Szemle c. egyháztörténeti folyóirat a miskolci Amesius Alapítvány és a sárospataki Tudományos Gyűjtemények gondozásában, Balogh Judit, Dienes Dénes és Fazekas Csaba szerkesztésében indult útjára 2000-ben. Az ígéretes kezdeményezés mögött a sárospataki gyűjtemények és a miskolci egyetem szakembergárdája állt.

A másik kezdeményezés, a 2001-ben megindított Acta Papensia c. történeti folyóirat, amely a Pápai Református Gyűjtemények gondozásában jelenik meg. A forrásokat, tanulmányokat is közlő folyóiratok sorsa hosszú távon bizonytalan.

A levéltárak munkájának adekvát módon az évkönyvek tükrözik vissza. A bibliográfiákban azonban elvétve fordul elő egyházi levéltári évkönyv. A magyarzat részben a fentebb említett, az önkormányzati levéltárak sajátosságaihoz idomított pályázati rendszerben, részben a fenntartók anyagi támogatásának szűkösségében keresendő.

A kellő szellemi-anyagi potenciállal bíró egyházi levéltárak rendszeres kiadványmunkája két módon lehetséges: betagolódnak országos és helyi sorozatba (pl. METEM-könyvek; Kalocsai Múzeumi Értekezések) vagy pedig önálló kiadványsorozatot – jobb híján forrásközlő sorozatot – indítanak. Ezen sorozatok közé tartozik többek közt az Esztergomi Érseki Levéltár nevével fémjelzett *Strigonium Antiquum* (1992), *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis IV.* (1999), továbbá a Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltárhoz köthető *Editiones Archivi Districtus Reformatorum Trans-tibiscani* (1993), a Pápai Református Gyűjtemények által indított *Kutatói segédletek* (1996) és *Forrásközlések* (1997) sorozat, valamint Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjteményei által kiadott *Acta Patakina* (1999). Újabb színfolt a palettán a *Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai* (2001) c. sorozat.

Megfelelő anyagi háttér megteremtésével az elmúlt évtizedben tudományos konferenciák megszervezésére is lehetőség adódott, amelyen a levéltárak munkatársai is bemutatkozhattak. Regionális, országos és nemzetközi konferenciák megszervezésére egyaránt van példa. Szerencsés esetben a konferencián elhangzott előadások megjelentetésére is lehetőség nyílt.

Végezetül szólni kell az egyéni publikációkról, amelyeknek különösen intézményes publikálási háttér nélkül van jelentősége. Úgy vélem, hogy a magukban kutatói ambíciókat is dédelgető egyházi levéltárosoknak erkölcsi kötelességük kell legyen az egyháztörténetírás (egyházközség-történet, egyházi intézmény- és művelődéstörténet) művelése.

AZ EGYHÁZI LEVÉLTÁRAK ÉS A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁS

A levéltárak közvetve — a levéltári anyag kutathatóvá tételével, korszerű segédletekkel való ellátásával —, illetőleg közvetlenül, forráskiadványok és feldolgozások (tanulmányok, monográfiák) közreadásával is hozzájárulhatnak a magyar történettudomány fejlődéséhez. A rendszeres kiadványmunka biztosítja az egyes intézmények jelenlétét és helyét a szakmai és tudományos közéletben. Levéltáraink mindkét területen jelentős előrehaladást értek el az elmúlt évtizedben. Különösen a diáknévsorok, iskolatörténeti munkák, történeti névtárak, forráskiadványok (vizitációk, memoárok, 1848–49-es kiadványok) látványosan gazdagították a magyar történettudományt.

A továbbiakban a rendszeres, átgondolt kiadványmunkának feltétele, hogy legalább az egyháztörténészek önvizsgálatot tartsanak:⁸ megvonják a XIX–XX. század egyháztörténet-írásának mérlegét, kijelölik a főbb kutatási irányokat, s megfelelő módszertani kézikönyvekkel segítsék a kutatómunkát. Kis, egy-két személyes levéltárak esetén számos tényezőnek kell ahhoz együtt lennie, hogy folyamatos publikációs tevékenységről beszélhessünk. A közzétett bibliográfiák azt mutatják, hogy nem a mennyiségen (a levéltárosok számán), hanem a kvalitáson áll vagy bukik a dolog. Ha megtaláljuk, kialakítjuk a helyes arányokat a rendező-, segédletkészítő, valamint a feldolgozó munka között, a két munkafolyamat összekapcsolásával a szakmai és társadalmi elvárásoknak is sikeresen megfelelhethetünk. Közepes, kb. 3–5 fős, megfelelő szakembergárdával bíró egyházi levéltárakban tagoltabb intézményi struktúrát, hatékonyabb munkamegosztást, s összességében nagyobb szakmai és tudományos teljesítményt lehet felmutatni.

E téren azért is optimista vagyok, mert az egyházak újjászerveződésével párhuzamosan nemzedékváltás is lejátszódott, illetve lejátszódik. A ma pályakezdő, szakképzett, a technikai-technológiai újításokra fogékony nemzedék tagjai képesek lesznek arra, hogy belátható időn belül felszámolják az évtizedek alatt felgyülemlett hátrányokat és hátralékokat. S itt nemcsak a történelmi

⁸ Ez az önvizsgálat ugyanis a magyar történettudományban 1990 óta várat magára.

dokumentumok, hanem a múlt „új elrendezéséről”, a sok szempontból megcsontosodott hagyományokkal történő szembenézésről (hagyományteremtésről) is szó van, mely egyházaink jövőjét is meghatározhatja.

NÉHÁNY TANULSÁG

1.) Szakmai téren a legfontosabb teendő a levéltárak rendezettségéi és az iratanyag feldolgozottsági szintjének növelése, megfelelő szintű segédletekkel való ellátása és azok közzététele (nyomtatásban, CD-n vagy internetes honlapon).

2.) Az egyházi közgyűjtemények egymás közti és a többi közgyűjteményhez fűződő kapcsolatában is kommunikációs zavarok mutatkoztak, melyeket meg kell szüntetni. A kapcsolatok erősítését szolgálhatja a MELTE és a többi levéltáros egyesület hatékony együttműködése, egymás személyes megismerése, amelyre lehetőséget teremtenek a legkülönbözőbb szakmai rendezvények. A mindennapok során a gyors kapcsolatteremtést az internet tudja biztosítani.

3.) Legalább ennyire fontos a rendszeres kiadványcsere. E téren komoly hiányosságok vannak. Sok kiadványról csak a különböző bibliográfiákból, recenziókból szerzünk ismereteket, anélkül, hogy azokat egymásnak megküldենék.

4.) Az egyházi levéltárak munkáját az egyházi és világi közvéleményben, a laikusok és szakemberek körében sokkal jobban kell reprezentálni. A Levéltári Szemle, a történeti folyóiratok hasábjain nagyobb súllyal kell jelen lennünk.

5.) A közönségkapcsolatokban nyitásra van szükség az iskolák, az adott település polgárai felé. Az ismeretterjesztő kiadványok, előadások mellett például a levéltári órák az általános iskolákban, középiskolákban, a hittudományi főiskolákon (teológiai akadémiákon) igen alkalmasak arra, hogy a jövő felnőtteit, közösségi vezetőit a kulturális és történeti értékek védelmére neveljük.

6.) Munkánk minősége attól is függ, hogy a lelkészképzésben helyet kapnak-e a minimális adminisztrációs, irattári, iratkezelési ismeretek vagy sem. Szomorú tapasztalat, hogy a papképzésben nincs jelen ez a tudás, aminek az a következménye, hogy a plébániai, gyülekezeti iratokkal együtt a kisközösségek múltja is elenyészik.

Összességében azt mondhatnánk, hogy minden ténykedésnek arra kell irányulnia, hogy az egyházi levéltárakban a levéltárosság professzionizálódjék; ne csak egyfajta szolgálat legyen, hanem élethivatássá váljék.

FÜGGELÉK

Az egyházi levéltárak kiadványai 1990–2004

(Összeállította: Hudi József)

A bibliográfia alapját az egyházi levéltárak által beküldött kötetek és/vagy kiadványjegyzékek képezték. A címleírásban nem szerepelnek a levéltárosok által irt és más kiadónál megjelent művek. Ahol lehetséges, tájékoztatásul a 2004-ben érvényes kiadvány-árakat is megadtuk.

I. KATOLIKUS EGYHÁZMEGYEI, SZERZETESI, GÖRÖG KATOLIKUS LEVÉLTÁRAK

I. 1. EGRİ FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR (ÉRSEKI GYŰJTEMÉNYI KÖZPONT)

3300 Eger, Széchenyi u. 5. Tel.: 36/421–332, Fax: 36/320–508

E-mail: loeffler@ektf.hu

1.) KISS Péter: Az 1848–49-es események egri vonatkozású résztvevői. Eger, 1998. 144 p.

2.) Eszterházy Károly püspök egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Borsod vármegye 1768–1769. Közzéteszi Kovács Béla. Eger, 1998. 360 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 2.)

3.) Eszterházy Károly püspök egyházlátogatási jegyzőkönyvei. Szabolcs vármegye 1779. Közzéteszi Kovács Béla. Eger, 1998. 172 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 3.)

4.) Eszterházy Károly püspök egyházlátogatásának jegyzőkönyvei. Eger 1780, Egri Káptalan 1780. Közzéteszi Kovács Béla. Eger, 2001. 211 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 4.)

5.) Az egri püspökség jövedelmeinek 1799. évi összeírása I. Közzéteszi Kovács Béla. Eger, 2001. 531 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 5.)

6.) Az egri püspökség jövedelmeinek 1799. évi összeírása II. Közzéteszi Kovács Béla. Eger, 2002. 473 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 6.)

7.) Az egri püspökség jövedelmeinek 1799. évi összeírása III. Közzéteszi Kovács Béla. Eger, 2003. 369 p. (Az egri egyházmegye történetének forrásai, 7.)

I. 2. FŐEGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR

6300 Kalocsa, Szentháromság tér 1.

Tel.: 78/465–280

E-mail: archivum@asztrik.hu

1.) LAKATOS Andor: A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára. (Repertórium) Szerk. Romsics Imre. Kalocsa, 1998. 174 p., 6 ill. (Kalocsai Múzeumi Értekezések, 4.)

2.) „...eszmék és dolgok zavarában...” 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából. (Forráskiadvány) Szerk. Lakatos Andor és Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001. 246 p. (A Kalocsai Főegyházmegye Gyűjteményének kiadványai 1.)

3.) A Kalocsai Érseki Levéltár. Levéltárismertető. Szerk.: Lakatos Adél, Lakatos Andor, Szabó Attila. Kalocsa, 2002. 341 p. (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 2.)

4.) Üdvözet Kalocsáról! Kalocsai képeslapok a 20. század első feléből, I–II. sorozat. Kalocsa, 2002.

5.) A Kalocsa–Bácsi Főegyházmegye történeti schematizmusa 1777–1923. Schematismus historicus cleri archidioecesis Colocensis et Bacsienensis 1777–1923. Szerk./composuit Lakatos Andor. Kalocsa/Colozae, 2002. 486 p.

I. 3. GÖRÖG KATOLIKUS PÜSPÖKI LEVÉLTÁR

4400 Nyíregyháza, Bethlen G. u. 5.

Tel.: 42/415–901, Fax: 415–911

1.) BELME LÁSZLÓ: Az Istenszülő pócsi kegyképének könnyezése 1696. november 8.–december 8. A 300 éves máriapócsi kegykép története a levéltári források tükrében. Bp., 1997. 211 p. (A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai, 1.) – *elfogyott*

2.) Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete konferenciája. Nyíregyháza 1997. augusztus 27. Szerk. Janka György. Nyíregyháza, 1998. 160 p. (A Hajdúdorogi Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai, II.)

3.) A hajdúdorogi főesperesi levéltár iratainak lajstroma és mutatója 1562–1819. Szerk. Dudás László. Nyíregyháza, 1999. 139 p. (A Görög Katolikus Püspöki Levéltár kiadványai, III.)

I. 4. GYŐRI EGYHÁZMEGYEI LEVÉLTÁR

9021 GYŐR, Káptalándomb 5/a.

Tel.: 96/513-175, Fax: 96/550-741

E-mail: arch.dioc.gyor@freemail.hu

A Győri Egyházmegyei Levéltár Kiadványai, Segédletek/ Publikationen des Archivs der Diözese von Raab, Verzeichungen:

1. Iskolai levéltár – Schularchiv. Szerk. / Herausg. Horváth Richárd. Győr, 2003. 135 p.

2. A pápoci prépostság iratai. Schriften der Pápocer Propstei. Szerk. / Herausg. Vajk Ádám. Győr–Raab, 2003. 112 p.

I. 5. MAGYAR PIARISTA RENDTARTOMÁNY KÖZPONTI LEVÉLTÁRA

1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1.

Postacím: 1444 Budapest, Pf. 266.

E-mail: archivum@piar.hu

A levéltár közreműködésével kiadott rendtörténeti munkák kaphatók: Piarista Központi Könyvtár 1088 Budapest, Mikszáth Kálmán tér 1. Tel.: 338-2211/171, konyvtar@piar.hu

1.) Piaristák Magyarországon 1642–1992. Rendtörténeti tanulmányok. Szerk.: Holl Béla. Bp., 1992. 351 p.,

2.) Catalogus religiosorum Provinciae Hungariae Ordinis Scholarum Piarum 1666–1997. Collectionem Stephani Léh complevit et in volumen redegit Andreas Koltai. Auctor brevis conspectus historici Georgius Balanyi / A Magyar Piarista Rendtartomány történeti névtára 1666–1997. Léh István adatgyűjtését sajtó alá rendezte és kiegészítette Koltai András, a rövid történeti áttekintés szerzője Balanyi György. Bp., 1998. 560 p. (METEM Könyvek, 21.)

I. 6. PANNONHALMI BENCÉS FŐAPÁTSÁGI LEVÉLTÁR

9090 Pannonhalma, Vár 1.

Tel.: 96/570-100, Fax: 96/470-011

A levéltár anyagának felhasználásával, ill. a levéltár közreműködésével készült művek kaphatók Pannonhalmán, a főapátsági ajándékboltban.

1.) Mons sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve. I–III. [I. Középkor II. Új- és legújabb kor III. A főapátság gyűjteményei] Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 1996. 636, 383, 320 p.

2.) Paradisum plantavit. Bencés monostorok a középkori Magyarországon. Benedictine Monasteries in Medieval Hungary. Kiállítás a Pannonhalmi Bencés Főapátságban 2001. március 21-től november 11-ig. Szerk.: Takács Imre. Pannonhalma, 2001. 752 p. – *elfogyott*

3.) Collectio Diplomatica Benedictina. A Pannonhalmi Bencés Főapátsági Levéltár középkori oklevelei. CD-ROM, szerk. Dreska Gábor. Nagykanizsa, 2001.

I. 7. PRÍMÁSI LEVÉLTÁR

2500 Esztergom, Mindszenty tér 2.

Tel.: 36/510–124, Fax.: 36/411–085

E-mail: hegedus@intranet.hu

1.) BEKE MARGIT: Esztergomi kanonokok 1900–1985. Unterhaching, 1989.

2.) Egyházak a változó világban. Nemzetközi egyháztörténeti konferencia. Szerk. Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1991. 594 p. – *elfogyott*

3.) Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. I. 1945–1946. Szerk. Beke Margit. Esztergom, 1991. 264 p. – *elfogyott*

4.) Simor János emlékkönyv. Szerk.: Beke Margit. Bp., 1992. 101 p., (Strigonium Antiquum, 1.) – *elfogyott*

5.) A Szent Adalbert székesegyház és Oláh Miklós jubileuma. Szerk. Beke Margit. Bp., 1993. 108 p. (Strigonium Antiquum, 2.) – *elfogyott*

6.) Pázmány Péter egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1616–1637. Vál., bev., jegyz. ell. Beke Margit. Bp., 1994. 477 p. (Strigonium Antiquum, 3.)

7.) Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. II. 1947. Szerk.: Beke Margit. Esztergom, 1994. – *elfogyott*

8.) Egyházam és hazám. Mindszenty József hercegprímás szentbeszédei. III. 1948. Szerk. Beke Margit. Esztergom, 1994. – *elfogyott*

9.) Magyarok Kelet és Nyugat metszészvonalán. Nemzetközi történész konferencia előadásai. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1994. 409 p.

10.) BEKE MARGIT: A Prímási Levéltár nemesi és címeres emlékei. Esztergom, 1994. 422 p. (Megrendelhető: Bárdos István 2800 Tatabánya, Fő tér 4.)

11.) Ministerio. Nemzetközi történész konferencia előadásai. Szerk.: Bárdos István–Beke Margit. Esztergom, 1998. 358 p.

12.) SZÉLESS György: Az esztergomi Szent Adalbert székesegyház. Sajtó alá rend. Bárdos István–Horváth István. Esztergom, 1998. 188 p. (Megrendelhető Bárdos István címén)

13.) Egyház és politika a XIX. századi Magyarországon. Szerk.: Hegedűs András–Bárdos István. Esztergom, 1999. 213 p., 1700 Ft

14.) Monumenta Ecclesiae Strigoniensis Tomus quartus ab a. 1350 ad a. 1358. Szerk. Gabriel Dreska–Geysa Érszegi–Andreas Hegedűs–Tiburcius Neumann–Cornelius Szovák–Stephanus Tringli. Archivum Primatiale–Argumentum, Strigonii–Budapestini, 1999. 272 p.

15.) Ezer év Szent Adalbert oltalma alatt. Szerk.: Hegedűs András–Bárdos István. Strigonium Antiquum, IV. Esztergom, 2000. 191 p.

16.) Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk.: Hegedűs András. Esztergom, 2000. 181 p., 2500 Ft

17.) Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9. Esztergomi Főegyházmegye I–III. + IV. (= térképek). Összeáll.: Hegedűs András–Tóth Krisztina. Esztergom, 2000. 300, 291, 168 p.

18.) Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. Esztergom, 2000.

19.) Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból. Szerk. Hegedűs András. CD–ROM, [2000].

20.) Archivum Saeculare I. Acta Radicalia et Protocollaria. Összeáll. Gálffy Zsuzsanna–Hegedűs András–Tóth Krisztina. Esztergom, 2001. 198 p. (Útmutató az esztergomi Prímási Levéltárhoz, III.)

21.) Mariazell és Magyarország. 650 év vallási kapcsolatai. Szerk.: Walter Brunner–Helmut Eberhart–Fazekas István–Gálffy Zsuzsanna–Elke Hammer–Luza–Hegedűs András. Esztergom–Graz, 2003. 220 p. (Strigonium Antiquum, VI.)

22.) Mater et Magistra konferencia előadásai. Esztergom, 2004. (Strigonium Antiquum, 5.) (megjelenés alatt)

23.) Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I. CD–ROM, 2004. (megjelenés alatt)

I. 8. SZÉKESFEHÉRVÁRI PÜSPÖKI ÉS KÁPTALANI LEVÉLTÁR

8000 Székesfehérvár, Városház tér 5.

Tel.: 22/510–697, Fax: 22/510–699

E–mail: mozessyg@szfvar.katolikus.hu

1.) SHVOY Lajos: Önéletrajz. Szerk.: Mózessy Gergely. Székesfehérvár, 2002. 180 p., (Források a székesfehérvári egyházmegye történetéből, I.) – *elfogyott*

2.) SZARKA Géza: A Székesfehérvári Belvárosi Plébánia története. Szerk. Csurgai Horváth József–Kovács Eleonóra. Székesfehérvár, 2003. 447 p.

3.) MÓZESSY Gergely: Inter arma 1944–45. (Válogatás a második világháború egyházmegyei történetének forrásaiból). Székesfehérvár, 2004. 352 p. (Források a Székesfehérvári Egyházmegye történetéből, II.)

II. PROTESTÁNS LEVÉLTÁRAK

II. 1. DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLETLEVÉLTÁRA (A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNYEI, LEVÉLTÁR)

8500 Pápa, Csáky utca 17. Tel./fax.: 89/324–240

E-mail: ref.lib@papacollege.hu; leveltar@papacollege.hu

Postacím: 8500 Pápa, Postafiók 48.

1.) A Pápai Református Kollégium évkönyve 1991–1995. (Benne: A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek évkönyve 1991–1995) Pápa, 1995. 231 p. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek, 1.)

2.) A Pápai Református Kollégium évkönyve 1995–1997. (Benne: A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek évkönyve 1995–1997) Pápa, 1997. 186 p. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek, 3.)

3.) KÖBLÖS József: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 p.+ 25 kép. (Forrásközlések, 1.)

4.) A Pápai Református Kollégium évkönyve 1997–1999. Gimnázium–Teológiai Akadémia–Tudományos Gyűjtemények. Pápa, 1999. 195 p. (Pápai Református Kollégiumi Füzetek, 4.)

5.) „A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. (Petőfi Sándor, Jókai Mór). Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 278 p.

6.) Félézer év. A Pápai Református Gyűjtemények millenniumi emlékkönyve Szerk. Hudi József–Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 58 p.

7.) Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Vál., szerk., a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József. Pápa, 2001. 400 p. (Forrásközlések, 2.)

8.) Franciscs Károly visszaemlékezései. Sajtó alá rend. és szerk. Hudi József. Pápa, 2001. 293 p. (Forrásközlések, 3.)

9.) Acta Papensia. A Pápai Református Gyűjtemények közleményei. (Tudományos folyóirat, alapítva 2001-ben.)

10.) Fábíán-émlékkönyv. Fábíán József református esperes pályafutása. Szerk. Hudi József. Pápa, 2002. 144 p. (Forrásközlések, 4.)

11.) Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk., sajtó alá rend.: Hudi József, Jakab Réka, Koncz Pál, Köblös József, Kránitz Zsolt, Mezei Zsolt. Pápa, 2002. 572 p. (Forrásközlések, 5.)

12.) Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. Szerk. Hudi József. Pápa, 2004. 300 p. (Forrásközlések, 6.)

13.) Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. Sajtó alá rend. és szerk. Hudi József. Pápa, 2004. 304 p. (Forrásközlések, 7.)

14.) Ólé Sándor: Pápai diákemlékek. Sajtó alá rend. Mezei Zsolt. Pápa, 2004. 220 p.

II. 2. ERDÉLYI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET KÖZPONTI GYŰJTŐLEVÉLTÁRA (ARHIVA CENTRALĂ DE COLECTARE A EPARHIEI REFORMATE DIN ARDEAL)

Ro-3400 Cluj str. Brătianu 51

Tel.: 00 40 64 192453/116, Fax: 00 40 64 195104

E-mail: siposg@personal.ro

1.) Az Erdélyi Református Egyházkerület Központi Gyűjtőlevéltárának ismertető leltára. Összeáll. Dáné Veronka–Sipos Gábor. Kolozsvár, 2003. (Erdélyi Református Levéltári Kiadványok, 1.)

2.) Az Erdélyi Református Főkonzisztórium levéltárának mutatója 1700–1750. Összeáll. Dáné Veronika. Kolozsvár, 2003. (Erdélyi Református Levéltári Kiadványok, 2.)

II. 3. ERDÉLYI UNITÁRIUS EGYHÁZ GYŰJTŐLEVÉLTÁRA Molnár B. Lehel, Ro-3400 Cluj, EPISCOPIA UNITARIANĂ B-dul 21

Decembrie nr. 9. CP 24. Tel: 40/264-593-236

E-mail: lmolnar@unitarian.dntcj.ro

„Az Erdélyi Unitárius Egyház Gyűjtőlevéltárának és Nagykönyvtárának kiadványai” c. sorozatban megjelent:

1. Boros György unitárius püspök naplója 1926–1941. Forráskiadvány. Sajtó alá rend., bev. tanulmányt írta Kovács Sándor–Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2001. 245 p.

2. Két könyv az Egyedülvaló Atyaistennek, a Fiúnak és a Szentléleknek hamis és igaz ismeretéről. Gyulafehérvár 1568. (Ford. Péter Lajos, a fordítást az eredetivel egybevetette és a bev. tanulmányt írta Balázs Mihály, a mutatókat összeáll. Kovács Sándor–Molnár B. Lehel) Kolozsvár, 2002. 302 p.

3. GÁL KELEMEN: Káli Nagy Elek élet- és jellemrajza. Sajtó alá rend. Kovács Sándor–Molnár B. Lehel. Kolozsvár, 2003. 171 p.

II. 4. MAGYARORSZÁGI REFORMÁTUS EGYHÁZ ZSINATI LEVÉLTÁRA

1091 Budapest, Kálvin tér 8. 1/10.c.

Tel./fax: 217–6478

E-mail: mrezslev@axelero.hu

1.) Báró Burián István naplói 1907–1922, Báró Burián István távirati könyvei 1913–1915 a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában. Szerk.: Horváth Erzsébet–Tenke Sándor. Bp., 1999. 375 p. (A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának forráskiadvány sorozata, 1.)

2.) A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának repertórium. Bp., 2000. 321 p. (A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárának segédkönyvei, [1.]

II. 5. SÁROSPATAKI REFORMÁTUS KOLLÉGIUM GYŰJTEMÉNYEI LEVÉLTÁR

3950 Sárospatak, Rákóczi u. 1. Pf. 223.

Tel.: 47/314–738, Fax: 47/311–057

E-mail: reflud@freemai.hu

Kiadványok: Azária Könyvesbolt, Sárospatak, Rákóczi u. 9.

1.) A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek évkönyve 1989/1990. Szerk.: Kiss Endre József. Sárospatak, 1991. 229 p.

2.) A Sárospataki Kollégium 1618-as rendszabályai és 1620-as törvényei. Sárospatak, 1996. 131 p.

3.) CZEGLÉ Imre: Az egyházi ének theológiai kérdései, a hymnológia elvi kérdései. Sárospatak, 1998. 174 p.

4.) HÖRCSIK Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1717–1777. Sárospatak, 1998. 398 p.

5.) Rákóczi-iratok a Sárospataki Református Kollégium Levéltárában 1607–1710. Szerk. Dienes Dénes. Sárospatak, 1999. 281 p. (Acta Patakina, I.)

6.) BALLA Árpád: Péntekhegyi levelek. Sárospatak, 2000. 171 p.

7.) Egyházközségi dokumentumok a Sárospataki Kollégium Levéltárában. Sárospatak, 2000. 514 p. (Acta Patakina, II.)

8.) Adaléktár. Dokumentumok a Sárospataki Református Kollégium Adattárában. Sajtó alá rend. Deák Istvánné–Laczkó Gabriella–Misák Marianna. Sárospatak, 2000. 296 p. (Acta Patakina, III.)

9.) DIENES Dénes: „Minthogy immár schola mestert tartanak.” Református iskolák Felső-Magyarországon 1596–1672. Sárospatak, 2000. 322 p. (Acta Patakina, IV.)

10.) POCSAINÉ EPERJESI Eszter: Palágyi Diák Geyza 1871–1931. Sárospatak, 2001. 116 p. (Acta Patakina, V.)

11.) MISÁK Marianna: Reformáció és nőnevelés. Adatok a leányok oktatásának 17. századi történetéhez, különös tekintettel Felső-Magyarországra. Sárospatak, 2001. 85 p. (Acta Patakina, VI.)

12.) CZEGLÉ Imre: A sajtó (periodika) zsengei. Röplapok – újságok – röpiratok (1503–1730). Sárospatak, 2001. 211 p. (Acta Patakina, VII.)

II. 6. SOPRONI EVANGÉLIKUS GYŰJTEMÉNYEK LEVÉLTÁRA

9400 Sopron, Templom u. 12.

Tel./Fax: 99/510–754

1.) HANZMANN Károly: Helyzetrajz és adalékok. A soproni ágostai hitvalló evangélikus egyházközség 1900–1950. évi történetéhez. I. rész: A korszak krónikája. Sajtó alá rend. Szála Erzsébet. Sopron, 2000. 275 p.

II. 7. TISZÁNTÚLI REFORMÁTUS EGYHÁZKERÜLET LEVÉLTÁRA

4044 Debrecen, Kálvin tér 16.

Tel.: 52/414–744/1868, Fax: 52/414–744/1870

E-mail: iszabadi@drtasv.drk.hu

„A Tiszántúli Egyházkerületi Levéltár Kiadványai/Editiones Archivii Districtus Transstibiscani Ecclesiae Reformatae Hungaricae” c. sorozatban, zárójelben jelölt sorszámokkal megjelent:

- 1.) KORMOS László–MATKÓ László: A botanikus kert és a faiskola a múlt században. Debrecen, 1993. (I.) – *elfogyott*
 - 2.) Magyar nyelvű prédikáció a XV. század végéről. Szerk.: Kormos László. Debrecen, 1993. 68 oldal + függelék (II.)
 - 3.) Egyházi levéltárosok nemzetközi szövetsége magyarországi tagozatának megalakulása. Szerk.: Kormos László. Debrecen, 1994. 167 p. (III.)
 - 4.) Egyháztörténeti források a Tiszántúli Református Egyházkerületi Levéltárban a második világháború végén. Szerk.: Kormos László. Debrecen, 1994. 329 p. (IV.)
 - 5.) KÖNYVES TÓTH Mihály: Emlékirat a Tiszántúli Református Egyházkerület életéből (1855). Debrecen, 1996. 378 p. (V.)
 - 6.) RÁCZ István: Debreceni deákok. Forrásgyűjtemény. Debrecen, 1997. 392 p. (VI.)
 - 7.) TIBORI JÁNOS: Három tanulmány. A debreceni református lelkész-képző intézet története 1914–1950. – A debreceni református kollégium tanárképző intézetének története 1925–1952. – A debreceni református kollégium ifjúsági telepítési akciója 1938–1944. Debrecen, 1998. 239 p. (VII.)
 - 8.) BALOGH BÉLA: A máramarosszigeti református líceum diáksága 1682–1851. Debrecen, [2000.] 418 p. (VIII.)
 - 9.) „Mellyet még az régi atyáink is birtanak” Bereg, Ugocsa és Középszolnok református egyházlátogatási jegyzőkönyvei 1808/1809. (Sajtó alá rend., szerk., a bev. írta Szabadi István) Debrecen, 2001. 299 p. (IX.)
 - 10.) TIBORI JÁNOS: Levéltári források a Királyhágómelléki Református Egyházkerület történetéhez a két világháború közötti negyedszázadból. Debrecen, 2001. 136 p. (X.)
 - 11.) „Alamisna képpen conferáltam...” A szatmárnémeti református gimnázium alapítványai 1667–1918. Szerk., a bev. tanulmányt és a jegyzeteket írta Lengyel Katalin. Debrecen, 2002. 292 p. (XI.)
- Sorozaton kívül:*
- 12.) A Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár fondjainak és állagainak jegyzéke. Szerk. Szabadi István. Debrecen, 2000. 504 p.

III. MAGYAR ZSIDÓ LEVÉLTÁR

1075 Budapest, Síp u. 12.

Tel.: 342-8949

1.) HARASZTI GYÖRGY: Magyar–zsidó levéltári repertórium. Hazai levéltárak zsidó vonatkozású anyagának áttekintése a kiadott levéltári segédletek alapján. Szerk.: Komoróczy Géza. A, B kötet, Bp., 1993. (Hungarica Judaica, 2.)

IV. A MAGYARORSZÁGI EGYHÁZI LEVÉLTÁROSOK EGYESÜLETE

„A Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesületének kiadványai” c. sorozat:

1. Útmutató az egyházközségi levéltárak értékeinek védelméhez. Írta Hudi József, Janka György, Kertész Botond, Lakatos Andor, Mózessy Gergely, Nagy Edit, szerk. Kertész Botond. Bp., 2000. 20 p.

2. Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Egyházi levéltárosok, egyházi levéltárak az ezredfordulón. Szerk.: Lakatos Andor. Kalocsa, 2000. 104 p.

3. „Hogy mindnyájan egyek legyünk...” Magyarországi Egyházi Levéltárosok Egyesülete. Tíz év az egyházi szolgálatában. Szerk.: Szabadi István. Debrecen, 2003. 155 p. illusztrációként 22 fotó

4. Ki kicsoda az egyházi levéltárakban? Egyházi levéltárosok, egyházi levéltárak 2003-ban. Szerk.: Lakatos Andor. Kalocsa, 2003. 128 p.

V. A MAGYAR EGYHÁZTÖRTÉNETI ENCIKLOPÉDIA MUNKAKÖZÖSSÉG (METEM)

egyházi levéltárakra vonatkozó katalógusai

„Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa” c. sorozat kötetei:

1. Kalocsai főegyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp., 1994. 135 p.; 2. kiadás: Bp., 1998. 114 p.

2. Váci egyházmegye. Összeáll. Patkóné Kéringér Mária. Bp., 1997. 136 p.

3. Székesfehérvári egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp., 1997. 127 p.

4. Veszprémi egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp., 1997. 296 p.

5. Egri főegyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp., 1998. 214 p.

6. Győri egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp., 1998. 296 p.
 7. Pécsi egyházmegye. Összeáll. Patkóné Kéringér Mária. Bp., 1999. 208 p.
 8. Szombathelyi egyházmegye. Összeáll. Dóka Klára. Bp., 1999. 276 p.
- Az esztergomi főegyházmegye katalógusát lásd a Primási Levéltárnál!

SUMMARY

JÓZSEF HUDI

Publications by ecclesiastical Archives in the 1990s

Ecclesiastical archives were obliged to face new challenges at the beginning of the 1990s, after Hungary regained its sovereignty and a political-economical change of the system could take a start. The persecution of churches was put to an end and the situation of ecclesiastical archives changed for the better. Their operation on the long run was guaranteed by the 1995 archival law. The essay and the bibliography attached make it clear that the ecclesiastical, monastic archives have produced scholarly works contributing to the development of history. The publications include source books, collections of studies, monographies. Moreover, many institutions have become able to publish historical, church historical periodicals. Their safeguarding of interests and cooperation have been provided by the Assotiation of Ecclesiastical Archives in Hungary.

X. 10.)
 Fő Kiv. elendő fővizsgáló,
 az Urban Római Székhelyi!

Aranyfingóv közele vigyátnak sarsottat a Fő Píps.
 lendő fővizsgálómos tudósítani, hogy ezen
 mozsani Kevvancsarium fővizsgálóunk
 alkalmasságával, néha: Fő Píps. Super-
 intendens N. G. Vercemanni Samuel Mr. ha
 kálával üresen maradt a Superintendenci-
 tisztes h. vatalba, Megyei tisztes eddig role
 Fő Vizsgáló Fő Kiv. elendő Tormássy Ján-
 os Mr. állításott be.

Ugyan e mozsani fővizsgálóunkban a
 pecin sendens a Fő Vizsgálóunkat kérdés
 tén a d. e. áns: mit tölthetjük a kórtal az
 Aczallal, melyek naturalis ingrem: a sa sa va
 keis, do a várat. Látsz a talma mi a k. szegény
 ből elment a Píps. Baran János dolgában a Fő
 Píps. fővizsgáló a lent holtánál hűldetett:
 olyan

1899. 10.

A dunáninnyi (dunamelléki) egyházkerület jelentése arról,
 hogy Tormássy Jánost a „superintendensi tisztes hivatalba”
 megválasztották (DREL)

SZATMÁRI JUDIT

Tormássy János dunamelléki református püspök beiktatása 1808-ban

A TEMPLOMI SZERTARTÁSOK külsőségeiben egyszerűségekre törekvő magyarországi református egyházban a legmagasabb egyházi tisztség, a püspöki hivatal¹ betöltése is igen szerény keretek között zajlott le. Az egyházkerület (superintendencia) élén álló püspököt a lelkészek maguk közül választották, általában idősebb, tapasztalatokkal bíró prédikátort, aki esetenként mint esperes már bizonyította egyházkormányzati alkalmasságát.

Az 1623-ban megalkotott komjáti kánonokban² már szerepelt a püspök-választás szabályozása. A felavatandó püspöknek meghatározott forma szerint esküt kellett tennie s a felszentelési szertartás során más püspökök és esperesek kezeik rátevésével megáldották a felavatottat.³ A dunamelléki református egyházkerület Földváry László szerint hamar átvette a Felvidéken elfogadott komjáti kánonok esküformáját s ezt alkalmazta.⁴ Az egyházkerület legrégebbi jegyzőkönyvében, a Simándi-protocollumban (1626–1739) esküformákat is feljegyeztek, ám ezek használatáról nem maradt fenn adat.⁵

A csak szórványos feljegyzéseket tartalmazó, időközönként vezetett Simándi-protocollum után 1731-től vezették folyamatosan a jegyzőkönyvet a dunamelléki kerületben. Ezekbe már több püspök-választást is felje-

¹ A korban a *püspök* ill. a latin *superintendens* elnevezést egyaránt használták a reformátusok, hivatalosan azonban csak a superintendensi címmel élhettek.

² ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. jav. és bőv. kiadás. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977. 334.

³ A komjáti kánonok magyar fordításban olvashatók THURY Etele: A dunántúli református egyházkerület története. I. kötet Pápa, 1908. 385–435. A püspökről az I. rész III–XXVII. kánon szól (uo. 389–399.).

⁴ FÖLDVÁRY László: Adalékok a dunamelléki ev. ref. egyházkerület történetéhez I–II. kötet Bp., 1908. I. 88.

⁵ A Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (RL) A/1. a. Egyházkerületi jegyzőkönyvek. 1. kötet: Protocollum Simandinum 1626–1739. 23. Formula juramenti inaugurationis superintendentis.

gyeztek. Időrendben haladva Pathai János (1731), Helmetzi István (1740), Csáti Dániel (1753), Szőnyi Virágh Mihály (1757), Vég Veresmarti Sámuel (1790) megválasztásáról olvashatunk feljegyzéseket.⁶ A püspökválasztás dokumentálása azonban nem jelentette azt, hogy az új püspök hivatalba helyezéséről, felszenteléséről is leírás, részletes tudósítás maradt volna fenn. Nagy valószínűséggel abban a formában zajlott le, amint Tóth Ferenc pápai professzor protestáns egyháztörténetében leírta a püspökszentelés komjáti kánonok szerinti „szokott czeremóniáját”: *a Püspökké választott Személy, az ezen Czeremóniához alkalmaztatott éneklés végbemenvén, a templomban egy közönséges és kitetsző helyre kiment, ahol az őtet körülvevő Esperestek Collegiuma, s a Papi Rend Circulusa közepében letérdepelt, a Bibliát, a Helvetika Confessiót, és Ekklesiái Kánonokat kezeibe vette: amikor a Papság, és az egész jelenlévő nép, az őtet felszentelő Fő Papi Személy után ... könyörgött, mely megessvén, térden állva Hivatalának minél tökéletesebben lehető viselésére megesküdtetett, és kezeknek fejére való vetésével s felszóval és buzgó szívvel elmondott áldásokkal megáldatott.*⁷

A türelmi rendelet (1781) előtt a templom falai mögé szorult protestánsok kerültek minden feltűnést kelthető szertartást, hiszen még az egyházkezelés fenntartásához elengedhetetlenül szükséges gyűlések megtartását sem volt könnyű, a rendszeres püspöki egyházlátogatás (canonica visitatio) intézményének fenntartása pedig hosszú időre lehetetlenné vált. A türelmi rendelet, majd főként az 1791. évi 26. törvény után azonban a protestánsok ismét jogaik törvényben rögzített biztosítása tudatában jelenhettek (volna) meg a nyilvánosság előtt. Az 1791-es budai református és pesti evangélikus zsinatok kivételével, melyeken a protestáns világi urak vitték a hangot, az „egyháziak”, a lelkészek nem sokat szerepeltek a külvilág előtt. Ezen a „rejtőzködő” gyakorlaton változtatott a dunamelléki református egyházkerület 1808-ban, amikor gróf Teleki László főgondnok⁸ javaslatára az új püspök felszentelését a külvilág bevonásával ünnepélyes keretek között vitte véghez.

Az felszentelési és hivatalba állítási ünnepség leírását, valamint az annak következményeiről szóló tudósítást Báthori Gábor egyházkerületi főjegyző (generalis notarius)⁹ úgynevezett *Domesticum Protocollumában* találjuk meg.¹⁰

⁶ RL A/1. a 2. kötet 1731–1760, 5. kötet 1786–1795.

⁷ TÓTH Ferenc: A Magyar és Erdély országai protestáns ekklesiák története. Pápa, 1808. 241–242.

⁸ Gróf Teleki László (1764–1821) 1801-től a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka volt.

⁹ Báthori Gábor (1755–1842), előbb tasi, majd 1796-tól pesti lelkész, 1805-től a pesti egyházmege esperese; 1796-tól a dunamelléki egyházkerület aljegyzője, 1808-tól főjegyzője, 1814-től püspöke.

Ez a „Házi jegyzőkönyv” az 1807–1808-as esztendőök eseményeiből jegyzett fel néhányat. A nem hivatalos jegyzőkönyv célja az volt, hogy olyan dolgokat őrizzen meg az utókor számára, melyek az egyházkerület közönséges protocollumába” szorosan nem tartoztak, vagy azokat nem volt tanácsos ott rögzíteni, bár azok hasznosak lehettek az utódok számára. Amint Báthori feljegyezte: *amicsodás jegyzéseket ha különben kegyes és buzgó eleinktől vehetünk volna, világosan járhatnánk ott, ahol most vakoskodnunk kell.*

Sajnos, Báthori sem folytatta a hasznos kezdeményezést, hiszen csupán ez az egyetlen Domesticum Protocollum maradt fenn tőle. A jegyzőkönyve három tárgyra szorítkozott. Először beszámolt az 1807-es országgyűlés protestáns egyházi vonatkozásairól: A diétán maguk a protestánsok nem akartak semmi vallási tárgyat felvenni, nem vallási közömbösségből, hanem – mint írja – *azért hallgatott mélyen, mert a rajta lévő gonoszt tűrhetőbbnek, sőt jobbnak ítélte, a könnyen következhető nagyobb gonoszhoz hasonlítva.* Az országgyűlés fő tárgya a királyi kincstár megsegítése volt s a felajánlott segélybe (subsidiumba) a protestáns lelkészek is fizettek fizetésük (saláriumuk) szerint. A középső, legterjedelmesebb rész, a püspökválasztással, beiktatással s az azt követő baranyai egyházlátogatással kapcsolatos történéseket örökítette meg. Végül, a jegyzőkönyv utolsó szakasza az európai hatalmi helyzettel, a Franciaország elleni koalícióval, s főleg a pápai hatalom leáldozásával foglalkozik. Itt tudjuk meg a jegyzőkönyv keletkezésének idejét: *1808. 28. Augusti, ezen a napon, melyen ezt írom...*

A Dunamelléki Református Egyházkerület 1807-ben az országgyűlés ideje alatt veszítette el püspökét, Vég Veresmarti Mihályt.¹¹ A hivatalban lévő egyházkerületi főjegyzőt, Tormássy Jánost¹² 1791-ben a „püspöki successio”¹³ jogával választották meg a tisztségre s így azonnal átvehette volna

¹⁰ RL A/I.b. Püspöki levéltár iratai 1790–1849. Miscellanae. No. 22. Domesticum Protocolluma a Generalis Notariusnak.

¹¹ Vég Veresmarti Sámuel (1734–1807) 1790-től haláláig dunamelléki református püspök.

¹² Tormássy János (1744–1814) Kecskeméten, ill. Debrecenben tanult, külföldi peregrinációt követően 1771-től kecskeméti, 1777-től kiskunhalasi prédikátor. 1791-ben a dunamelléki egyházkerület főjegyzőjévé választották a püspöki successio jogával. 1790–91-ben országgyűlési prédikátor, az 1791-es budai zsinat tagja. Szerzője *A dunamelléki református egyházkerület története* (Sárospatak, 1867), illetve az *Adalékok a dunamelléki református püspökök életéhez* (Kiad. Mokos Gyula, Pápa, 1892) című munkáknak.

¹³ A 1700-as években több református egyházkerület alkalmazta a püspöki successio (következés) gyakorlatát, vagyis az egyházkerületi főjegyző külön választás nélkül töltötte be a megüresedett püspöki hivalt. Ezzel a gyakorlattal kívánták elejét venni, hogy a választás akadályoztatása esetén huzamosabb ideig vezető nélkül maradjon az egyházkerület. Vö. ZOVÁNYI 1977. 559.

a szuperintendensi tisztet.¹⁴ Az országgyűlésen tartózkodó világi urak azonban úgy döntöttek, hogy a diéta alatt nem tartanak egyházi gyűlést, így püspökszentelőt sem: *az ilyen, különben ártatlan gyűléseinkből a minket gyűlölők alkalmatosságot ne vegyenek az ellenünk való gyanakodásra s vádolásra.* – Így történt, hogy a felszentelésre és beiktatásra az 1808-as tavaszi közgyűlésen került sor. Az időhaladék lehetővé tette, hogy Teleki László főgondnok elgondolása alapján a korábban megszokott egyszerű szertartás ünnepélyesebb keretek között menjen végbe. A főgondnok Báthori Gábor – eddig helyettes főjegyző, 1808-ban pedig Tormássy helyett főjegyzővé választott – pesti esperest bízta meg az ünnepség (solemnitas) kidolgozásának részleteivel.

Báthori maga is helyesnek tartotta a főkurátor elgondolását. A református egyház szerinte addig ment a „pápista eklézsia bujálkodó pompáinak levetkezésében” – amit különben szükségesnek ítélt –, hogy teljesen dísztelen lett. Magyarországon ehhez még hozzájárult az is, hogy katolikus egyház ellenséges magatartása miatt arra kényszerült, hogy „minden dolgait falak között, mintegy titokban vigye véghez.” Ma (t. i. 1808-ban) azonban már nincs szükség „bújkálásra”. Egyrészt félremagyarázzák: mintha szégyenletes, takargatni való dolgokról lenne szó. Másrészt, saját híveik előtt is ismeretlen marad az egyházkormányzat, jóllehet a köznépre nézve szükséges lenne, hogy az némi külső díszet öltjön magára.

A Báthori által kidolgozott forgatókönyv szerint került sor 1808. május 22-én Kiskunhalason az új püspök beiktatására – Tormássy ugyanis ott volt lelkész. Az ünnepi istentisztelet keretében Báthori Gábor főjegyző tartott az alkalomhoz illő prédikációt, majd kecskeméti gimnáziumi ifjak, illetve a halasi iskolai kórus éneklése után a felszentelés és felesketés szolgálatát Benedek Mihály tiszántúli püspök¹⁵ végezte el.¹⁶

A szorosan vett hivatalba állítás nem sokban különbözhetett az addigi gyakorlattól, Tormássy beiktatásának újdonsága abban nyilvánult meg, hogy nem szorítkozott csupán a templomi belső térre. A külső ünnepélyességet biztosította, hogy a felszentelést végző Benedek Mihály püspököt és Teleki László főgondokot a halasi magisztrátus küldöttsége fogadta a város határában és vezette be lovaskísérettel a városba. A templomi szertartást

¹⁴ RL A/1. a. Egyházkerületi jegyzőkönyvek. 5. kötet 1786–1795. 580. Az 1791. május 4. ócsai gyűlés jegyzőkönyve.

¹⁵ Benedek Mihály (1748–1821), 1806-tól a tiszántúli református egyházkerület püspöke.

¹⁶ A püspökszentelés alkalmával elhangzott prédikáció és beszédek in: BÁTHORI Gábor: A hűséges és okos lelkipásztor és annak jutalma. Szeged, 1809. BENEDEK Mihály: Az egyházi tisztviselők szükséges voltáról. Szeged, 1809.

követően pedig a főgondnok vendégeként száz személyre készített asztal, melyhez az egyházkerület vezetőin kívül „minden characteren lévő idegeknek” is meghívták. Az eddig szokatlan, díszesebb formájú¹⁷ református püspökszentelésnek híre a Magyar Kurír jóvoltából a dunamelléki egyházkerület határain túl is elterjedt.¹⁸

Báthori a halasi ünnepélyes beiktatásban — melyen katolikus részről is részt vettek mind papok, mind világiak — egyik előzményét, előkészítőjét látta annak, hogy Tormássy püspököt első hivatalos útján, a felsőbaranyai egyházmegye látogatásán Baranya vármegye katolikus rendei oly nagy tisztelettel fogadták. A méltó fogadtatás szólt a nagytudású Tormássynak és kísérlőjének, Pálóczy Horváth Ádámnak, az országszerte ismert költőnek,¹⁹ aki ekkor foglalta el a felsőbaranyai egyházmegye gondnoki tisztét. A frissen beiktatott püspök első útja az egyházkerületi gyűlés határozata alapján vezetett Baranyába. A felsőbaranyai egyházmegyében ugyanis a Túrós Péter esperes²⁰ és Kádas Imre espereshelyettes²¹ közötti ellentét egészen a „személyes sértegetésig ment dísztelen versengésre” váltott. Túrós saját hatáskörben, az egyházmegyei vezetés beleegyezése nélkül rendelt lelkészeket az eklézsiákba, Kádas pedig nem ismerte el esperest felettesének. A több éven át húzódozó ellenségeskedés egészen addig fajult, hogy az egyházmegye pap-

¹⁷ Tóth Ferenc egyháztörténeti művében nagy pompájúnak nevezte az eseményt: *Fő. Tiszt. Tormási János Úr 1808-ban Május 22-dikén nagy pompák közt szenteltetett fel a Püspöki hivatalra.* TÓTH 1808. 284.

¹⁸ A bécsi megjelenésű Magyar Kurírban a következő híradás látott napvilágot: *A H. C. tartó Dunamelléki Gyülekezetek meg halálozott nagy érdemű Superintendense néhai Fő Tiszteletű Végh-Veresmarty Sámuel Úr helyébe, a múlt Májusban a K. K. Halason tartott közönséges Gyűlésben Fő Tiszteletű Tormási János Úr Halasnak nagy érdemű Predikátora Superintendensnek, helyette pedig a Pesti Reformata Eklézsiának érdemes Papja Titt. Báthory Gábor Úr a jelenvolt egyházi és világi Assessoroknak köz vokok szerént azon Superintendencia Generalis Notariusának választattak s tétettek. A választott Superintendens Úr felszentelését rövid napok múlva egy különös toldalékban fogjuk az Olvasó Publikummal közleni.* = Magyar Kurír 1808. június 10. péntek, N. 47. 738. Sajnos, a jelzett „Toldalékot” nem állt módomban megtekinteni, mivel az általam az Országos Széchényi Könyvtárban felhasznált Magyar Kurír 1808. nyári számaiból hiányzik a II. számú Toldalék, valószínűleg ez tartalmazta az ígért tudósítást.

¹⁹ Pálóczy Horváth Ádám (1760–1820) költő, hagyománygyűjtő. Irodalmi és politikai működésén túl a református egyház életében is tevékenyen részt vett, a külsősomogyi, majd a felsőbaranyai egyházmegye gondoka volt, számos református ének fűződik a nevéhez.

²⁰ Túrós Péter (1750/51–1809) református lelkész előbb Gyömrőn, Óbudán, Ócsán, majd Siklósán, 1805-től felsőbaranyai esperes. A magyar jakobinus mozgalomban való részvételéért bíróság elé állították, de bizonyíték hiányában félévi fogság után felmentették. Vö. BENDA Kálmán: *Egy prédikátor a magyar jakobinus szervezkedésben.* = Református Egyház 1952. 1. sz. 21–24.

²¹ Kádas Imre (1766–1837 kisharsányi, majd nagyharsányi református lelkész, felsőbaranyai egyházmegye jegyzője, 1805-től espereshelyettese, 1818-tól esperese.

sága két pártra oszlott („Túrósisták” és „Kádasisták” csoportjára), s a vizzálykodásba merült esperesség (tractus) gondoka, Dömötör Pál, nem látva kiutat az áldatlan helyzetből, lemondott.

Tormássy püspöki vizitációja orvosolta a bajokat: mind az esperest, mind helyettesét egy évre felfüggesztette, ezalatt az egyházmegyei jegyző vezetésére bízta az egyházmegyét. A felfüggesztés lejárta után Túrós és Kádas egyaránt visszanyerte hivatalát, a vizzálykodás elcsendesült, hamarosan elhunyt az esperes is (még 1809-ben).²² Tormássy felsőbaranyai útja jelen esetben nem az egyházmegyei állapotok miatt tarthatnak igényt az érdeklődésre.²³ Báthori sem tért ki a részletekre a Domesticum Protocollumban, hanem a református püspököt ért megtiszteltetés — az alispán általi fogadtatás, vendégeskedés — miatt, amihez Pálóczi Horváth Ádám ismertsége, baráti kapcsolatai nyilván nagyban hozzájárultak.

Az országosan „elhíresült” református püspökszentelés azonban mindenképpen javára vált mind a dunamelléki egyházkerületnek, mind az egész magyarországi református egyháznak. A felszentelési ünnepség tanulságaként a következőt szúrta le Báthori: *ne kerüljük, hanem keresve keressük azokat az ártatlan hasznos eszközöket, melyek által előljáróinknak tekintet, becsület, tisztelet, az eklézsiái directionak erőt s hatalmat adhatunk.*

Az alábbiakban az egyházkerületi főjegyző naplójából a püspökbeiktatásra vonatkozó részt közöljük.

DOMESTICUM PROTOCOLLUMA A GENERALIS NOTARIUSNAK²⁴

A közönséges protocollum egyedül csak azokat a tárgyakat foglalja magában, melyek a superintendentiale consistoriumban fenn forganak: ahonnet oda más dolgokat, a rend megháborítása nélkül, beírni nem lehet, de gyakran olyanok vagynak, amelye-

²² A felsőbaranyai konfliktusokkal az egyházkerületi gyűlések több ízben foglalkoztak RL A/1. a 6. kötet 1796–1814. Az 1807. máj. 4–6. szabadszállási gyűlés 18–19. pontjában (478–480), az 1808. május. 22–25. kiskunhalasi gyűlés 12. pontjában (472–474), az 1808. november 24. pilisi gyűlés 8. pontjában (498), az, 1809. május 8–9. solti gyűlés 18. pontjában (509). Az ügyben 1807–1808-ban keletkezett iratokat, beadványokat, jelentéseket lásd: RL A/1. b. Püspöki levéltár R osztály, No. 19–22., 25–26., 28–29., 36., 38–39.

²³ A felsőbaranyai útról Pálóczi Horváth Ádám is készített feljegyzést: A felső-Baranyai egyházi társaság Coadjutor curátorának jgyzőkönyve. Ebből Baksay Sándor közölt részleteket *Horváth Ádám önéletrajza* címmel, in: Házi Kincstár 1863. 14–16. sz. 214–223., 228–235., 248–252.

²⁴ „A főjegyző házi jegyzőkönyve”. = RL A/1. b. Püspöki levéltár 1790–1849. Miscellanae. No. 55.

ket oda jegyezni nem is volna tanácsos, azonban olyanok, hogy azokat a maradéknak tudni múlthatatlanul szükséges. Az ilyen dolgoknak feljegyzésekre fog azért szolgálni ez a protocollum, amicsodás jegyzéseket ha különben kegyes és buzgó eleinktől vehetünk volna, világosan járhatnánk ott, ahol most vakoskodnunk kell. (...)

**Hiba volt, hogy az evangélikusok a magok legsolemnisabb²⁵
dolgaikat is titkolódva vitték véghez.**

A reformáta eklézsia a pápista eklézsianak bujálkodó pompáit levetkezvén, nagy jót cselekedett ugyan, de más részről úgy látszik, hogy tovább ment, mint kellett volna. Mert a szükségtelen, sőt nem egy tekintetben káros kicsapongó cifraságot elhanyagván, levetkezte még a szükséges ruhákat is: a szerfelett való pompás ceremóniákat elhanyagván, elfelejtette megtartani azokat, melyek a külső érzékenységek után hallgató köznépre nézve múlthatatlanul szükségesek, magokban pedig ártatlanok. Ez a hiba, minden más országokban lévő reformáta eklézsziák felett megvolt s megvan a magyarországiakban. Tudom, hogy ennek egy fő oka az, hogy erre mindenkor ellenséges szemekkel nézvé az ezt gyűlölő pápista rész, ez arra kötelezte ezt, hogy bujkáljon, minden dolgait falak között, mintegy titokban vigye véghez: de ehhez a bujkáláshoz a hosszas idő alatt annyira hozzászokott, hogy minekutánna kimehetne is az utcán való oroszlántól lehető félelem miatt, mindaz által nem bátorodik a titkolódás homályából szem eleibe jönni. Ennek két veszedelmes következése van. Az első az, hogy a minket gyűlölőknek alkalmatosságot adunk az az eránt való gyanakodásra, mintha mi olyan dolgokat cselekednénk, melyek, mint szégyenleni valók, duggatást, takargatást kívánnak. A másik ez, hogy semmi külső tekintet nem lévén körülöttünk, az ellenkezőktől megutáltatunk, a magunkéi előtt nincs az a becsületünk, amelynek kellene lenni. Hogy az eklézsiái igazgatásnak mindenek előtt illendő tekintete s ereje legyen, az múlthatatlanul szükséges, arra ismét múlthatatlan, hogy a superintendens egész auctoritással²⁶ bírjon. De ebből az auctoritásból sokat elvett - ha ugyan egészen el nem vette - az, hogy a superintendensek consecratiojok,²⁷ nagy tisztú hivatalokba való beállítások, nemcsak minden külső szintől egészen üres volt, hanem oly homályban szokott végbe menni, hogy arról azokon az egynéhány emberek kivül, akik ott jelen voltak, senki semmit nem tudhatott.

**A főcurator úr a superintendens consecratiojának
illendő solemnitást akar adatni.**

²⁵ legünnepélyesebb

²⁶ tekintély

²⁷ felszentelés

Ezek a kártékony titkolózásból származott gonoszoknak már valahára való eltávolításokra nézve elvégezte mélt²⁸. gróf Teleki László főcurator²⁹ úr őnagysága, hogy a közelebb lejendő superintendens consecratiojának és installatiojának³⁰ ártatlan, de illendő külső tekintetet adjon. Evégre megkérte tiszt. Báthori Gábor urat a pesti tractus³¹ esperestjét és gen. v.notariust,³² hogy tenne fel egy directoriumot,³³ melyet ebben az egész actusban kellene minden tekintetben követni, előre jelentvén az eránt való kívánságát s akarátját, hogy azzal az alkalmatossággal a nevezett esperest és gen. v.notarius úr maga prédikálna Halason, ahová határozottatott a gen. consistoriumnak³⁴ tartatása Május 22-k s követő napjaira. Feltette hát ezt a directoriumot a már nevezett esperest és gen. v.notarius úr őnagyságának, attól minden változtatás nélkül jóvá hagyattatott és azután Halasra elküldetett. A directorium eképpen volt.

Az ezt a solemnitást³⁵ előadó directorium

Néhai főtisztelendő superintendens Vég Veresmarti Sámuel úrnak halála után, az ócsai consistorium³⁶ rendelése szerint a superintendensi hivatalban egyenesen succedalt³⁷ főtiszt. Tormássi János úrnak e folyó 1808-k esztendei május hónap 22-k napján privilegizált Kiskunhalas városában lejendő consecratioja és installatioja alkalmatosságával tartandó solemnitás rendi.

1. Főtiszt. debreceni superintendens Benedek Mihály úr jó eleve meg fog kéretetni a consecrationalis püspöki functio véghez vitele végett ezen Dunán innen lévő superintendentiába való átjövetelre.

2. Tudtára fog adatni a tisztelt superintendens úrnak, hogy útját olyan módon rendelje, hogy május 21-k napjára Vadkertre³⁸ érkezhessék ebédre, hol tractualis curator Bernát György³⁹ és tiszt. esperest Keck Dániel⁴⁰ urak által illendően beneventáltatik, akiknél ez eránt rendelést fog tenni a g. v.notarius.

²⁸ méltóságos

²⁹ egyházkerületi főgondnok

³⁰ beiktatás

³¹ tractus (latin) = egyházmegye, esperesség, senioratus

³² generalis vicenotarius (latin) = egyházkerületi aljegyző

³³ utasítás, kiszabott rend

³⁴ generale consistorium (latin) = egyházkerületi közgyűlés

³⁵ ünnepély

³⁶ RL A/1. a. Egyházkerületi jegyzőkönyvek. 5. kötet 1786–1795. Az 1791. május 4. ócsai gyűlés (580).

³⁷ következett

³⁸ Soltvadkert

³⁹ a tolnai egyházmegye gondnoka

⁴⁰ a külsősomogyi egyházmegye esperese

3. Mélt. gróf főcurator úr őnagysága is a maga comitatusával⁴¹ ugyanakkor ebédre Vadkertre fog érkezni, ahhol az ebéd eránt való rendelés jó előre megtéti.

4. Ebéd után útnak indulnak mindnyájan Halas felé. A halasi nemes *communitas*⁴² által kirendelendő *deputatus*⁴³ urak és 12 csinos lovasok a halasi hártárban, a pirtói vendégfogadónál várni fogják az együtt menő mélt. főcurator és főtiszt. *superintendens* urakat, kiket oda érkezéssel igen röviden *beneventálnak*,⁴⁴ melyre mindketten hasonló rövidséggel felelnek.

5. Megindulván a lovasok a szekerek előtt, és minden illetlen *nyargalódzás* nélkül, bevezetik a városba: hol mélt. gróf főcurator úr ugyan, a *tractament*⁴⁵ miatt, valamely tágasabb szállásra (ha lehet a *Militaris Quartély*⁴⁶ házhoz) főtiszt. *superintendens* Benedek Mihály úr pedig más jó, illendő házhoz szállíttatik.

6. Megérkezvén mélt. főcurator úr Halasra, minden *tractualis curator* és *esperest* urak az őnagysága szállásán megjelennek, kik őnagyságával együtt mindnyájan főtiszt. *superintendens* Benedek Mihály úr köszöntésére mennek: onnét főtiszt. *designatus*⁴⁷ *superintendens* Tormási János úrhoz, kivel őnagysága a másnap reggel tartandó *consistoriumnak* helyéről és órájáról fog értekezni.

7. Május 22-k napján vasárnap a *praefigált*⁴⁸ órán és helyen, akik hivatal szerént kötelesek, a *consistoriumban* megjelennek, hol mélt. gróf főcurator úr előadván ennek a *consistorium* tartásának fő tárgyát, mely a *designatus superintendens* úr *consecratioja* és hivatalába való *installatioja*, azt is, hogy ezt a nagy dolgot az Isten kegyelmének segítségül való hívásával kell elkezdeni, a közönséges isteni tiszteletnek órája meghatározatit. Annak az órának elközelgetésével

8. Főtiszt. *superintendens* úrnak, Benedek Mihály uramnak illendően való meghívására egy *deputatio*⁴⁹ küldetik, mely a tisztelt *superintendens* urat a *consistoriumba* kíséri.

9. Megérkezvén a tisztelt *superintendens* úr, az egész *consistorium* együtt a templomba megy, hol tiszt. *esperest* pesti *predikátor* Báthori Gábor úr, egy, az alkalmatossághoz intézett *predikációt* és *könyörgést* fog tartani, mely *predikáció* között az előljáró beszéd után a kecskeméti gimnáziumbeli ifjak, a *tractatio* és *alkalmaztatása* között ismét a halasi oskolabeli *chorus* egy-egy verset fog énekelni. Az egész *actio* végződése után

⁴¹ kíséret

⁴² község

⁴³ küldött

⁴⁴ üdvözöl

⁴⁵ megvendéglés

⁴⁶ katonai szállás

⁴⁷ választott

⁴⁸ kitűzött

⁴⁹ küldöttség

10. *Consecrans superintendens Benedek Mihály úr a catedrába felmenvén, aszerént, amint ismeretes bölcsessége szükségesnek ítéli, beszélni fog a jelenlévő tárgyhöz képest. Míg a tisztelt superintendens úr lejjő, és a consecratio helyéhez megy, és amely idő alatt a chorus egy verset énekel*

11. *Minden esperest és jelenlévő predikátor urak a consecratio helyét illendő renddel körülállják, mélt. gróf főcurator úr pedig a consecrans⁵⁰ és consecrandus⁵¹ superintendens urakkal együtt a consecratio helyén leterített szőnyegen megjelenik. Ekkor*

12. *A consecratio helyét körülvevett esperest és predikátor urak eléneklék — anélkül, hogy a nép énekelné — a 237-k dicséretet: Jövel Sz. Lélek Úr Isten sat.⁵² Kántor lesz superintentionalis assessor,⁵³ szalkszentmártoni predikátor Sziládi Péter úr. Az éneklés után*

13. *Főtiszt. superintendens úr Benedek Mihály uram a designatus superintendens úrnak consecratioját és canonok szerént való felesketését elvégzi. Azután*

14. *Mélt. főcurator úr egy rövid dictiót fog tartani, melyre főtiszt. superintendens Tormási János úr fog felelni. Ezek elvégződővén*

15. *A consecratio helyét körül fogott tiszt. esperest és predikátor urak eléneklék a CXXXIII-k soltárnak 1-ső és 3-k verseit⁵⁴ vagy a CXXXIV-k soltárt⁵⁵ egészen, a nép itt sem énekelvén.*

16. *Ki-ki a maga székébe s helyére visszatér, exitust⁵⁶ énekeltetik a nép által a szokás szerént és azalatt a nép a templomból kitakarodik. Végre*

17. *A consistorialis mindkét renden lévő személyektől főtiszt. superintendens Tormási János úr házához kísértetik.*

18. *Mélt. gróf főcurator úr asztalához mennek nemcsak a consistorialis személyek,⁵⁷ hanem minden characterben⁵⁸ lévő idegenek is, mely száz személyre fog késztíttetni.*

Ennek a napnak déleesti óráin consistorium nem fog tartatni.

⁵⁰ felszentelő

⁵¹ felszentelendő

⁵² Az 1808-as debreceni énekeskönyvben a 37. számú ének. *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv.* Debrecen, 1808. 319–320.

⁵³ egyházkerületi tanácsbíró

⁵⁴ Imé mely jó és mely nagy gyönyörűség Az Atyafiak közt az egyenesség: Ha békével együtt lagnak! Mint a balsamolaj, ők olyanok, Amely jószagú és igen kedves, Melytől Áron feje nedves. ... Mert az Úr! megáldja az ilyeneket, És ő nékiek ad hosszú életet; Melynek határa nem léssen. In: *Közönséges isteni tiszteletre rendeltetett Énekes Könyv.* Debrecen, 1808. 248–249.

⁵⁵ Úrnak szolgálói mindnyájan! Áldjátok az Urat vígan, Kik az ő házában éjtel, Vigyázzván vagytok hűséggel... Uo.

⁵⁶ kimentel, kimenetel alatti ének

⁵⁷ Az egyházkerületi közgyűlés hivatalos tagjai a püspök, főgondnok, esperesek, egyházmegyei gondnokok, egyházkerületi tanácsbírák voltak.

⁵⁸ jellegű

**Ez a solemnitás a Magyar Kurír nevű újság⁵⁹
által az egész országban kipunbicalatott.**

Annak idejében ennek a directoriumnak minden punctumai úgy mentek véghez, hogy csak egyikben is legkisebb hiba, fogyatkozás nem esett.

Voltak ezen a consecration mind papok, mind világiak a catholicusok részéről nagy számmal, akik nagy megalégedéssel nézték, hallották mindezeket, és meggyőzöttettek arról, hogy nincs semmi a mi superintendenseink consecratiojokban, mit szégyenleni és takargatni kellene, sőt ami tiszteletet ne érdemlenc mindencnek előtt. Ez a consecratio minden környüállásaival együtt majd az egész országban kihirdettetett a Kurír nevet viselő bécsi magyar újságban is.

**Nem volt ez munkátlan abban a nagy tiszteletben,
melyet a Baranya vármegyei r. catholicus magistratus mutatott a visitáló
superintendens iránt.**

Nem tulajdonítom ugyan egészen ennek a solemnitásnak (tudom, hogy a személyes belső érdem sokat tett) azt a nagy tiszteletet, mellyel fogadtatott a catholicus rendektől a gen. consistorium végezéséből Baranya vármegyébe generalis visitatoria kiment főtitst. superintendens Tormássi János úr, melyről maga ez a modestus⁶⁰ főtitst. atya gen. főnotárius Báthori Gáborhoz írott levelében ddo 19. julii 1808 így ír:

Ezt a tiszteletet röviden előadó levele a superintendensnek

Főtitst. Generalis Notarius Úr, Kedves Barátom!

Én örömmel térék vissza a vizen túl lévő tartományból, nemcsak azért, hogy nagy reménységgel vagyok utazásom nem egészen haszontalan voltáról, hanem azért kiváltképpen, hogy az oda való fővebb és tekintetesebb vármegye tisztjeivel esmerettségre jutván, az ott ezután lehető bajok lecsendesítettések felől (ha szükség lesz) ezután nagyobb bizodalommal lehetek. Az ord. viceispán⁶¹ (Kajdatsi Antal) több szolgabírák, fiscálisok és esküdtek társaságokban kétszer vendégeskedtem, és tőlük olyan nem kálvinista püspök módjára fogadtattam, melyet bizonnyal csúfságra magyaráztam volna, ha bizonyosabb jelét nem adták volna hozzám való jó hajlandóságoknak sat. tökéletes szívü barátja Tormássi János mk.⁶²

⁵⁹ Lásd a 18. sz. lábjegyzetet!

⁶⁰ szerény

⁶¹ Kajdatsi Antal Baranya vármegye alispánja volt, 1811.ben hunyt el.

⁶² mk. = maga kezével

Bővebben leírja azt tractualis curator Horváth Ádám

Hosszabban s környüállásosabban leírta ezt tekintetes Horváth Ádám úr, ennek előtte a somogyi, most már mind a somogyi, mind a felsőbaranyai tractusok curátora, ugyan a generalis főnotariushoz Nagyabajomból 7-a julii 1808. írott levelében, melyben minekutána a visitatio operatumit előadja, ezeket írja:

Engem, mint új curatort, a baranyai tractus bizonyos solemnitéssal akart elfogadni, a megye szélén Drávafokon 17. junii: a bogdásai és drávafoki prédikátorokra volt a dolog bízva; de én őket megelőztem, elébb mentem, mint vártak, és így a bejövételbeli beneventálás zavarba jött, sőt el is múlt: hanem a foki földesúr Országgh András vicebíró barátom, ezt gazdag vacsorával, lövöldözéssel és a recitalni készített verseknek általadásával pótolta helyre a hibát, melyre osztán én csak úgy feleltem, amint tudtam. (Hihető, hogy ez a híres poeta pro tempore⁶³ jobb versekkel felelt, mint a melyek kezébe adattak.) Nekem is visszáda a kölcsönt a püspök; mert én úgy szándékoztam, hogy 19-a az adminisztrátorral és két assessorral⁶⁴ elibe megyek egy statiora és ott beneventálom; de az öreg úr már 18-a megérkezett Nagyharsányba, csak egy órával később, mint én, úgy hogy az egész elfogadás csak a szokott barátságos köszöntésekből állott. A pápista atyafiak már tudták ezt a 19-ki terminust, és az én barátom, Boda főbíró⁶⁵, nemcsak készült hozzá, hanem oly attentióval⁶⁶ volt, hogy ámbár én 18-n nála ebédeltem Siklóson és bizonyossá tette, hogy én 19-a akarok eleibe menni a püspöknek, ő mégis lesette s meg is tudta, úgy hogy alig fél órával a fő úrnak megérkezése után, már az esküdtjét hozzánk küldötte, és hivatott bennünket ebédre 19-re, mert maga torokfájásban szenvedett éppen akkor. Úgy történt véletlenül, hogy 19-a vasárnap lévén, az úrnapi processió⁶⁷ csütörtökről elmaradt és akkor járták s minket processióval vezettek be a siklósi várba. Ez, mondom, véletlenül történt, de a környékben mégis nem kis attentiót csinált; hanem ami következik az a már csinált dolog volt. Én tartván attól, hogy mivel csak két helyre gyűjtjük össze azt a temérdek sok papot, ez talán valamely törvénytelen synodusra⁶⁸ fog magyaráztatni, mindenütt betű szerént hirdettem a püspöki visitatio nevet. A consiliarius⁶⁹ ord. viceispán Kajdatsi urat Vajszlóra 22-kre magam nevével ebédre invitáltam. Ő nemcsak eljött, hanem akkora comitiával (éppen officiosa functioban⁷⁰ lévén Sellyén), hogy pápista püspöknek is elég lett volna, 24-ed

⁶³ a körülményekhez képest

⁶⁴ Valószínűleg Kalós Mózes nagyharsányi lelkésszel, egyházmegyei notariussal, aki ideiglenesen vezette a traktust, valamint két, egyházmegyei tanácsbírói tisztséget viselő lelkésszel.

⁶⁵ Boda József, Baranya vármegye főszolgabírája.

⁶⁶ figyelem

⁶⁷ körmenet

⁶⁸ zsinat

⁶⁹ Kajdatsi Antal a császári és királyi tanácsosi címet viselte.

⁷⁰ hivatalos funkcióban

magával: meglesettük mi is az ő jövetelét, és szállásán ketten az öreg úrral megelőztük a köszöntésben, de annál jobban demereáltuk.⁷¹ Úgy hogy az öreg consiliarius vissza akarván adni a kölcsönt, magának pedig közel jószága nem lévén, az irányi tisztartóval (Petrovszki jószág és nemsokára cameralis lesz) készíttetett másnapra ebédet és oda invitált bennünket. Nehezen vette reá magát az öreg úr, de csak ugyan megígérte. Az öreg consiliarius tehát 23-ikban jó idején kiszökött Sellyéről Iványiba, és ott accomodáltatott⁷² mindent, amint a helytől telhetett, pompásan. Lovas legények vártak bennünket az úton, és mihelyt a szekeriünk belátszott a kastélyhoz, mozsár ágyúkkal köszöntöttek, harangoztak, mint a legkeresztesebb főpapa, a kastélyban pedig háromféle muzsikával fogadtak. Hosszú volt az ebéd és nagy, 60 személyre. Ebéd után a két öreg úr, a püspök és a consiliarius alig tudtak elszabadulni a barátságos ölegetésből. – Az iványi muzsika az ott maradtaknak tartott egészen reggelig. Másnap én Siklóra kísérvén a főtiszt. urat, elvégeztük a szükségéseket. Ebéd után búcsúzni akartam a püspökömtől, de nem engedett, elakadt a szavunk mindenikünknek és csak némán váltunk el. – Barátságába ajánlott különös tisztelettel vagyok.

Főtiszt. Gen Not. kedves Barátom Uramnak

igaz szívű szolgálja s barátja Horváth Ádám mk.

Az ezekben a levelekben előadott tisztelet s becsület, mondom, én nem tulajdonítom egyedül a halasi solemnitásnak. Tudom, hogy lehetetlen valakinek Tormássi Jánossal úgy társalkodni, hogy az eránt tiszteletet ne mutasson, lehetetlen egy Horváth Ádomot a vele lévőknek nem becsülni; de nem esem csak ugyan non caussae pro caussa sophismába,⁷³ ha azt mondom, hogy az a mindenféle elhíresedett solemnitás is nem volt ebben a tiszteletben munkátlan. Kerüljük hát ezután is szorgalmasan az oktalan ceremóniákat, a bujálkodó pompát; de tartsuk meg az ártatlan illendőséget. Mindenkor eszünkben legyen az, hogy nemcsak nem minden emberek filosofusok, hanem még az úgy nevezetett filosofusok között is igen kevesen vagynak, akik ezt a nevet megérdemlenék. Nemcsak ne kerüljük, hanem keresve keressük azokat az ártatlan hasznos eszközöket, melyek által előjáróinknak tekintet, becsület, tisztelet, az eklézsiái directionak⁷⁴ erőt s hatalmat adhatunk. Magok a fejedelmek nemcsak ellehetnének, hanem örömet kívánnának is ellenni azok nélkül az unalmas és költséges ceremóniák nélkül, melyek udvaraiknál véghez mennek; de nem lehet ezeket elhagyni, minthogy ezek által is fenntartatik az ő hatalmok, és a nép szívében az ő erántok való tisztelet.

⁷¹ megnyer

⁷² rendez

⁷³ non caussae pro caussa sophismába = (nem esem) az ügynek az ügyért-okoskodásba

⁷⁴ igazgatás

Egynéhány napokkal ezután, mikor a feljebb valókat írák, érkezett hozzám tekintetes Horváth Ádám úr levele, melyben sok más hivatalbeli relatioi után ezeket írja:

***Horváth Ádám úr Baranya vármegye assessorává tétetik,
ami ott eddig hallatlan volt.***

Csak tegnap estve jöttem haza Baranyából. Pécsen gyűlés lévén, miattam a nemes Baranya vármegye elvesztette pápista szüzességét, mélt. főispán Vég István úr engem, kálvinista létemre – mely Baranyában eddig hallatlan volt – assessornak denominált, és a canonokok kiáltották az első Vivatot, oda tette pedig a főispán a curator i hivatalomat is.

***A pécsi káptalan felszabadítja a bogdásai templomot és parochiát
a census és robot alól.⁷⁵***

A pécsi káptalan is, már valahára megemberelte magát, nemcsak a templom és papház helytől eddig adott census vagy szolgálat alól szabadította fel az ekléziát Bogdásán, hanem mester házhelyet assignált,⁷⁶ sőt fél sessiot is in extra-villanis.⁷⁷ Ezek a világnak fíjai, kik okosok a magok nemek szerént, látják minden bizonynyal azokat, melyek, minden aspectusok⁷⁸ szerént, rövid időn következnek; igyekeznek jó barátokat szerezni a hamis gazdagságból. De – qui semel amisit dignitatem pristinam – jocus est in casu gravi.⁷⁹

SUMMARY

JUDIT SZATMÁRI

The installation of the cisdanubian reformed Bishop, János Tormássy in 1808

Intallations of bishops in the Hungarian Reformed Church usually took place under simple circumstances. Bishops, leaders of superintendencies were elected from senior pastors with much experience. Official minutes recorded only the fact of elections, details on installation ceremonies were rarely mentioned. Before the Edict of Tolerance (1781) by the Emperor Joseph II. (1780–1790) protestants deliberately avoided limelight at installation ceremonies. They departed from this practice on May 22, 1808, when the cisdanubian bishop, János Tormássy was being installed with all solemnity. Using and publishing contemporary sources, the essay presents the preceeding events and the order of the unusually solemn installation ceremony.

⁷⁵ Bogdása, a pécsi káptalan birtoka 1747-ben veszítette el vallásgyakorlatát és csak a türelmi rendelet után nyerte vissza, a parochia és a templom telke után azonban jobbágyi szolgáltatással tartozott földesurának.

⁷⁶ kijelölt

⁷⁷ fél telket a falun kívül

⁷⁸ tekintet

⁷⁹ Aki egyszer elvesztette korábbi méltóságát, súlyos esetben tréfálkozik.

HUDI JÓZSEF

A pápai városi hadnagy hivatali utasítása a XVIII. századból

PÁPA VISZONYLAG GAZDAG történeti irodalmában kevés olyan művet találunk, amely a város 1848 előtti igazgatástörténetét tárgyalja. A honfoglalás millenniumára tervezett, de csak 1905-ben megjelent első „városmonográfia” (pontosabban: várostörténeti tanulmánykötet) csak érintőlegesen – pl. a kiváltságlevelek, tűzrendészeti statútumok, céhes élet, fegyveres polgárság kapcsán – foglalkozott a városi önkormányzattal, egyes tisztségviselőkkel.¹

A két világháború közötti időszakban szintén kevés figyelmet szenteltek a önkormányzat történetének, ami azért sajnálatos, mert 1945-ben a városi levéltár súlyos károkat szenvedett: XVII–XX. századi iratanyaga nagy része megsemmisült, így a kutatók a pápai Esterházy uradalom, a nemesi vármegye levéltárából fáradságos munkával gyűjthetik össze a városra vonatkozó ismereteket.²

A város töredékesen fennmaradt feudális kori anyagában van egy vékony kötet, amely a hivatali utasításokat, eskümintákat és a tisztségviselők fizetését tartalmazza. Ebből megismerhető XVIII. század végi, XIX. század

¹ KIS Ernő: Pápa kiváltságos város története. = Pápa város egyetemes leírása. Összeáll. Kapossy Lucián. Pápa, 1905. 36–117. A városi közigazgatás történetének megírásával megbízott Schoor Ernő az 1848 előtti időszakot egyetlen bekezdéssel elintézte: *Hogy a régi időben milyen volt Pápa város közigazgatása, arra nézve mi is csak azt mondhatjuk el, amiről annyi más város történetének írója panaszkodik: semmi adat sem áll rendelkezésünkre. Írni erről a tárgyról – legalább eddig s tudunkkal – nem irtak, a város ú. n. „Titkos ládá”-ja pedig e tekintetben nem tartalmaz semmi forrást.* Vö. SCHOOR Ernő: Pápa kiváltságos város közigazgatása. Uo. 341.

² A két világháború között a helyi lapokban Jankó László (1875–1954) tanár, Molnár István (1906–1983) hittanár számos, levéltári kutatáson alapuló várostörténeti cikket közölt, ezek – Kis Ernő írásaival együtt – megtalálhatók: Várostörténet és közműveltség. Helytörténeti írások a régi pápai sajtóból. Vál. és szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. (Pápai Művelődéstörténeti Társaság kiadványai, 14.) – A városi levéltár pusztulás előtti állapotot tükrözi a három városrész egyesítésének centenáriuma megjelent mű: MOLNÁR István: Pápa megyei város levéltára. Pápa, 1942.

eleji hivatalszervezet, az egyes tisztségviselők munkaköre, egymáshoz való viszonya.³

Ebben az időszakban nem beszélhetünk egységes városigazgatásról, mivel a város területén több külön önkormányzat működött: 1842-ig (egyesítésükig) külön igazgatás alatt állt a Belsőváros, a két külsőváros (Alsó- és Felsőváros); emellett külön önkormányzat (nemesi község) igazgatta a nemeseiket. Polgári feladatokat is ellátott a zsidó község. Végül a református kollégium is autonómiát élvezett, a várostól független, önálló életet élt.⁴

A belsőváros élén a városbíró vezette 12 tagú tanács állt, melynek munkáját – a szabad királyi városokhoz hasonlóan – az ún. választott község (külső tanács) segítette.⁵ A magisztrátus döntéseit főbíró és a polgárok által választott többi tisztségviselő (gyámatya, malombíró, tótkerti felügyelő, perceptor, kvártélymester stb.) hajtotta végre.⁶

A városi hadnagy a polgárúrnagy, a belsőváros tisztségviselője volt, aki több feladatkört látott el egyszerre: egy személyben volt rendőrkapitány, tűzoltóparancsnok és városgazda.⁷ Az uradalom iratanyagában már az 1750-es években találkozunk e tisztséggel.⁸ A tisztújításon megválasztott hadnagy a XVIII. század végén a következő esküt tette le:

Én N. N. esküszöm az élő Istenre, tellyes Sz[ent] Háromságra, ki Atya, Fiu, Szent Lélek egy örök Isten; hogy én ezen hadnagyi hivatalban, mellyre választottam, a nékem ki adott rendelések szerént, mindennemű kötelességemben, melly akár Eő

³ Veszprém Megyei Levéltár (VeML) V. 11. Pápa belsővárosi tisztségviselők jegyzőkönyve: „Privilegiált Pápa [Mező] Várasí Hivatalba lévő Tisztek Kötelességéről, és azoknak Eszendőbőlí füzeteiseikről szólló Jegyző Könyv” 1780–1823.

⁴ Erről bővebben HUDI József: Pápa város önkormányzata a XVIII–XIX. században. = Két konferencia. A Pápai Múvelődéstörténeti Társaság 2002. június 16-án rendezett igazgatástörténeti és 2003. szeptember 20-án tartott képzőművészeti tanácskozásának előadásai. Szerk. Hermann István–Mezei Zsolt. Pápa, 2004. 47–53.

⁵ A XVIII. század végén elvileg 40 tagú, 1842-től átmenetileg 80 tagú volt a választott község. Az 1842-es városeyesítéskor a tanácsstagok számát 20-ra emelték; 10 tanácsnok a belsővárosi, 5–5 az alsó- és felsővárosi polgárok közül került ki.

⁶ A Belsőváros önkormányzatáról készült összefoglalás HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Fejezetek Pápa történetéből 2. Pápa, 1995. 33–80. A tanácsról az 1730-as évek elejéről származó első honismereti leírás is megemlékezik: ífj. HERMANN István: Szentmiklósi és óvári Pongrácz Gáspár pápai plébános városleírása a XVIII. század elejéről. Jókai Füzetek 26. Pápa, 1999. 24., 39.

⁷ A hadnagyi tisztségről HUDI 1995. 54–56.

⁸ Magyar Országos Levéltár P 1216. Az Esterházy család pápai ágának levéltára. Capsa 53. Nro. 53. Pápa város hadnagya 1756/57. évi számadásainak felülvizsgálata. Az 1725. február 25-én jóváhagyott városi tűzrendészeti statútumokban a hadnagy nem szerepel, a tűzvédelmet és éjszakai őrséget a bírák a főstrázsamester, strázsamester és tizedesek segítségével biztosítják. Vö. KIS 1905. 83–84.

Fölsége kegyelmes parantsolatinak tellyeséttését, akár a Nemes Vármegyét, ugy nem külömben a Méltóságos Uraságot,⁹ és a' közönséges várost illeti, hiven, igazán, szorgalmatossan, minden leg kevesebb hallogatás nélkül, félre tévén minden emberi tekintetet, és személyválogatást, előljárok, és a' város birájának minden elől adando rendelésekben engedelmeskedni fogok, ugy egyszersmind a tűzi veszedelmeknek, ugy nem külömben mindennemű rendtelenségeknek ell távoztatásában szorgalmatos vigyázással iparkodom. Isten engem ugy segéllyen, és Istennek mind Szentyei.¹⁰

A hivatali eskü sejteti, hogy a tisztségeket csak katolikusok tölthették be. Az ünnepélyes beiktatáson a hadnagy engedelmességet fogadott feljebbvalóival szemben, s magát arra kötelezte, hogy hivatalát lelkiismeretesen, részleghajlás nélkül fogja ellátni. Hatáskörének egy részét később más tisztségviselők vették át. Az 1830-as években jelentek meg a legeltetésre ügyelő mezőbírák.¹¹ A városkapitányt az ún. mezei rendőrségi törvény (1840: IX. tc.) végrehajtása során választották meg először a mezei kártételek enyhítésére, aki azonban a városgazdai teendőik jó részét is ellátta. A hadnagy a városi közrend és közbiztonság főnökeként ügyelt a mezőváros nappali és éjszakai rendjére. A rend fenntartásában a parancsnoksága alatt álló bakterek, városi hajdúk és az utcák szerint kiállított éjszakai őrök (strázsák) segítettek neki. A nemesség által kiállított bakterek és strázsák nem tartoztak hozzá, azokra három nemes kisbíró felügyelt.¹²

Az éjszakai őrség a város nyugalmit biztosította, de figyelt a tüzesetek megelőzésére is. A hadnagy gondoskodott a tűzoltószerek őrzéséről, karbantartásáról, a városi földek megműveltetéséről, a termés betakarításáról, a legeltetési díjak beszedéséről. Városgazdai tevékenységét a népszószóló (formunder) ellenőrizte.¹³ Állandó fizetést csak 1793-tól élvezett; előtte napi-díjat és az általa beszedett jövedelmek egyharmadát kapta munkadíjként.

⁹ A későbbiekben az uraságra vonatkozó részt áthúzták, törölték.

¹⁰ VeML V. 11. Pápa város feudális kori levéltára. „Privilegiált Pápa [Mező] Városi Hivatalba lévő Tisztek Kötelességéről, és azoknak Eszendőbeli fűzetéseikről szőlő Jegyző Könyv” 1780–1823. Formula juramenti pro officio ductoris.

¹¹ A hiányosan fennmaradt városi jegyzőkönyvekben először 1834-ben olvashatunk arról, hogy a tisztújításon Gruber József mezőbírókat megerősítették tisztségében. VeML V. 2. a. Pápa belsőváros jegyzőkönyvei. 831/1834 (X. 30.) sz.

¹² KIS Ernő: Pápa város éjjeli őrsége a múlt század elején. = Pápai Hírlap, 1907. január 12., újraközli MEZEI Zsolt (szerk.) 2001. 36–37.

¹³ A formunder 1795. április 15-én jóváhagyott utasításának 6. pontja értelmében a népszószóló felügyelt a város gazdaságára, ellenőrizte a hadnagy számadását, s ha bármilyen rendelkezést észlelt, azt a városbíróknak jelentette. A felmerült kérdést a tanácsülésen, a tanácsstagok, a formunder és hat választott polgár jelenlétében tárgyalták meg és közös megegyezéssel hoztak határozatot, melyet a hadnagnak végrehajtás végett kiadtak.

A hadnagy közvetlenül a városbírónak volt alárendelve, így e tisztség tekintélyesnek számított. Csak polgárjogot nyert személy tölthette be. Rendes körülmények között a vásárbírói, hadnagy, népszószólói tisztségen át vezetett az út a belsőtanácsba. A fizetéssel járó tanácsnoki tisztséget életfogytig töltötték be a polgárok.

A hadnagy kötelességeit a viták elkerülése érdekében már 1780 előtt írásban rögzítették; az 1780 őszen kiadott utasítás egy régebbi „oktatás” megújítása volt. Az 1793-ban készült utasítás az 1780-as szöveg egyszerűsítésének és kiegészítésének tekinthető.¹⁴

A két dokumentum bepillantást enged a város mindennapi életébe. Fontos mentalitástörténeti adat, hogy a tisztségviselők nem egyformán jártak el a normasértőkkel szemben, hanem aszerint, hogy azok milyen rendi csoporthoz tartoznak. A testi fenytetés alkalmazása pl. éles határvonalat húzott a kiváltságosok (nemesek, polgárok) és alávetettek (pl. parasztok, zsidók) közé.

Az alábbiakban az 1780. és 1793. évi utasítást tesszük közzé. Szövegüket eredeti helyesírással, csekély módosítással közöljük; a köz- és mellékneveket mai helyesírással, kisbetűvel írjuk, az utasításban szereplő sorszámok után kettőspontot teszünk (az 1780. éviben eredetileg nem volt, a másikban alkalmazták). Az utasításokat dőlt betűvel szedjük. A könnyebb érthetőség végett a szöveg tagolására szolgáló írásjeleket kitesszük.

1.

Pápa, 1780. november 2.

A városi hadnagy munkautasítása

1780 esztendőbéli 9^{sz} másodikán ki szabot új oktataso P.¹⁵ Papa városa hadnagyának az éjeli patalérozás,¹⁶ ugy egyéb kötelessegeire nészvest.

Előszór: Minden ünnepe, vasárnapok, és mind annyiszor vala hányszor a szűzség ugy hozza magával, kőteles lészen a hadnagy teli időkbe 9, nyáron pedig 10 orakor a hajduival, szorossabb környűl alásokba pedig párt fogás képpen a T. Ns Vgyétűl,¹⁷ vagy a Mságos Uraságtul¹⁸ ki kérendő, és hozza rendelendő embereivel egyetembe a koz bá-

¹⁴ Az 1793. évi fizetési jegyzék szerint a hadnagy fizetése 30 ezüstforint, ami bizonyítja, hogy az utasítása ebben az évben készülhetett. Az 1795-ben bevezetett új önkormányzati struktúrában ez határozta meg a hadnagy ténykedését.

¹⁵ Privilegiált = privilegizált; kiváltságos

¹⁶ értsd: őrző, a „város megjárógatása” a kijelölt útvonalon

¹⁷ Tekintetes Nemes Vármegyétűl

¹⁸ Méltóságos Uraságtul, vagyis a város földesurától, a gróf Eszterházy családtól. A „vagy a Mságos Uraságtul” szó szerkezet utóbb áthúzza.

torság, és rendtartás meg szerzése végett a várost meg járogatni /: vagy úgy szólván pattallérozni:/ és akkor e következendőket meg tartani, és pedig

Masadszor: A csap székeken, a meg nevezet ora után tartatni szokot musikakat le tiltani, a bor mellet mulatozokat, vagy egyéb dobzodokat pedig első bé tekintéssel haza utasséttani; ha pedig a masodszi, és leg fölleb egy oranyi időutan leendő meg nézés-kor is, a már haza utasséttott személlek nem engedelmeskedvén, azon, a vagy más helen mulatozni találatnának /:ide nem ertvén a tetintetre méltó szemelleket, és polgarokat:/ minden válogatás nélkül árestomba késértesse, és más nap regvelig ot tartoztassa, regvelre kelvén pedig őket szoros kérdőre vévén, ha közüllök valamellik magát nem a városi hatalom alá tartozandonak lenni bé bizonyittana, azt azonnal a maga törvény hatóságának áltol adja, a városi paltza alat lévőket pedig, ha a ki kérdéztetés idejekor valamely terhesseb csinrul nem vádoltatnanak, a korhelységért büntesse 31. xrkra¹⁹, ha pedig solossab²⁰ tetteikrul is vádoltatnának, városi biro urnak bé jelentvén, hogy a tanátsnak egyet értésével a dolgot föl-vehesse, és a vétkekhez mér-sékelt büntetést szabhasson, vagy a vétkest a gonosztételnek nagyobb volta úgy hozván magával, az örökös contractus²¹ szerént a Mságos²² Uraságnak áltol adhassa. Végtere, ha a polgarokat is engedetlenségbe tapasztalná, azokat meg jelöltvén²³ a tanátsnak bé mondani tartozik, hogy az áltol az engedelmességre szoréttathassanak.

Harmadszor: Valamint, maga a városi hadnagy, annál inkább véle lévő hajdui a bort, ha kinálatnának is, senkitül el ne vegyék, ne hogy az áltol reszre hajlok lévén, a korheleknek vétkeit engedelmessebben el nézzék.

Negyedszer: Minden utzákon járokat, a meg irt idő után köteletségébe ál tisztességessen meg kérdezni, es a botsületessen²⁴ adot felelet után, fő képpen a tisztességes szemelleket szabadon utnak ereszteti; a hajduk áltol pedig ok nélkül senkit meg hurtzolni ne engedjen, sótt a hadnagy parantsolatya nélkül, magok hatalmával a tolva-jokon, parásznakon, után pipázokon, garászdákon, és más gonosztévőkön kívül senkit árestomba ne késérjenek. Mely oktatásnak meg tartásáro a hadnagy szoros feleletnek terhe alatt köteleztetik.

Ötödször: a tüzi veszedelemhez tartozando minden eszközök, úgy mint öreg, és aprobb fötskendők, bőr vödrök, lajtok, lajtorják, csáklák, úgy a városnak egyebb

¹⁹ krajcárokra

²⁰ értsd: súlyosabb

²¹ A külső városiak jogviszonyait a földesúrral 1730-ban, a belsővárosiakét az 1732-ben kötött ún. örökös szerződés határozta meg, itt az utóbbira utalnak. HUDI 1995. 33. A helytörténeti lexikon pontatlanul fogalmaz; azt sejteti, hogy egy közösségről van szó: 1730-ban és 1732-ben kelt az a két szerződés, mely ennek a közösségnek joagit és viszonyát az ürhoz szabályozza. Vö. ILA Bálint-KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964. 316.

²² Méltóságos

²³ eredetileg: meg jelent ven, áthúzva, a javítás fölé írva.

²⁴ értsd: becsületesen

gazdasághoz kívántato eszközei is az ő gondviselésse alatt lesznek oly formán, hogy az össze irattatott jóvakat meg esmérvén, azok átol vevésse szerént, minden tisztí ujjtáskor a müdön hivatalylyát le tenni kívánván, azokrul számot adni köteles lészen, hogy a helébe valosztatott hadnagyak ujjonnan áltol adathasson; ha pedig valamely eszköz el török, azt szorgalmatosan meg tsinyálttassa, az el tévedteket pedig a meg téréttetésnek terhe alatt föl keresztesse.

Hatodszor: Az ejeli vigyázok egyenessen az ő hatalma, és kormányzó alatt lesznek, úgy hogy utánnok vigyázatván, ha valamellik az ő kötelességébe el nem járna, azt az ő vétkéhez képpeszt büntesse.

Hetedszer: A város rettyére, zab földgyére²⁵ formunder ural egyet értve ő visseljen gondot, azokat jó karban tartsa, ha pedig a kaszáltatas ideje el érkeszvéen, a meg határozando időbe a füvet le kaszáltassa, föl győjtesse, és kazalba rakattassa, a zab földeknek menyinyiségét össze irván, annak idejebenel vettesse, le takarétván, bé hordassa.

Nyoltzadszor: Köteles lészen a szénaral, sarjurul, és szolmarul számodozni²⁶, hogy azt ő számra le metzetvén, részét portziokba kötősztesse, és azokat az első vásár bironak nyugtato mellett áltol adja, annak állat, és fölélet szám adássába venni köteleztetik.²⁷ – NB a város lovairól, s keresetéről számot adjon. —²⁸

Kilentzedszer: Hadnagy urnak assignatioja²⁹ nélkül a kotsissok, bognár, kováts, szíjjá-to,³⁰ vagy más féle mesteremberekkel is semmit se tsinyálttassanak, hanem ő néki előre bé jelentvén, ha szűgségesnek tapasztalja³¹ a tsinálttást, a ki adando assignatioja mellett készítettessenek mindenek, hogyesztendő végével, a mester emberek, gyanuságba nem hozattatván, a város se károssodjék, azért minden mester embernek könyö készítettessen.

Tizedszer: Az országos vásárokhba tartozik minden kor meg jelenni, és tsődességre³² vigyázni, e mellett a strázo krajtzárt³³ szorgalmatosan bé szedni, melynek harmad része ötlet fogja illetni.

²⁵ Ezt követően utólagos kiegészítésként a sor fölé írva a formunderre vonatkozó négy szó.

²⁶ értsd: számot adni, elszámolni

²⁷ A következő mondat utólagos betoldás.

²⁸ A gondolatjelek közötti mondat utólagos betoldás.

²⁹ assignatio (latin) = kijelölés

³⁰ értsd: szíjjártó

³¹ Ezután a sor fölé beszúrva: a tsinálttást

³² értsd: csöndességre

³³ A vásáron részt vevőktől ún. strázsapénzt szedtek. A vásárbírák 1793. évi utasításából kiderül, hogy heti és országos vásárokon a hadnagy és az egyik vásárbíró közösen szedte be a helypénzt. A nemesember saját személye után itt is adómentességet élvezett, de áruja után fizetett (mérőnként 1–1 krajcárt). Az árusoktól a kocsi, sátor és az eladandó áruk után meghatározott tarifát szedtek. A legnagyobb sátor felállítója fizetett a legtöbbet (14 krajcárt). Az adózók 4–4 krajcárt fizettek, a bevétel egyharmada lett a hadnagyé, kétharmada a városi közpénztárát gyarapította.

Tizenegyedszer: Marha, lo, és egyéb csorda rekesztéskor jelen légyen, a marhák számát szorgalmatosan föl jelölje, azoktul /: a pasztor fizetésén kívül :/ a várost illető hid, kut, és bika penzt bé szedvén, szám adássába föl vegye, mely al kalmatossaggal a szokot nap bér néki ki fog fizettetni.

Tizenketödszer: A városnak legellöit, es határát több izben meg tekintvén, ha azokba, ugy a legellön lévő kutakba is valamely hátró maradást, avagy kárt tapasztalna, azt azonnal városi biro urnak meg jelentvén, hogy a tanátsnak egyet értésével meg orvosoltathassék.

Tizenharmadszor: A számadássát minden fertálynak³⁴ végén elől mutatni köteleszetik, hogy az álltol, az adovevoi számadás ne hatráltassék. Hogy pedig

Tizennegyedszer: Hivatallyát minden fogyat kozás nélkül könnyebben foltathassa, mind annyiszor, vala hánszor meg kévanná, egy hajdu³⁵ nalo meg jelenni, hogy azal parantsolhasson, tartózik.

Tizen ötödször: Minden kántorba tartozik hajduival együtt a várost hazanként a végét meg járogatni, és visgálni, ha hogy valahol, a tüzi veszedelemre okot nyujtható rendtelenséget, és gondatlanságot tapasztalna, mind azokat magának föl jelölvén, városi biro urnak bé jelentse, hogy a vadolt birtokos gondatlanságához mérsékelt büntetését, a városi Emes Tanátsnak³⁶ egyet értésével el vehesse.

Tizenhatodszor: Kötelességébe fog allani azoknak neveit, akik a város majorjaba lévő kutrul vizet hordanak, nem külömben azoknak is, kik akár a belső, akár a külső kertbe takarmányaikat le rakatják, neveit öszve írni, és azon öszve írni, és azon öszve irattatás szerint azoktul, a már bé vett szokás szerént a censust³⁷ bé szedni, és szám adássába bé vezetni.

Tizenhetedszer: A kárba tapasztalt marháknák³⁸ büntető pénztét számadasában föl vévén, nem külömben a hajto marhaktul is a szabad büntetés egyedül ő töle füg, de annak, valamint egy harmad része ötlet illeti, ugy a két harmad részt is számadássába a város részére föl venni el ne mulassa.

FORRÁS: Veszprém Megyei Levéltár (VeML) V. 11. Pápa város feudális kori levéltára. „Privilegiált Pápa [Mező] Városi Hivatalba lévő Tisztek Kötelességéről, és azoknak Eszendőbéli füzetéseikről szólló Jegyző Könyv” 1780–1824.

³⁴ Utólag áthúzva, fölé írva a módosítás: *esztendőnként*. A vásárbíró 1793. évi instrukciója is negyedévi számadást írt elő, ezt változtatták meg a későbbiekben.

³⁵ Utólag áthúzva, fölé írva a módosítás: *a dobos*

³⁶ Érdemes Tanátsnak

³⁷ census = készpénzben fizetett adónem, itt: használati díj

³⁸ értsd: *marháknak*

2.

Pápa, [1793]

A városi hadnagy instrukciója

Instructio.

Az városi hadnagynak kötelességeiről.

Először: minden ünnep, és vasárnapokon köteles lészen téli időben 9. órakor, nyárban pedig 10. órakor a' várost meg járogatni hajdukkal együtt /: melly patrolozásnak hivattatik:/ 's akkor e következőket meg tartani; hogy

a.) a kortsmákrul a' bor ivókat, és dobzódókat haza hajtsa: a' veszekedőket, játékosokat aristomban késértesse, seőt, ha találkozik egy valaki, ki már egyik kotsmábul haza parantsoltatott, 's ismét a' másokban ment, aztis aristomban hajtassa.

b.) Minden uton járót, a' ki szabott údó után jár, megkérdezzen, hogy ki légyen, és a' ki betsületessen felel, 's haza akar menni, ereszsze utnak békességben, ha pedig azont ujra valahol uton, vagy kortsmában talállya, késértesse aristomban, és a' ki botsájtótás után büntesse meg a korhelységert 31 xrra;³⁹ ha pedig korhelységén kívül a ki kérdeztetés után⁴⁰ más tettei is találkoznának, a' büntetést vétkéhez mérsékellye; 's a' hol érdemesnek lenni talál valakit, tehát jelentést tévén a városi bíró uraminál, annak egygyett értésével büntesse testiképpen.

c.) Valamint maga az város hadnagya, ugy annyival inkább az hajduk senkitül a' bort ell ne vegyék, ha kináltottnakis, mert ezzel kötelessé teszik magokat a' roszban is engedelmeskedni, 's a ' roszzat tekintetben vévén, annak vétkét ell nézni; hanem betsületes helyen a' prurgerektül ell vehetik, vagy néha hadnagy uram maga is töltethet egy-két italra valót nekik. Ellenben

d.) Senkit ok nélkül meg ne engedgyen az hajduknak hurtzolni: seőt, hadnagy uram hire nélkül magok hatalmával tolvajokon, paráznákon, és uttzákban hujálókon, és pipázókon kívül, senkit aristomban ne késérjenek.

Másodszor: a' tűzi veszedelemhez tartozandó minden eszközök; ugy mint öreg és apró főtscendők, bőr vödrök, lajtok, lajtorják, tsáklyák az eő gondviselése alatt lesznek olly formán, hogy azokat mind conscribállya⁴¹, és valamikor a restauratio⁴² alkalmatossággal hivatallyát le teszi; azon tűzi eszközökkel szám szerént annak; aki helyében válosztatik, által adhassa, 's adgya; ha pedig valamelly darab szerszám ell tőrök, azt azontul meg tsináltossa, és ha ell vész, azt szorgalmatossan fel keresse, vagy kerestesse; ugy azért

³⁹ krajcárra

⁴⁰ a ki kirdeztetés után szókapcsolat utólagos betoldás, a sor fölé írva.

⁴¹ conscribál (latinból) = összeír

⁴² restauratio (latin) = tisztújítás

Harmadszor: Minden esztendő végével a' tűzi cassarul számot kérjen a' város perceptorátul⁴³ az érdemes tanáts által.

Negyedszer: a' Bachterokis⁴⁴ egyenesen az eő gondviselése, és kormányja alatt lesznek; ugy hogy azok után vigyáztottván, ha valamellyik az eő kötelességében hiven ell nem jár, azt az érdemes magistratusnak⁴⁵ bé jelentse, hogy büntettethessen.

Ötödször: a' város réttyére, zab földeire eő visellyen gondot olly formán, hogy a' kaszáltotás ideje el érkezvén, a' füvet le kaszáltossa, fel gyűjtse, és kazalban rakatassa; a' zab földeket pedig coinscribállya, és azt annak údejében bé vettette, és le takaréttatván, bé hordattassa; azért-is

Hatodszor: a' város lovai, és kotsissai az eő gondviselése alatt lesznek, ugy hogy azokat fuarban⁴⁶, és forspontokban⁴⁷ eő éresze el, de előbb városi bíró urnak jelentést tegyen, ürességek lévén pedig a lovaknak, a' trágyát azon város földeire hordattassa.

Hogy pedig a' bognár, kováts, és szíjjártó midőn a' kotsisnak tetzik valamit ne tsinállyon, kotsisokat arra bírja, hogy eő néki minden némű fogyatkozásokban jelentést tegyenek; és hadnagy uram egy könyvet tartván, minden szükséges reparatiokat⁴⁸ abban fell irattasson, hogy így az esztendő végével azon szerint lehesen a város cassajabul ki fizettetni.

Hetedszer: valamit percipiál⁴⁹ a' szénábul, szalmábul, lovak fuarjaibul, azt minden fertályban quietantia⁵⁰ mellett, adgya bé a' város-perceptoranak.

Nyoltzadszor: Hogy pedig mind ezeket, minden fogyatkozás nélkül végezhesse, minden nap egy hajdú nála annyiszor meg jelennyen, a' mennyiszor kívántatik, hogy azzal parantsolhasson.

Kilentedszer: az országos vásárookban tartozik mindenkor meg jelenni, és ottan a tsendességre vigyázni; e' mellett a' strázsa krajcárt meg szedni, ugy mind az által, hogy ha éppen valaki meg kötné magát, azt ne erőltesse, mellynek valamint harmad része eőt fogja illetni; ugy a' szabadságért⁵¹ vásár kezdete előtt szedni szokott lapátoknak, sajtároknak, 's egyebeknek harmada is eőt, a' többi a' várost fogja illetni.

Tizedszer: Marha, ló, és egyéb csorda rekesztéskor jelen legyen, és a' marhák számát szorgalmatosan fel jelölvé, azoktul a' pásztor pénzt, kut pénzt, és bika

⁴³ perceptor (latin) = számvevő

⁴⁴ Bachter (németből) = éjjeliőr

⁴⁵ magistratus (latin) = tanács

⁴⁶ értsd: fuarban

⁴⁷ forspont = katonai ingyenfuvar

⁴⁸ reparatio (latin) = javítás

⁴⁹ percipiál (latinból) = bevesz

⁵⁰ quietantia (latin) = nyugta, korabeli kifejezéssel: nyugtatvány

⁵¹ ti. az árulási engedélyért

pénzt be szedgye, 's arrul számodozzon, 's a' város perceptoranak assignatio⁵² mellett adgya által.

Mind ezen kötelességének végben viteléjért pedig ezután harmincz forént fizetése lészen.

FORRÁS: VeML V. 11. Pápa város feudális kori levéltára. *„Privilegiált Pápa [Mező] Városi Hivatalba lévő Tisztek Kötelességéről, és azoknak Eszendőbéli fűzetéseikről szóló Jegyző Könyv”* 1780–1824.

SUMMARY

JÓZSEF HUDI

An official Order by the Lieutenant of the Town Pápa in the 18th Century

The lieutenant of Pápa took an important role in the local government of the privileged market-town. He administered several offices in the second half of the 18th century. Elected from roman catholic citizens, he served as a chief-constable, a fire-chief and a town-curator. According to his form of oath still extant he was controlled by the chief justice and his activity was regulated by two orders (1780, 1793). He exercised control over the night guard, which looked after the properties of residents and prevented fire. He had no power over noble men, they were led by three noble public criers. The lieutenant provided for the guard and maintenance of fire-fighting equipments and the cultivation of lands owned by the town. One-third of collected incomes was his salary and from 1793 he received a set salary. Following a description of the local government and the office of lieutenant, the publication presents two official orders.

⁵² assignatio (latin) = kijelölés, kiutalás, itt: elismervény

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

Adalékok Pápa város zenetörténetéhez II. (A pápai református főiskola Hangászati Egyesülete 1835-ben).

A pápai református kollégium zenei életéről csak elszórt adatokat találunk a kollégium történetét feldolgozó XIX–XX. századi művekben.¹ Az iskolatörténeti monográfiákban leginkább a kollégium énekkarával, a kántussal (cantus) foglalkoznak a szerzők.² (A jelenség részben azzal magyarázható, hogy az énekkar működéséről számos levéltári forrást találni a kollégium levéltárában.) Ezen kívül a szerzők rendszerint megemlékeznek arról, hogy a tógás deákok 1803-ban mozgalmat indítottak annak érdekében, hogy a hegedülést — más kollégiumokhoz hasonlóan — engedélyezze a főiskola vezetése, de a tanári kar megbotránkoztatónak tekintette a „lármás muzsikát”, így az egyháztanács elutasította kérelmüket.³ „*A zenekedvelő togátusoknak be kellett érniök egyelőre — a flótával, citerával, hárfával és klavikordiummal...*”⁴

A szemléletváltozást a Mándi Márton István halála (1831) után fellépő új tanárnemzedék hozta meg, amely a hegedűt már nem tekintette „cigányhoz illő” tiltott hangszernek. A diákok által írt és szerkesztett kéziratos *Házaló* c. szépirodalmi folyóirat a bizonyíték rá, hogy az 1830-as években a hegedű már elengedhetetlen zeneszerszáma volt a főiskolai zenekarnak.⁵

A különféle neveken (Hangászati Egyesület, Hangászati Társaság, Hangász Kar) emlegetett egyesület önkéntes alapon szerveződött a „tógatus deákok” körében, működését írásban rögzített törvények szabályozták.⁶ 1835-ben négy hegedűsből, két fuvolásból (flótásból), két gitárosból és egy csellistából állt a zenekar. A tagok feltehetőleg maguk szerezték be a hang-

¹ KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896., LAMPÉRT Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa, 1931., TRÓCSÁNYI Zsolt (szerk.): A pápai kollégium története. Budapest, 1981.

² A kántusról röviden tesz említést LAMPÉRT 1931. 144., s megemlíti, hogy a kántus működését 1811-ben szabályozták (uo. 162).

³ KIS 1896. 157–161., LAMPÉRT 1931. 166–168.

⁴ LAMPÉRT 1931. 168.

⁵ Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára (DREKK) 399/1. A *Házaló* c. folyóirat szórványszámai csak 1835-ből maradtak fenn: 7. (január 25.), 8. (február 1.), 9. (február 8.), 10. (február 15.), 12. (március 1.), 13. (március 8.)

⁶ A törvények máig nem kerültek elő.

szereket és hetente két alkalommal gyűltek össze a kollégium egyik szobájában (1835-ben a 12-esben) gyakorlás céljából.

A *Házaló* 1835. január 25-én, vasárnap megjelent 7. számában a zenekarvezető röviden beszámolt a Hangászati Egyesület működéséről és terveiről, melyből sok új információt megtudunk⁷:

Jelentés
Az Iskolai Hangász–Karrol.

Iskolánk szép művészetet kedvelő ifjai ez évben ismét, mint már két Esztendő óta egy kis Hangászati Társaság' létesítését buzgón ohajtva, az alól irt igazgatósága alatt, e' kívánt Hangászati Egyesület valósággal fel is állta – 's az óta ártatlan kedvveléssel folytatja is ezen-szív-képző mulatságot, hetenként kétszer gyűlben össze Iskolánk' 12 szobájába. – A' kis-Egyesület jelenleg 11 Tagokat számlál – kik is a' mult héten a' Hangász-kar Törvényeinek magokat önkéntesen alá irták ily rendel:

Takács Lajos 1st Hegedüs
Mező Dániel 2^{dk} Hegedüs
Kálmán Károl, Kisfaludy Sámuel 3dik Hegedüsök
Szücs Károl 1st Flautás
Vidos László, Oroszi Josef 2^{dk} Flautások
Vály Ferencz, Laczi János Guitárosok
Hőke Daniel Violoncellista.

E' kis Hangász Kar szorgalmatosan iparkodott ugyan, a' mennyiben t: i:⁸ más elsőbb kötelességei meg engedték; de ha még mind eddig sokra nem ment, részént a' Tagok még nagyobbakra ki nem fejtett, 's magosabb lépcsőre nem hágott kisedd másikai valója, — részint új Tagoknak be lépte okozzák. Eddigleni előmenetelének bizonyítására: Strauss⁹, Cris, – Gabrielen, 's több régibb Valzerei, — Hobovszky Flóra¹⁰ Valzerei, — egy vagy két Polonaise,¹¹ — Hála-Marsch,¹² — 's több Magyar Nóták¹³

⁷ A szöveget eredeti helyesírással közöljük.

⁸ tudni illik

⁹ *Strauß, Johann Baptist* (1804–1849) népszerű osztrák zeneszerző, karmester; több, mint 250 ismert zenemű (keringő, francia négyes, galopp, polka, induló) kötődik a nevéhez.

¹⁰ Neve nem szerepel a lexikonokban.

¹¹ Polonaise, polonéz = „lengyel”, vagyis a mérsékelt háromnegyedes ütemű lengyel táncra írt zenemű.

¹² Marsch (német) = induló

¹³ A „magyar nóták” egy részét közzétette a Veszprém Vármegyei Zenetársaság (1823–1832), amely Ruzicska Ignác és Sebestyén Gábor ösztönzésére jött létre. DOBSZAY László: Magyar zenetörténet. Második, bővített kiadás, Bp., 1998. 297. (A szerző tévesen Sebestyén Gézát írt).

meglehető, de még nem egészen kielégítő pontossággal való eljádzását mutathatja elő. Most leg közelebbi alkalmatossággal, minekutánna nem régiben ujjabb darabokat volt szerencséje kapni, egy szíves Jóltevőnéjétől, kinek ezért hálás köszönetet mondani az Alol irt, az egész Hangász Kar nevében fő Kötelességének ismeri, Lanner¹⁴ Humoristiker Valzerei tanulásához fogott, mellyeket törtetése a' sok apró nyugtatók, 's a' közönséges uttol szebb, de nehezebb fordulatokra el tért Tactus tagok' kitarása, 's eltalálása miatt nehezen megy ugyan; de idővel pontos meg tanulásokra a' szorgalom reménységet nyújt.

Jutalma e' Kis Egyesület fáradozásának, ha azon kívül, hogy Lelkek' ebeli vággyát kielégíthetik, némelyeknek tán egy két vidám perczet szerezhethetnek?

Ajánlani e' Hangász-Kart a' musika kedvelők jó szívűségébe az Alolirt annyival inkább bátorkodik, mivel némelyeknek jó indulatját eddig is volt tapasztalni szerencséje.

B. Kar-Igazgató

A beszámoló bizonyítja, hogy az egyesület 1833-ban alakult, s 1835-ben új lendülettel működött, koncertre készült. A „B.” szignójú karigazgató (zenekarvezető) *Bocsor István* (1807–1885) lehetett, aki a pápai kollégiumban tanult, majd tanított: előbb köztanítóként a gimnáziumban, majd tanárként a főiskolán. Történetünk idején, az 1834/35. tanévben a 18–20 éveseknek segédtanárként (praeses) matézist tanított.¹⁵ 1835-ben választották főiskolai professzorrá, de akkor nem kezdett el tanítani, hanem az egyházkerület anyagi támogatásával Bécsben és Berlinben folytatta tanulmányait, s csak hazatérése után, az 1837/38. tanévben foglalta el katedráját.¹⁶

A körülmények tüzetesebb vizsgálatával megerősíthető, hogy ő a főszereplő ebben a történetben. Az 1834/35. tanévben, amikor az idézett híradás megjelent, *Stettner György* jogtanár töltötte be a kollégiumigazgatói (rektor-professzori) tisztséget, mellette *Tarczy Lajos* és *Edelényi Szabó Sándor* professzorok tartoztak a tanári karba. Rajtuk kívül még *Eöri Szabó László*, a pápai református egyház főkurátora, *Tóth Ferenc* helybeli lelkész, egyúttal dunán-

¹⁴ Lanner, *Joseph Franz Karl* (1801–1843) népszerű osztrák zeneszerző, számos keringő alkotója.

¹⁵ DREL 7. h. A Pápai Református Gimnázium iratai. Értesítők, tabellák. Informatio primo semestralis de juventute scholastica illustris collegii evangelico-Helveticae confessionis Papensis. Die 3-a Aprilis 1835. A praeses többjelentésű szó, a XVIII. században jelentése: segítő, oltalmazó, gondviselő, tisztartó, helytartó.

¹⁶ ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. 3. bőv. és jav. kiadás. Szerk.: Ladányi Sándor. Bp., 1977. 83. Bocsor tanulmányait az egyházkerület anyagilag is támogatta. Útmutatásul azt ajánlották neki, hogy a modern nyelvek közül a németet, franciát és angolt tanulja, „a tanítani való tudományokhoz pedig a' praeparandia és a' muzsika hozzájuk adatik.” DREL I. 1. a. Egyházkerület közgyűlési jegyzőkönyve. 1836. június 31–július 3. No. 25.

túli püspök, továbbá Eőri Szabó Gábor, Kolmár János és Sebestyén Gábor pápai presbiterek alkották „Ekklesiái-Oskolai Consistoriumot”, amely a kollégiumot irányította, életét meghatározta. A tanács tagjai közül Tóth Ferenc és Sebestyén Gábor biztosan támogatta a deákok zenei kezdeményezését.

A felsőbb éves (filozófiát és teológiát tanuló) növendékeket magában foglaló diákönkormányzat élén ekkor Bocsor István senior állt, így érthető, ha őt választották meg zenekarvezetőnek.¹⁷ A *Házaló* említett 7. számának utolsó, 12. oldalán, a lap alján közölt impresszumból azt is megtudjuk, hogy a zenekar több tagja aktívan közreműködött a folyóirat szerkesztésében is. „Bocsor István, Mező Dániel,¹⁸ Vály Ferencz¹⁹ felügyelők’ Gerenday,²⁰ Mező L.²¹ Segédtagok közbefolyásával szerkeszti Szűcs”. Szűcs Károly két segédszerkesztő és a három felügyelő közreműködésével szerkesztette a folyóiratot. Szűcs később lelkesként sem lett hűtlen a költészethez, Bocsor és Vály pápai főiskolai tanárnaként gyarapította a szakirodalmat. Egyben azonban mindnyájan meggyeztek: életüket nemesebbé tette a testvérműzsák szeretete.

HUDI JÓZSEF

1848/49 kultusza Pápán (1850–1900) A nemzeti függetlenségi harcok — köztük az 1848/49-es forradalom és szabadságharc — a polgári nemzeti identitás fontos részeivé, a mindenkori politikai hatalom legitimációs eszközeivé váltak. A dualista állam április 11-ét, az ún. „áprilisi törvények” királyi szentesítésének napját emelte hivatalos emléknappá. A magyar parlament először az 1927. évi XXXI. törvénycikkkel nyilvánította nemzeti ünneppé március 15-ét. A kommunista diktatúra idején (1948–1989) az ünnep „ideológiai veszélyességét” egyrészt kisajátítással (pl. „Forradalmi Ifjúsági Napok”), másrészt eljelentéktelenítéssel (pl. iskolák falai közé zárt megemléke-

¹⁷ DREL I. 3. b. Ekklesiái-Oskolai Consistorium jegyzőkönyve. IV. 1834. október 30. No. 1. Bocsor István senior folyamodása a „convictuális fizetések”, vagyis a konviktsági díjak megemelésére az élelmiszerek árának emelkedése miatt.

¹⁸ Mező 1834/35-ben nyilvános segédtanár volt.

¹⁹ Vály (Váli) Ferenc (1810–1882) magyarsóki (Nyitra vm.) születésű, Pápán tanult, 1837-től a komáromi gimnáziumban, 1848-tól a pápai főiskolán tanított. Jól gitározott, lánya így emlékszik komáromi gyermekeire: „Esténként, az egyszerű, de élénk jókedvvel elköltött vacsora után, ha az én kis Móric bátyám is jelen volt, kedves jó apám vette gitárját, s annak pengetése mellett tündérieren szép dalokat tudtak énekelni együtt.” VÁLI Mari: Emlékeim Jókai Mórról. Az előszót írta és sajtó alá rendezte Lukácsy Sándor. Bp., 1955. 15.

²⁰ Gerenday (Gerendai) József hidjai (Tolna vm.) születésű, 24 éves, ekkor hatodéves teológus.

²¹ Mező Lajos teveli (adászteveli, Veszprém vm.) születésű, 23 éves, ekkor ötödéves teológus.

zésekkel) igyekeztek semlegesíteni. A diktatúra bukása után az Országgyűlés az 1991. évi VIII. törvény megalkotásával az 1848/49-es magyar polgári forradalom és szabadságharc emléknapját, március 15-ét ismét munkaszüneti nappá, „pirosbetűs” nemzeti ünnepé nyilvánította.²²

Pápan a 48-as hagyományok egyik legjelentősebb őrzője és letéteményese a Kaszinó volt. Az 1834-ben alapított Kaszinó a nemzeti művelődés programjával a zászlaján 1848-ban is a nemzeti szabadságharc oldalára állt: „örült, tüntetett, világított, zászlókat lobogtatott, a nemzet-örökkel mezei sátorokban ünnepelt, a haza oltárára áldozatot vitt, a pesti radikalkör felszólítására az új ministerium támogatásául 300 frtot ígért, számos tagjai nemzetőrökként a Drávához mentek, fiatalabbjai honvédezredekbe állottak; s bár ezáltal sorai megritkultak, de azért oly élénkséget mutatott, hogy benne mint a hírek, tudósítások, eszmecserék gyűldéjében úgy szólván az egész város összpontosulni látszott.” — írta Bocsor István a Kaszinó fennállásának 50 éves évfordulóján, 1884-ben.²³ A kört 1849. januárjában gróf Althann ezredes, az osztrák csapatok itteni parancsnoka föl akarta oszlatni és szándékától csak akkor állt el, amikor a vezetőség kötelezvényt adott, hogy a Kaszinó nem fog úgymond „forradalmi társulattá” változni. De – írja Bocsor – „amint a kocka fordult s ő nekünk, mi neki hátat fordítottunk, szegre akasztottuk a reversalist, még nagyobb vággyal gyűltünk a körbe, még tömegesebben hozattuk a Március 15-két, a Respublikát, Ungarnt, Közlönyt, Pesti Hírlapot, még mohóbban olvastuk a forradalmi röpiratokat s újra egész lelkesedéssel vegyültünk bele a magyar világba.”²⁴

A világoosi bukás után azonban gyökeresen megváltozott a helyzet: 1849 végétől a Kaszinó szobáiban is megjelentek az osztrák egyenruhák, hírlapjai között pedig a *Wiener Zeitung*, a *Wanderer*, az *Ost-deutsche Post*, a *Volksblatt* és a *Reichsgesetzblatt*. 1850-ben a Kaszinó csöndben, majdhogynem titokban működött: forradalomtörténeti könyvek meghozatalával adott életjelt magáról – és ez az első konkrét momentum, amely bizonyítja, hogy a Pápai Kaszinó a 48-as szellem továbbvivője volt. 1850. áprilisában a helybeli császári közigazgatási hatóság, a főbíró lefoglalt és beszedett minden olyan hírlapot, amelyek a forradalom ideje alatt a Kaszinóhoz jártak. Ugyanez év szeptemberében a Veszprém megyei császári hatóság megtiltotta, hogy a Kaszinó bármiféle politikai vitát rendezzen, vagy helyiségét ilyen célra felajánlja. Ellenkező esetben felosztatását helyezte kilátásba. Ezek után nem volt meg-

²² Vö. GYARMATI György: Március hatalma — a hatalom márciusa. Fejezetek március 15. ünneplésének történetéből. Bp., 1998.

²³ BOCSOR István: Megnyitó beszéd. Tartotta a casino 50 éves jubileumán, 1884. decz. 31-én Bocsor István. = A pápai casino évkönyve 1885-re. Pápan, 1885. 17.

²⁴ BOCSOR 1885. 18.

lepő, hogy a Kaszinó működését 1851-ben — egy új kormányrendeletre való hivatkozással — felfüggesztették, mondván, engedélye nem hatályos. Mindenféle ülést betiltottak, az ügyek vitelével a vezetőt bízták meg, aki azok „politikai semlegességéért” a fejével felelt. Bocsor István²⁵ volt ekkor a Kaszinó igazgatója, aligazgatója, jegyzője, pénztárnoka és választmányi tagja. Maga írja visszaemlékezésében, hogy a teljes felelősséget viselve nem egyszer a bezáratás fenyegette. Engedélyért folyamodott a soproni császári kerületi főispánsághoz, de egy év elteltével sem kapott választ, sőt, 1852-ben egy rendelettel a Pápai Kaszinót ténylegesen fel is oszlatták. A felfüggesztés tehát feloszlattá vált. A szorult helyzetből Bocsor zseniális ötlettel vágta ki magát: a Kaszinó javait, könyveit, iratait elzárta egy szobába²⁶ a helyiség többi termeire pedig kávékimérési engedélyt kért a hatóságtól — amit meg is kapott. Egy nagy fekete táblát függesztett ki a házra a Fő tér felől, amelyen fehér betűkkel ez állott: KÁVÉHÁZ. Egy kávékimérés leple alatt élt tehát tovább a Kaszinó. „*És a közönség oly szerény volt, hogy az előbbi tagokon kívül soha senki sem tette be lábát e termekbe, s így mi nyugton, békében és háborítatlanul használhattuk a casinói régebbi élvezeteket.*”²⁷

Az ál-Kaszinó 1854-ig működött ebben a formában, amikor az újjáalakulási engedélyt megkapta. Közgyűlést tartottak és új tisztségviselőket választottak — ezzel a Kaszinó működése helyreállt. Egyszer, 1859–1865 között még a Griff Szállóban működött a Pápai Kaszinó, ekkor azonban a szomszédos Bermüller-féle házba költözött — végeles megszűnéséig. Egyetlen mondat erejéig ki kell térnünk a Kaszinó könyvtárára, amelynek 1885-ben megjelent nyomtatott katalógusa sok érdekes és értékes, 48-as vonatkozású nyomtatványt tartalmazott. Pedig az 1851-es elkobzás igen megtizedelte az állományt, mégis megmaradt néhány érdekesség: pl. a Győrben kiadott *Házánk* (1848), a Kossuth által másolt *Törvényhatósági Tudósítások* (1832), a *Honderű* (1843–1848), a *Pesti Divatlap* (1845–1848). Ezek is igazolják, hogy a Pápai Kaszinó korabeli szerepéhez méltóan őrizte a reformkor és a szabadságharc emlékét.

1848 márciusában az országos események középpontjában sok helyütt a diákok álltak. Nem volt ez másként városunkban sem, hiszen tudjuk, hogy a

²⁵ Bocsor István 1848-ban az enyingi kerület követe volt az országgyűlésben. 48-as szerepét, elkötelezettségét, a szabadságeszményekhez való rendíthetetlen tanári ragaszkodását *Kozma Andor* egy századdal később énekelte meg a sokat idézett „*Carthagoi harangok*” című költeményében. Ez is a 48-as kultusz fontos része.

²⁶ Ez már a Zichy-házban volt, hiszen 1848 végén a Griffben lejárt e bérleti szerződésük és új helyet kellett keresni a Kaszinónak. Akkor költöztek a Zichy-palotába.

²⁷ BOCSOR 1885. 20.

kollégiumi ifjúság már egy-két nappal a március 15-ei pesti események után fáklyás felvonulást tartott. A Református Kollégiumban kialakult 48-as kultuszt két aspektusból is vizsgálhatjuk: elsősorban magának az iskolának, mint intézménynek a viszonyulását az ünnephez, valamint az 1841-ben alapított, nagy múltú Főiskolai Ifjúsági Képzőtársaság márciusi ünneplésének kialakulását.

Ólé Sándor későbbi pápai lelkész éppen abban az időszakban volt a Kollégium gimnazista növendéke, amikor a március 15-e ünneplése megengedetté és később hivatalossá vált. Visszaemlékezésében²⁸ leírja, hogy korábban is volt valami rövid kis ünnepség a színházban, de csak március 15-én este, tehát délelőtt bizony az iskolapadban kellett ülni. Ezt azt is jelentette, hogy 14-én este nem vehettek részt a hagyományos Hunyadi László-előadáson, hanem a másnapi órákra kellett készülni. A századfordulón ez egyfajta diáklázadáshoz vezetett. Ólé Sándor, Kiss Zoltán és Világhy András kitalálták, hogy március 15-én reggel, amikor a pedellus meghúzza az öreg csengőt, akkor a tanulók elhagyják osztálytermüket és kivonulnak a kollégiumból. Elérkezett a várva várt reggel és a csengő hangjai után fölharsant a Kossuth-nóta az iskola falai között. Kivágták a tanterem ajtaját — és az ajtóban ott állt Kis Ernő igazgató. Vele lett volna ugyanis latin órája Ólé Sándoréknak. Az igazgató úr jó humorú ember és vérbeli pedagógus volt: a renitenskedést nem tűrte, ezért a kivonulóknak módszeresen kiosztott egy-egy pofont — de kiengedte őket és hagyta, hogy tovább énekeljenek. Mire az osztály leért a második emeletről a földszintre, már az egész kollégium ott tolongott. Kivonultak a honvédszoborhoz, ahol egy ötödikes diák a talapzatra ugrott és spontán szónokolni kezdett. *„Arról beszélt, hogy nem haltak meg ők. Kik nem haltak meg? Petőfi és a többiek, a márciusi hősök, a márciusi dicsőek. A 48-as és 49-es honvédek, kik a szabadságharcban elesetek. Az aradi vértanúk, akiket diadalmanórában a Habsburg-dinasztia s az osztrák örület kivégeztetett. És mindazok, akik a sötét elnyomás alatt a kamarilla bosszújának áldozatul estek — élnek! A testet megölhették, de a lelket nem. Élnek ők, itt lobog a lelkük mibennünk!”* Így beszélt egy ötödikes diák. És Bocsor István katedrájának örökösei senkit nem csaptak ki a Kollégiumból, sőt, a következő évektől kezdve egész napos szünetté tette Kis Ernő a március 15-ét és a végleges ünneplési forma is kialakult: istentisztelet a templomban, ünnepély a honvédemlékmű előtt, koszorúzás Petőfi és Jókai emléktáblájánál, ünnepi ebéd a konviktuson a tanári kar

²⁸ ÓLÉ Sándor: Hogyan alakult ki március idusának mai ünneplése kollégiumunkban? = Pápai Kollégiumi Lapok, 1934. március, 99–101. UŐ.: Pápai diákemlékek. Pápa, 2004. 114 sköv.

részvételével, este díszelőadás a Színházban, utána pedig táncmulatság a Griff Szálló nagytermében.

A kollégiumi ünnepségek másik vonulata a Főiskolai Képzőtársaság névéhez fűződik. Első ízben 1884-ben ünnepelte e társaság március 15-ét. Ez év február 27-ei ülésén hangzott el a következő javaslat: „*Fülöp József indítványozza, hogy a társulat ünnepelje meg március 15-ét. Indítványát a társulat magáévá teszi s elhatározza, hogy márc. 16-án rendes ülés alkalmával márc. 15-re vonatkozó felolvasásokkal s szavatokkal újítja meg e nagy nap emlékét s felszólítja tagjait, hogy mindent kövessenek el, hogy szerény ünnepiünk valóban ünnep legyen.*”²⁹

Az ünnepséget a jegyzőkönyv tanúsága szerint meg is tartották. 1886-ban azt olvassuk, hogy az ünnepségnek már hagyománya van, hiszen azt a „*múlt idők szokása szerint*” tartották. 1889-ben aztán kiléptek a kollégium falain túlra, annál is inkább, mivel mindeddig március 15-e emlékére a városban nemigen tartottak hazafias ünnepélyt, hacsak nem tekintjük annak az 1885-től szokásba jött márciusi vacsorák rendezését. 1889-ben elhatározza a társulat, hogy az ünnepséget nem az iskolában, hanem a színházban tartják meg. Így is történik. Bizottság rendezi az ünnepet, melyen énekarok, zenekarok, szavalók lépnek fel és ünnepi beszédek hangzanak el. Az estély bevételét a honvédszoborra ajánlják fel. Este a Griffben a már emlegetett társasvacsora és táncmulatság következett. Ennek bevételét vagy jótékony célra fordítják (pl. 1890-ben a helyben felállítandó történeti múzeum javára, 1894/95-ben a budapesti Kossuth-szobor javára), vagy a kollégium intézményeinek megsegítésére, támogatására. Az estély műsorában 1893 óta szerepelt az ünnepi óda, ünnepi költemény megírása, amelyre a Képzőtársaság tagjai közül kértek fel valakit. 1896-ban már pályázatot írtak ki ugyanezre a célra. Az 1898–99-es ünnepségről nem itt, hanem az összárosi ünnepségek sorában szölok.

És ha már a honvédszobrot említettük: az ihászi csata emlékművének felállítására 1896. szeptember 6-án került sor. A szoborállítás történetét részletesen meg lehet ismerni a korabeli pápai hírlapok tudósításaiból, amelyek pontosan elősorolják az adakozók nevét és adományaik mértékét.³⁰ Aki ezeket végigolvassa, az láthatja, hogy *Vastagh György* alkotása valóban közadakozásból készült. A szabadságharcnak ez az egyetlen monumentális köztéri emlékműve városunkban.

A városi ünnepségek sorozatát szintén végig lehet követni a sajtó gondos áttanulmányozásával. Itt természetesen nem térhetünk ki minden esztendő

²⁹ TÓTH Endre: A képzőtársaság márciusi ünneplése a múltban. = Pápai Kollégiumi Lapok, 1928. március, 3–6.

³⁰ Például: Pápai Lapok, 1889. február 24.

történeire, de a kerek évfordulók eseményeit érdemes fölillantani. A *Pápai Lapok* 1874. október 3-i száma az aradi vértanúk kivégzésének 25. évfordulójáról emlékezik meg,³¹ igaz, csak a tárcarovatban. „...nem akarjuk megtenni, hogy lapunk is meg ne emlékezzék arról s annak mátyrhálált halt hőseiről. 1849. október 6-a oly véres betűkkel van a magyar nemzet naptárába írva, hogy az el soha nem törölődik, csak némiképp megfakulhat.” 1875-ből nem találtunk megemlékezést sem március 15-e, sem október 6-a vonatkozásában, csupán egyetlen vers jelent meg „Scytha” álneven „Világosi catastropha után (1849. aug. 13.)” címmel. Ez egyértelmű árulásnak nevezi a világosi kapitulációt. („Nagy istenünk lehelj új életet / E népbe... törd le jármát újólag... / S imádvá áldja szent hatalmatat.”)

1878-ban, a forradalom kitörésének 30 éves évfordulóján a *Pápai Lapok* március 17-ei vezércikke a következőképpen fogalmaz: „A martiusi nagy esemény békekötés volt. Békekötés a modern Magyarország és a középkori Magyarország között. A martiusi nagy esemény frigy volt: a múlt és a jelen között — a jövő nemzedék érdekében. A martiusi nagy esemény szerződés volt, mely szerint e haza minden fia kötelezve van édes hazája, nemzete érdekét mint saját érdekét védelmezni, fejleszteni és a közjót elősegíteni. A martiusi nagy esemény jogot hozott a jogtalankokra és egyenlő kötelességet hozott a hon minden gyermekére. (...) Mi jogot nyertünk s ezt őrizniünk kell. A jogörzés — a jog fejlesztése. A jogfejlesztés pedig — a jog gyakorlása. A jog gyakorlása — az alkotmányos élet — a hazának megvédeése a békés harc nehéz küzdelmei közepette.” S aktualizálva a politikai üzenetet, mindjárt fel is teszi a kérdést: vajon betöltötte-e a társadalom a megkötött szerződést? Betöltötte-e Pápa városa, a város vezetősége? Eleget tett-e a nép érdekeinek a választott önkormányzat? Emelte-e jólétét, elősegítette-e a város haladását és virágzását? És kesrüen teszi föl az utolsó kérdést: „Ki tudna ezen jogos kérdésekre igennel válaszolni?!” Tetten érhetjük itt azt a motívumot, amely 48 szociális üzenetét kéri számon — akkor és azóta is: „Igenis martius 15-e anyagi jólétünk kulcsát a nép kezébe adta! Városi képviselők! Ha vezérek akarnak lenni: nyissák fel a nép anyagi felvirágzásának gazdag tárházát, mely önökre van bízva!”

1879-ben, az aradi tragédia 30. évfordulóján a márciusi megemlékezést elmosta a szegedi nagy árvíz híre, de októberben a címoldalon, a vezércikk helyén jelenik meg *Pap Gábor*³² egykori honvédszázados verse („Október 6-ka után”) és tudósítás is olvasható a győri honvédegylet ünnepélyéről. A tudósító megjegyzi, hogy Pápáról igen kevesen jelentek meg, mindössze *Vid Ká-*

³¹ A március 15-i ünnepéről — ha volt egyáltalán — nem emlékezhetett meg a lap, hiszen csak májusban jelent meg az első száma.

³² H. SZABÓ Lajos: Pápa és környéke 1848–1849. Pápa, 1994.

roly (egykori honvéd százados)³³ és *Noszlopi Antal*, valamint az ünnepi beszédet mondó Pap Gábor.

A forradalom 40. évfordulójának évéből, 1888-ból ismerjük az első részletes városi programot. Eszerint március 15-én az iparos ifjúság kezdeményezésére kb. 150 ember gyűlt össze a Griff Szálló nagytermében. A Szózat elhangzása után *Paál István* alkalmi ódáját *Payer Sámuel* szavalta el. Szavalt még *Trattner Lipót* és *Bereczky Jenő*. *Gyurácz Ferenc* evangélikus lekipásztor felolvasása után bankett következett, amely éjjélkor ért véget. Az első pohárköszöntőt Gyurácz Ferenc mondta Kossuth Lajosra. 1889-ben, az aradi tizenhármakra emlékezve a Pápai Lapok vezércikkét *Lukácsék János*³⁴ ugodi plébános, egykori honvéd hadnagy írta. Ő Komárom várának védője volt, az utolsók között hagyta el a várat – erről emlékezett meg a lap hasábjain.

És ezzel el is érkeztünk vizsgálódásunk utolsó pontjához, az ötvenedik évfordulóhoz (1898) és annak ünnepi eseményeihez. Ekkor már teljes pompájával ünnepelt a város. A Pápai Lapok február 6-ai számában fölhívja a lakosságot, hogy méltó módon emlékezzék meg a jeles évfordulóról. Ebben a cikkben jelentik be, hogy a város vezetése elhatározta: díszközgyűlést tart a nagy napon és az 50. évforduló emlékét a város jegyzőkönyvében is megörökítik. Indítványozták azt is, hogy ennek emlékére a Fő tér „Szabadság tér” névre kereszteltessék át. Már itt fölmerül az a gondolat, hogy Petőfi és Jókai szobrának elkészíttetésére gyűjtést kellene indítani. A szobrokat a Honvédelemkémű két oldalán kellene elhelyezni.³⁵ Március 13-án aztán a lap piros fejléccel jelenik meg, nemzetiszínű keretben hozza *Soós Lajos*: „Babér lombok” című költeményét. *Baráth Ferenc* egykori honvédszázados, főiskolai tanár emlékezett 48-as élményeire és az egyik újságíró földízte az 1848. március 15-ei pesti eseményeket is („Egy lap március 15-e történetéből”). Az ünneplésből természetesen mindenki ki akarta venni a részét. Az ötvenedik évforduló ünneplését a Katolikus Kör kezdte meg városunkban március 13-án délután, ünnepi gyűléssel, amelyen *Varga József* igazgató és *Kriszt Jenő* plébános mondott ünnepi beszédet. Ugyanezen a napon ünnepelt az iparos ifjúság önképzőköre is. Itt *Payr Sándor* evangélikus püspöki titkár ismertette a polgári forradalom jelentőségét. Március 14-én a polgári leányiskola tartott délutáni ünnepséget az iskolaszék és a növendékek szülei előtt. *Nagy Gabriella* igazgató után *Benczelits Erzsébet* mondta el emlékbeszédét, mely a 48-as eseményeket vette sorra. *Lampérth Géza* versét *Böröczky Júlia* szavalta, majd

³³ H. SZABÓ 1994. 230–231.

³⁴ H. SZABÓ 1994. 238–239.

³⁵ Ez így is történt, Kisfaludy Strobl Zsigmond alkotásait 1931-ben avatták föl Horthy Miklós kormányzó jelenlétében.

Koritschner Margit negyedéves növendék indítványára a leányiskola növendékei megkoszorúzták a honvédelelművet. A koszorú nemzeti színű szalagjára ráhímezték: „A névtelen hősök emlékének a polgári leányiskola”.

Este a város fényárban úszott. Szegény és gazdag egyaránt kivilágította ablakait. Este 7 óra előtt a Széles-víz felé özönlött a tömeg, mert onnét indult a főiskolai ifjúság fáklyás menete. Hazafias dalokat énekelve vonult végig a menet a honvédelelműig. Itt a Himnuszt énekeltek, majd *Veres István* szénior lépett a szónoki emelvényre és mondott tüzes hangú, rögtönzött beszédet. Utána *Mocsy Mihály* III. éves teológus szavalt a Nemzeti Dalt és a tömeg a Fő terre vonulva megkerülte a Nagytemplomot és szétoszlott.

A nagy napon, március 15-én szinte minden órára jutott egy-egy megemlékezés. Zászlódiszbe öltözött a város, senki sem dolgozott, a nép az utcákat róttá. A megemlékezések ünnepi istentiszteletekkel kezdődtek. A Nagytemplomban Kriszt Jenő mondott ünnepi misét, a reformátusoknál *Kis Gábor* hirdette az ígét, az evangélikusoknál *Payr Sándor* mondott ünnepi beszédet. Az izraeliták is ünnepeltek, különösen sokan gyűltek össze iskolájuk ünnepélyén. A Himnuszt eléneklése után *Schor Ármin* tanító ismertette a növendékekkel az ünnep célját és jelentőségét.

A nap legkiemelkedőbb mozzanata azonban a városi díszközgyűlés volt. A Főiskola tornacsarnoka szűknek bizonyult a hatalmas tömeg befogadására. A képviselőtestület tagjain kívül az összes egyesület és minden városi potentát képviseltette magát. Az asztalnál az ünnepi szónok, *Gyurácz Ferenc* evangélikus püspök és a még élő 48-asok foglaltak helyet: *Baráth Ferenc*, *Horváth Károly*, *Békássy Gyula*, *Perlaky Géza*, *Puzdor Gyula* és idősebb *Sült József*. *Mészáros Károly* polgármester köszöntője után *Csoknyay Károly* városi főjegyző felolvasta a díszközgyűlés határozatát, majd *Gyurácz Ferenc* nagyívű beszéde következett – amit egyébként a Pápai Lapok március 20-án teljes terjedelmében le is közölt. *Baráth Ferenc* emelkedett szólásra és a nagy idők tanújaként a szabadságharc csatáiról emlékezett.

A díszközgyűlés után rögtön a Református Főiskola zászlóavatási ünnepsége kezdődött. *Faragó János* tanár avatási beszédéből megtudhatjuk, hogy a zászló egyik oldalán *Kölcsey* örökbecsű mondata olvasható: „A haza minden előtt!”, a másik oldalán pedig a Főiskola címere fölött ez áll: „A tudomány hatalom.” „Eddig karunk erejéről, kardunk éléről ismert bennünket a világ, a jövőben nem a harc mezején, nem karddal kell harcolnunk, hanem a szellemi téren, szellemi fegyverekkel, a tudomány fegyvereivel. A tudomány megnemesít, magasra emel, hatalmat, felsőbbiséget csak úgy biztosít, ha jellemmel, jó erkölccsel egyesül.”

A délután folyamán az Állami Tanítóképző és az Önképző Leányegylet rendezett ünnepséget, amelyek csak bevezetői voltak a főiskolai Ifjúsági

Képzőársaság hagyományos ünnepségeinek. Hét órára a városi színház minden zuga megtelt, hogy meghallgassa az énekkart és *Kapossy Lucián* tanárnőnk komoly beszédét Petőfiről és Jókairól. *Komjáthy Aladár* a Bánk bán bortalát énekelte, majd szavalatok következtek. A zenekar befejezésül a Kossuth-indulót jászotta. A színházból a közönség átvándorolt a Griffbe, ahol a szokásos társasvacsora és táncmulatság kezdődött s tartott egész reggelig.

Meg kell emlékeznünk arról az eseményről is, amely szintén ezen a napon zajlott: egy régi utca új nevet kapott Pápán. Az az utca, amelyben az Ókollégium épülete áll. Mivel az 1790-es évek óta itt működött a Református Főiskola, az utcát „Főiskola utcának” nevezték el. Petőfi Sándor 1841/42-ben koptatta az iskola padjait és az intézet szomszédságában lakott. Ennek emlékére, a városi vezetőség elhatározása alapján, az ötvenedik évforduló napján a Főiskola utcát Petőfi Sándor utcára keresztelték. Az ünnepség 11 órakor kezdődött Mészáros Károly polgármester vezetésével. A határozatot a főjegyző ismertette, majd Kapossy Lucián tanár lépett elő és Petőfi költészetéről tartott élvezetes előadást. Eztán lehullott a lepel az új utcanévtábláról: megszületett a *Petőfi Sándor utca*. A XX. század nem bántotta ezt a névtáblát: több mint 100 év után is a nagy költőre emlékezteti a pápaiakat.

Az ünnepek április 11-én, az 1848-as törvények szentesítésének ötvenedik évfordulóján folytatódtak. A Pápai Lapok megint nemzetiszínű kerettel jelent meg és ismét volt városi díszközgyűlés.³⁶ Az a furcsa helyzet állt elő, hogy meg kellett volna ismételni a március 15-ei ünnepeket, mert a törvényhozás nem március 15-ét, hanem április 11-ét tette meg hivatalos nemzeti ünnepnek. Természetesen a megemlékezés nem érte el az egy hónappal korábbi színvonalát és intenzitását. Ezen a napon a hivatalos Magyarország a „legalkotmányosabban uralkodó” *I. Ferenc Józsefet* ünnepelte — aki a forradalom leverésére az oroszokat hívta segítségül, aki az aradi 13-at kivégeztette és aki 1867-ig nem is volt megkoronázott magyar király.

Szánjunk még egy mondatot az 1899. október 6-ai megemlékezésekre. Délelőtt 8 órakor a református, 9 órakor pedig a katolikus templomban tartottak gyászistentiszteletet. Ezek után az emlékezők az Állami Tanítóképző udvarán gyűltek össze, ahol a Himnusz eléneklése után *Szováthy Lajos* igazgató mondott beszédet, *Horváth Rezső* IV. éves szavalta *Soós Lajos* „Arad” című versét. Az imént emlegetett ellentmondás itt is tetten érhető: az emlékezésben a szónok elítélte a zsarnok önkényt, az igazságtalanságot, ugyan-

³⁶ Lásd erről: Pápai Közlöny, 1898. április 17.

akkor pedig az „*őfelsége iránt érzett őszinte ragaszkodás*” hangját ütötte meg, a „*nemzet atyjának*” nevezve a szabadságharc vérbefojtóját.

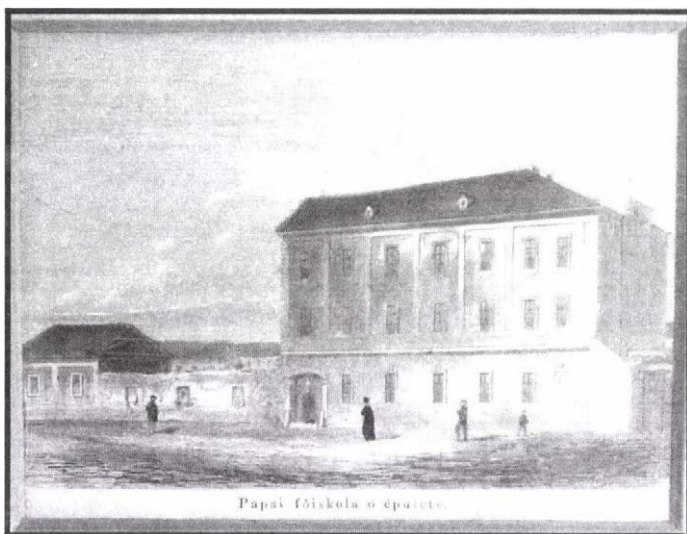
Végezetül a sort egy olyan adattal zárom, amely jobban megismertette a nagyközönséggel Pápa város nevét, mint bármi más. Egy nótáról van szó, amelynek első két sora így hangzik: „*Söprik a pápai utcát, masíroznak a katonák...*” A legenda úgy tartja, hogy 1848 karácsonyának második napján érkezett városunkba Perczel Mór tábornok honvédseregével. A bevonuló katonák énekszóval jöttek, egy szívvel-lélekkel dalolta a hadtest, hogy „*Söprik a pápai utcát.*” A hadak nem sokáig maradtak, mert már másnap továbbálltak, de a dal ittmaradt örök emlékül nekünk, amit aztán országszerte megismertek. Így tudta és így írta meg ezt az anekdotát Kis Ernő főiskolai igazgató.³⁷

MEZEI ZSOLT

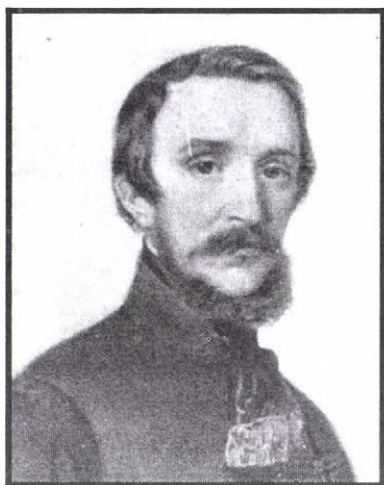

Az 1841-ben alakult Főiskolai Képzőtársaság pecsétje

³⁷ KIS Ernő: Városunk történelmi emlékei közül: „Söprik a pápai utcát” = Pápai Hírlap, 1921. december 24.

Az Ókollégium épülete a XIX. században

*Tarczy Lajos
(1807–1881)*

*Bocsor István
(1807–1885)*

TRÓCSÁNYI DEZSŐ¹

A pápai református kollégium az 1848–49-i tanévben²

1.

Az 1531-ben létesült iskola aránylag nyugodtan fejlődött az első százharminc esztendőben. A város földesura a reformáció kezdetén *Thurzó Elek* volt, az ő támogatása és utódai, az Enyingi Török-család segítségével mellett az iskola aránylag békésen fejlődött. Mintája, éppúgy, mint több más magyar protestáns iskoláé, *Trotzendorf* goldbergi iskolája volt: az igazgató-tanár a legfelső fokon teológiát tanított; a középiskolai részben, amelynek legalsó osztálya az elemi ismereteket nyújtotta, a felső tagozat végzett diákjai mint „köztanítók” (*publicus praeceptor*) tanítottak. A diákságot *Trotzendorf* mintájára felhasználták az intézet rendfenntartó, gazdasági és fegyelmező munkájában.

Az ellenreformáció megindulása után a kollégiumra is egyre súlyosabb idők következtek. 1671-ben az iskola igazgatóját, *Kocsi Csergő Bálintot* és az egyház lelkipásztorát, *Sellyei Istvánt* a pozsonyi vésztörvénytörvény elé idézik, s különböző börtönök után gályaraboknak adják el őket. 1752 tavaszán királyi rendelet tiltotta el a reformátusok vallásgyakorlatát Pápán, az egyház összes

¹ *Trócsányi Dezső* (Sárospatak, 1889. január 3. – Pápa, 1962. szeptember 7.): filozófiai és pedagógiai író. Sárospatakon végezte el a református teológiai akadémiát, majd a kolozsvári egyetem bölcsészeti karán szerzett tanári és bölcsészdoktori oklevelet. Hazai tanulmányai végeztével Németországban ösztöndíjas. 1929-ig középiskolai tanár (1917-től Pápán), 1929–1951 között a pápai teológián a filozófia és pedagógia tanára. 1951-től 1962 nyaráig a dunántúli református egyházkerület levéltárosa. Ő szervezte meg (*Szathmáry Lajossal*) a pápai népfőiskolát 1941-ben. Mint filozófus a *Böhm Károly* körül kialakult magyar újkantiánus iskolához tartozott. Több középiskolai magyar nyelvtankönyvet írt. Jelentős művei: *Mándi Márton István tudományos munkássága* (Pápa, 1931); *Bölcséleti bevezetés* (Pápa, 1934); *Bölcséletörténelem* (Pápa, 1939).

² A tanulmány először az „*Embernevelés*” c. folyóiraiban jelent meg 1948-ban, a 203–211. oldalakon. — *Embernevelés*: 1945–1949 között havonta megjelenő nevelésügyi folyóirat a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének kiadásában. Szerkesztői *Kemény Gábor*, majd *Stolmár László*, *Béki Ernő* voltak. Főmunkatársak: *Baránszky Jób László* és *Kovalovszky Miklós*. Melléklapja az érdekvédelmi–politikai célokat szolgáló *Pedagógus Értesítő* volt, mely később önállóvá vált. Utóda a *Pedagógusok Lapja* lett. — A kollégium 1848/49-es történetének legújabb feldolgozása *BODOLAY Géza*: A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig (1781–1849) = A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. 82–232., különösen 195–197.

javait lefoglalták, a kollégiumot bezárták. A királyi önkény csak annyit engedett meg, hogy az iskola grammatikai osztályai működjenek a szomszéd nemesi községben: Adásztevelen. Így tengődött az iskola harmincegy évig, mígnem 1783-ban a Türelmi Rendelet alapján visszatérhetett Pápára s „hamvaiból megelevenedett”.

1790-ben egy nagyereyű, nagy tudású férfiú lett az iskola igazgatója, *Máncsi Márton István*, a legelső és legkiválóbb magyar kantianusok egyike. Mint tudós, mint tankönyvíró, mint iskolaszervező egyaránt kiválóan bizonyult. Buzgólkodása mellett nemcsak nagyszabású iskolaépület épült, hanem kifejlődött teljesen a felső tagozat is, mint teológiai főiskola, úgy, hogy 1797-ben a dunántúli református egyházkerület elismerte anyaiskolájaként, mint amely *alma mater* az egyházkerület gyülekezeteibe lelkipásztorkat, iskoláiba tanárokat nevel.

Máncsi Márton Istvánnak 1831-ben történt halála után *Tarczy Lajos* lett a filozófiai tanszék örököse, aki nagy elődje után a pápai kollégiumnak legkiválóbb és legnagyobb hatású tanára. Tarczy Lajos már Hegel követője, s a legtudósabb magyar hegeliánusok egyike. Tarczy fiatalon lett vidéki tanár létére a Magyar Tudományos Akadémiának levelező, majd rendes tagja. „Természetan” c. munkájával a kétszáz aranyos akadémiai nagyjutalom kitüntette. Abban a tanévben, amelynek helyzetrajzát próbáljuk adni, ő volt a kollégium igazgatója is.

2.

A kollégiumnak pontos helyzetrajzát adni ma szinte lehetetlen levéltárunk és könyvtárunk súlyos pusztulása miatt.³ Számottevő forrásunk csupán a kollégium érdemes történettanárának, *Kis Ernő*nek munkája, továbbá az iskola évkönyvei 1875/76-tól, de ezek sem teljességében.⁴ Előkerült már az Ifjúsági Képzőtársulat 1841–91. évi története is (*Borsos Károly* munkája), továbbá a társulat könyvtárának jegyzéke 1907-ből; valamint egy köteg különböző időkből való önképzőkori munka. Az 1841/42. évből való igazgatói fegyelmi napló is szolgáltat néhány adatot arra nézve, milyen volt a negyvenes évek diákélete.

³ A tanulmány a II. világháború pusztítása után, 1947/48-ban készült.

⁴ KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531–1895. Pápa, 1896.

3.

1848-ban a pápai kollégium fenntartója a dunántúli református egyházkerület, melynek élén akkor Nagy Mihály⁵ püspök áll. „Az 1831-ik évtől kezdve félszázadon keresztül oly magas képzettségű, mély tudományú, világos elméjű, önálló gondolkodású tanártestület működött itt a főiskolában, akiknek fénye messze világított, sok tudományszomjas ifjút e főiskolába vonzott, s akik a hazai tudományosságnak is elévülhetetlen szolgálatot tettek. Ezek közül elég felemlíteni Tarczy Lajos, Bocsor István, Zádor György, Kerkápoly Károly, Gondol Gábor és Váli Ferenc nevét, mind ismert és tisztelettel emlegetett nevek a hazai tudomány és művelődés történetében, akik bármely tudományegyetemnek méltó díszei lehettek volna”, akik kiváló szellemi és erkölcsi tulajdonságukkal ellensúlyozni bírták az akkori tanrendszer formai elmaradottságát, az iskolának és annak fenntartó testületének mai nap már alig elképzelhető szegénységét – mondotta Antal Gábor püspök a Tarczy Lajos születésének századik évfordulója alkalmából rendezett emlékünnepelelyen. (Értesítő, 1907/8.)

Az 1848/49. tanévben a kollégiumban a következő iskolák működtek:

1. négyosztályos elemi iskola,
2. hatosztályú gimnázium,
3. hároméves bölcsészeti tanfolyam (ez a kilencosztályú gimnázium legfelső osztályainak felel meg, s a középkori egyetemek *facultas atrium*-ának maradványaként viseli az előkelő nevet, annál is inkább, mert itt nem végzett teológusok préceptorkodnak hanem professzorok működnek, akik a teológia elvégzése után rendszerint külföldi egyetemeken egészítették ki tanulmányaikat),
4. a hároméves teológiai tanfolyam, amelyből az első év egybeesik a bölcsészeti harmadik évvel. Ez az év ugyanis átmenetül szolgált egyrészt a teológiára, másrészt
5. a jogi karra, amely ekkor már (1832 óta) mint a kollégium ötödik tagozata működött.⁶

Az 1848/49. tanév tanárai:

1. Tarczy Lajos, aki az általa képviselt hegeli filozófia ellen az egyházkerületen belül indított támadások folytán átment a filozófiától különválasztott számtan-természettani tanszékre. Ebben az évben kollégiumi igazgató volt.

⁵ Nagy Mihály (1788–1875) Pápán, Bécsben és Marburgban tanult kocsis lelkész, 1845-től 1874-ben történt nyugdíjba vonulásáig viselte a püspöki tisztséget.

⁶ A felső tagozaton (bölcshészet, teológia, jog) az 1848/49. tanévben szüntelt az oktatás.

2. *Bocsor István*, aki a történelmi-nyelvészeti tanszéket töltötte be 1837-től. „Az 1825-től 1830-ig terjedő éveket töltötte a főiskolai tanulmányokkal (Pápán) Bocsor, s a hazánkban akkor már mindenfelé vitatott reformeszméket gyönyörrel szedte magába, hogy azután irányítójává legyenek egész életében.” (Értesítő, 1907/8.) Külföldi tanulmányait Bécsben és Berlinben végezte ő is, mint Tarczy, s a hegelizmus adta történeti felfogásának filozófiai hátterét. Préceptor korában hallgatta a jogot a „híres Zádor”-tól s el is végezte.
3. *Kerkápoly Károly*, akit 1847-ben választottak meg a bölcséleti tanszékre, s akinek „*Tiszta észтана (1863) a legönállóbb magyar hegelianus filozófiai mű*”. 1868-tól pesti egyetemi tanár, majd pénzügyminiszter.
4. *Széki Béla* a hittani tanszék tanára, külföldi tanulmányait ő is Bécsben és Berlinben végezte, mint Tarczy és Bocsor. Teológiája valószínűleg hegeli színezetű volt.
5. *Dömjén Ferenc* a szentírás-magyarázati tanszék tanára, aki egyetlen évig, 1848/49-ben volt tanár, s aki korai halála miatt mélyebb nyomot nem hagyhatott.
6. *Stettner György*, aki nevét 1848-ban Zádorra magyarosította, 1848. augusztus 26-ig a jog tanára. 1848-ban a pesti váltótörvényszékhez nevezték ki ülnöknek, később a hétszemélyes tábla bírója lett. A Magyar Tudományos Akadémiának már 1835 óta rendes tagja. Mellette jogi tárgyakat adott elő Tarczy és Bocsor; Stettner utóda, mint helyettes, 1848/49-ben Kerkápoly Károly volt.

4.

A kollégium szelleméről az elmondottak alapján már fogalmunk van: a református puritán kegyesség szolgáltatja a nevelés fundamentumát; másfelől *Hegel* adja a világnézeti alapokat. A múlt század harmincas-negyvenes éveiben Németországban a hegelianus jobb- és baloldal már éles ellentétbe kerültek egymással, s ezen a baloldalon *Marx* és *Engels* már mint antihegelianusok helyezkedtek el. A pápai kollégium tanárai természetesen a hegeli jobboldalon állnak, az abszolút szellem tanának theisztikus irányán orientálódnak inkább, de Tarczy még így is kemény támadások középpontjába került.

Nincs terünk e kérdés behatóbb fejtegetésére, tárgyunkhoz képest pedagógiájával foglalkozunk behatóbban.

Tarczy pedagógiája Mándi István kantianus pedagógiája után, melynek vezérelve a közjó és a kötelesség szentsége, a szóbanforgó időszak új pápai pedagógiája, amely az ötvenegy éven át tanárkodó Tarczy természetesen

1849 után is képviselt. Ezt a pedagógiát ma két forrásból ismerjük. Egyik a „Filozófiai vázlatok” című értekezés (Athenaeum 1837–38), Tarczy fiatal tanár korából, a másik a már ötvenedik szolgálati évében járó aggastyán értekezése a főiskola 1879–80. évi értesítőjében.

Az újszülöttben — írja Tarczy — az ész mély csendben szendereg. De érzékszervei aktivizálódnak, nyelve megoldódik, a benne lévő potencialitások aktualizálódnak tapasztalás, tanulás, világlátás és más eszközök által úgy, hogy a tehetetlen és önállótlan csecsemőből a nevelés-nevelődés folyamán önálló felnőtt fejlődik. Ebben az önállósítási folyamatban a nevelők, a felnőttek beavatkozó munkája nem egyéb, mint segítség az önállósításban. *„Ha a gyermek öntudatra jutott is, azért a szellemi oldal még nagyon fejletlen benne... Az indulat, szenvedély, önkény azon természeti elemek, erők, amelyeknek lassankénti szellemítésében kell a nevelőnek fáradozni; jók és minden nagy munka végrehajtására szükséges azon erők, de csak úgy, ha okosság által kormányoztatnak... Nagylelkűnek, erénytelinek, szilárdnak nem születik senki, ezekre csak fáradságos munka által tehetünk szert: ezért a gyermeknek jó eleve a munkához szoktatása legyen főgondja a szülőnek, nevelőnek.”* *„A makacs, saját kénye szerint jární akaró gyermeket még vesszővel is kell fenyíteni.”*

Az ifjak nevelésében már jóval több a szabadság. Itt már a maga lábán próbálgat jární növendékünk. Nagy terveket sző, a nevelő örül ennek. A nevelés pórása egyre lazább lesz. *„Nem akarom evvel azt mondani, hogy az ifjúra vigyázó minden szemek ezennel bezáródjanak, csak azt értem, hogy ezentúl csak messziről kövesse a tanító ennek egyes lépéseit, ne — mint eddigi éveiben — közvetlenül.”* A tanár az előadásokon túl is érintkezzék növendékeivel, s ilyen beszélgetései is nevelő hatásúak, *„a nemes, szép és jó iskolái legyenek.”*

„Hanem mielőtt így szárnyra bocsátanám növendéketem... elvezetném őt férfiakhoz, kik erényteli életükkel hő kebellet lángolnak mindenért, ami jó, szép, igaz, kiknek homlokán polgártársaiktól érdemlett borostyán vezet... Megmutatnám növendékemnek ezeknek ellenfeleit is... akik előtt nincs semmi szent, mit saját érdekükért megtagadni átallnának... Elvezetném növendékemet munkás polgárok kunyhóiba, hogy lássa a szomorú életet, a szellemi szegénységet, a sok ápolatlan hagyott magvakat, azt megmondani el nem mulasztván, hogy ezek szinte egyes s az álladalom nagy egészéhez múlhatatlanul szükséges tagok, hogy ezek szinte emberek, kiknek célszerű neveltetésén, s minden emberi jogokba helyheztetésén e szerint munkálkodni kell.”

Így vinné tovább növendékét Tarczy — követve Erasmus és Locke nyomdokait — börtönök, kórházak, hivatalok, családi otthonok megtekintésére, s végül az országházba, hogy a növendék végül a politikai élet iskolájába is betekintszen.

Nagy program és ma is helytálló. S érdemes aláhúzni, hogy Tarczy 1837-ben azt írja, hogy a dolgozók „minden emberi jogokban helyheztesésén... munkálkodni kell.”

A középiskolai pedagógia reális világába visz „Középtanodáink” című értekezése. Ebből bennünket most a dolgozatnak az a része érdekel közelebbről, amely az 1850. év előtti állapotokról szól.

A középiskola feladata — írja Tarczy —, hogy „1. mint öncélú intézmény a növendéknek általános képzettséget adjon a tudomány világából, 2. ...hogy az egyetemre lépő ifjú ez ismeretek alapján a szaktudományok akármelyikét sikerrel tanulhassa, sőt azokat egész mélységükben sajátjává tenni bírja.” Kell, hogy a diák ismereteit nyelvtanilag helyesen, továbbá „emelkedetten, ékesen és szabatosan” is ki tudja fejezni. Ehhez pedig gyakorlat, sok gyakorlat kell. De „hiszen azért hívják a középtanodát görögös névvel gimnáziumnak.” A gimnáziumban nem előadás, hanem beszélgetés — rávezetés és kitaláltatás — kell, hogy folyjék; az értelmes tanítás-tanulásnak ebből a módjából következik, hogy „a tanuló semmit be ne magoljon, hanem a megértetteket mondja el saját szavaival.” „Végre, hogy a gimnázium növendéke ne pórázon vezetessék mindig, hanem merjen lépni a saját erejéből is, szükséges, hogy a növendéknek (a felső gimnáziumban) privát olvasmánya is legyen... E tekintetben a megbecsülhetetlen önképzőkörnek egy középtanodában sem szabad hiányozni. A mondottakból világos, hogy a gimnáziumi tanulmányok kellő eredménnyel végzéséhez a tanuló részéről tehetség, szorgalom és figyelem, kellő idő az elsajátításra, — végre ügyes tanár kívántatik.” „Megvannak-e e kellékek gimnáziumainkban? ... Nem szabad eltitkolnunk, hogy e tekintetben 1850 óta hátra mentünk. És annyira nagy a különbség a két epocha ifjai között, hogy kétségbe kellene esnünk fajunk és a nemzet életképessége fölött, ... ha nem tudnók valódi okát e harminc éve tartó, s éppen ezért nagyon fájdalmas hanyatlásnak. Sokan e baj okának azt tartják, hogy a mostani tanítványok szorgalmatlanok, erélytelenek, kelleltenek és ezért mennek oly kevésre közöttük még a talentumosok is... tanítványaink között most nagyobb percent szorgalmas, mint 1859 előtt... 1850 előtt érezte a szorgalmas tanuló, mennyire erősödik ismeretben, ítéletben évről-évre, a siker sarkantyúzza... 1850 óta nem érez ilyen erősödést a tanuló.”

Nem is a tanároknak van a hiba — mondja Tarczy —, hanem a ránk erőszakolt német tanrendszerben, amely a sok tantárgy közt szétforgácsolja a tanuló erejét.

Közli Tarczy e tanulmánya az 1850 előtti korszak gimnáziumi tantervét is:

I. osztály, konjugisták: 1. Vallás. 2. Latin nyelvtan (Langius párbeszédei). 3. Számtan. 4. Földirat. 5. helyes és szépírás. 6. A félév vége felé deklamációk.

II. osztály, grammatisták: Új tárgyak: német nyelv, fogalmazás, levelek, nyugták.

III. osztály, szintaxisták: Cornelius és Phaedrus. Új tárgy: ének.

IV. osztály, rétorok: Latin olvasmány: Ciceró beszédei. Új tárgyak: fogalmazás latinul, latin prózaírók életrajza, görög nyelvtan.

V. osztály, poéták: Latin olvasmány: Ovidius, Vergilius. A társalgási nyelv csak latin. Új tárgy nincs.

VI. osztály, logikusok vagy veteranus orátorok: Új tárgy a logika és Magyarország története.

A gimnázium tanárai a filozófiát és teológiát elvégzett legjobb diákokból kerültek ki, akik mint „köztanítók” vagy preceptorok rendszerint csak egy évre alkalmaztattak. *„Meg kell mondanom azt is, hogy ez ifjú, 22–23 éves preceptorokban egy elődeiktől öröklött nemes ambíció honolt: minél tökéletesebben megfelelni a reájuk bízott hivatalnak — aminthogy azon ambíció kielégítése volt csaknem egyedüli fizetésük —, ezért lankadatlan hévvel szolgáltak hivataluknak.”* *„Mivel nem volt kiléniázva, mit, hány órában és mikor tanítsanak, szabadon kezelve az anyagot, több siker koronázta fáradozásait, mint jelenleg az önökét”* (mondja a főiskola igazgatója a tanároknak). *„Ilyen preceptorok voltak: Kölcsey Ferenc, Csokonai Vitéz Mihály, Tompa Mihály, Arany János stb.”* *„A tantárgy kevés: legtöbb volt a latin nyelv, aztán a görög, legfontosabb azírásbeli dolgozatok készítése mind a hat osztályon keresztül. A heti óraszám összesen 22. Az elv az volt: Non multa, sed multum. Az eredmény már a hat osztály után annyi, hogy a tanulók legnagyobb része nemcsak hibátlanul írt és beszélt latinul, hanem képes volt ékesen is írni ívekre menő disszertációkban, latin és magyar költeményeket szerezni az olvasott latin költők mértékes alakzatai szerint.”*

A mai gimnázium felső osztályainak megfelelő „bölcészeti tanfolyam” („liceális tanfolyam”, mint Tarczy nevezi) hároméves. Az első év tantárgyai: vallás, latin, görög, algebra és geometria, földrajz, világtörténet és természetrajz; a másodiké latin, görög, filozófia (logika és metafizika), világtörténet és Magyarország pragmatikus története, kísérleti természettan, trigonometria, pedagógia; a harmadik év: latin nyelv (folyamatos gyakorlat beszédek és versek írásában), a filozófia gyakorlati része: jog- és államfilozófia, erkölcsfilozófia, szépműtan, vallásfilozófia, általános statisztika, Magyarország statisztikája és közjoga, mathesis applicata.

5.

A felvételi napló tanúsága szerint az 1848/49-i tanévben 51 tanulót vettek fel az elemi iskolába és a gimnáziumba. A legidősebb növendék tizenhat éves, a legfiatalabb hét. A három felső tagozaton — bölcészet, jog és teológia —

nem volt diák. A tanév elején még voltak néhányan, mert a vidéki tanítóságra kibocsátottak jegyzékében szerepel két név „őszutó 3-tól 13-ig”. Ezzel szemben az előző tanévben harmincegyen mentek ki vidéki tanítóságra, javarészt ősszel, az iskolai idő kezdetén, novemberben (a nagy vakáció ugyanis szeptember–októberben volt), de még márciusban és májusban is voltak kibocsátások. 1848 őszén már nem volt kit tanítani a bölcsészek, jogászok és teológusok tantermeiben, mert elhitta őket a haza, a szabadság mindenek feletti hősi, nagy ügye.

Az ifjúság létszáma a negyvenes években a gimnázium hat osztályában 150–160 körül mozgott; kb. ugyanannyi volt a bölcsészek, jogászok és teológusok együttes száma is. A tehetősebb szülők fiai a városban laktak magánházaknál; a kevésbé tehető szülők fiai bent laktak a kollégiumban és itt is ékeztek. A bölcsész és teológus öltözete még mindig a hagyományos tóga. Ezzel kapcsolatban érdemes ismét meghallgatni ismét Tarczy Lajost, aki „Honi utazás levéltöredékekben” (Athenaeum, 1839) című dolgozatában elítéli a meglévő bentlakási rendszert. *„Behelyezik — úgymond — az ifjakat 15–16 évek koruktól kezdve egy magas falakkal környezett épületbe, egy-egy szobába 4–12 főt, egy soha asszonyi kezet nem látott, s eszerint szemetes szobába, hosszú fekete ruhába (tóga) öltöztetik, mely mint örökké viselt, piszkos.”*⁷

Az 1848/49. tanévben az elemi iskolában és a gimnáziumban egész éven folytak a felvételek. A létszám természetesen megcsappant a háborús események következtében; a tanulók főleg Pápáról s a közeli falvakból kerültek ki. A felvett 51 új tanuló közül elemista tíz, első gimnazista huszonegy, a többi különböző felső osztályokba iratkozott be. Kortörténet szempontjából igen érdekes a felekezeti megoszlás: református 11, evangélikus 7, római katolikus 5, zsidó 28. Zsidó tanulók azelőtt is jártak már a pápai kollégiumba; az 1847/48-ban felvett 85 új tanuló közt 16 zsidó vallású volt, fele helybeli, fele vidéki. Az 1848/49. évi 28 zsidó tanuló nagy része a nyugtalan idők folytán természetesen helybeli. A felvételnél a tanulók két ezüstforintot fizettek. 1842/43-ban *„a nagyobb tanulók konviktusi díj gyanánt havonként nyolc váltóforintot fizettek.”* 1848/49-ben is kb. ezt a díjat fizethették.

⁷ Az 1797. évi iskolai törvény szerint *„A szabados iskolai ruhák ezek: setétkék vagy fekete színű nadrág, dolmány és kézfejig érő mente, ugyanolyan színű gömbölyű zsinórokkal és gombokkal, hosszú fekete dolmány vagy reverenda, hasonló színű övvel, fehér gyolcs nyakraváló és a konzisztórium által helybenhagyott felkötésű kalap, absetzes, de nem stéklis vagy nagysarlós csizmák. Megengedődik ezen kívül a setétkék és fekete, sarkig érő és egymásra hajló elejű kaputrokk is.”* (Trócsányi jegyzete — a szerk.)

6.

A főiskolások fegyelmi viszonyait illetőleg az 1842. és 1843. évi „igazgatói könyv” alapján analógiával alkothatnak képet az 1848/49-re is. *„Idézéstől másodszer távol maradt... Két órai börtön.”* Templomból első ízben távol voltak: *„...intessenek meg.”* Templomból másod ízben távol voltak: *„...a jótéttel élők egy legényre (az étkezési sorrendben való hátrébbtételre); az azzal nem élők hat pengő krajcárra büntetessenek.”* *„Közönséges tanításoktól távol voltak negyed ízben... a jótéttel élők napi két kenyérre; az azzal nem élők két órai börtönre büntetessenek.”* *„Petrovich Sándor, Nagy Gedeon múltbeli mulasztásaikról adjanak számot.”* *„Békásy Antal, Petrovich Sándor, Nagy Sándor gazdasszonyaiknak szállás-pénzt többszöri felszólítás után le nem tevők fizetésre kényszerítessenek.”* *„Barát Ferenc, Paksi Ferenc mint leckén lármázók bejelentetnek.”* *„Historiai dolgozat nélkül szűkölködtek: ... Petrich Soma másodszer: pirongattassanak meg.”* *„Templomból első ízben távol voltak: ...Jókay Móric ...intessenek meg.”* *„Petrovich Sándor a múlt iskolai szék alkalmával hat lecke mulasztásáért lévén idézve, azt állítá, hogy neki némely leckéi el volnának engedve; hogy ez nem igaz, bizonyítsa be.”* 1843-ban a farsangi időben sok az istentisztelet- és tanóra-mulasztás, továbbá a borral, kártyával, táncsal kapcsolatos fegyelmi eset: *„Kávéházban találtattak: ...huszonnégy órai fogságra büntetessenek.”* *„Borházban találtattak: ...tizenkét órai börtönre büntetessenek.”*⁸

7.

A kollégiumnak 1783-ban történt újjáéledése óta arra is törekedtek, hogy az oktatás fontos *segédeszközeit*, a könyvtárat és szertárakat is talpraállítsák, illetve berendezzék. A beszerzési naplók alapján nyomon lehetne követni a könyvtárnak s vele az iskolának a korrall való haladását. A fizikai szertárba is megindult a beszerzés már 1790 után. Tarczy Lajos idejében különösen nagy volt a fizikai szertár gyarapodása. Tanulságos Tarczy Lajos idevágó megjegyzése Természettana 1838. évi kiadásának Előszavában: *„Hogy a természettudomány itt (Pápán) ily terjedtségben taníttathatik, s jött világra, azt egy oldalról nékiek (a lelkes ifjúságnak) köszönhetem. A legközelebb lefolyt negyedfél év alatt szinte negyedfélezer forint áru készítményeket vásárolt műtárunk a szuperintendencia egyes jóltevőinek, de legfőképpen s kitűnően a tanulóifjúság önkéntes ajánlataiból.”* Azt hisszük, annak a jelenségnek alig akad párja a tanügy történetében, hogy a tanulóifjúság áldozatkészsége szerzi be a fizikai szertár

⁸ A büntetési tételeket a reformkorban az 1836-ban, majd 1845-ben megújított iskolai törvények szabták meg.

kísérleti eszközeit. 1848-ra a kollégiumnak már szép éremgyűjteménye és nemesi pecsétgyűjteménye volt, ez azonban a viharos időkben eltűnt.

8.

Az ifjúság rendszeres önképző munkája már 1830 után megindult, az „olvasó társaság”-ban 1840/41-ben már az önképzőkör is megalakult, mint „képzőtársaság”, az első tagok közt ott van Petrich Soma, az 1841/42. évi, később oly nagyra nőtt tagok: Petőfi és Jókai jó barátja.⁹ Az alapszabályok szerint „A társaság célja: hogy az abban részt venni kívánó ifjak szavalás, dolgozatok s ezek bírálata által szellemi erejüket műveljék és neveljék.” Ebből a célból könyvtárat létesítettek tagdíjából s gyűjtőíveken összeszedett adományokból. A kollégiumok szellemi képe szempontjából érdemes betekinteni az 1848/49. év előtti könyvtári katalógusba.

- 1–4. szám: Széchenyi: Hitel, Világ, Kelet népe, Magyar akadémia körül.
 5. Dessewffy József: A Hitel taglalatja.
 - 9–10. Eötvös József: Fogházjavítás, Kelet Népe és Pesti Hírlap.
 11. Kossuth: Felelet Széchenyinek.
 14. Fáy András: Kelet népe nyugaton.
 - 18., 19. Jósika: Vázlatok, Irány.
 38. Horváth Mihály: Az ipar és kereskedelem története Magyarországon.
 - 40., 41., 42. Toldy F.: Kisfaludy Károly élete, Dombi Márton, Csokonai Vitéz Mihály élete, Kállay: Kölcsey F. életrajza.
 56. Szontagh: Propylaeumok a magyar filozófiához.
 58. Wesselényi: Balítéletekről.
 61. Kölcsey: Esztétikai és kritikai dolgozatok.
- Így megy tovább a jegyzék az akkori magyar könyvtermés javán. Hogy megvan az akkori szépirodalom jó része, járnak a folyóiratok, az ezek után csak természetes.

A társulat szellemére vonatkozólag egyszerű volna Petőfire és Jókaira utalnunk. De többet mondanak a kisebbek dolgozatai, tudományos és népirodalmi pályaművei, amelyekből már előkerült egy pár darab.

Győrffy Endre II. éves jogász „Vizsgálódások Szent István kormánya fölött” című történeti értekezésében ilyeneket ír: „Már uralkodása második évében meghozta azon törvényét, hogy a ker. vallást bevenni nem akarók jószágaitól és szabadságuktól fosztassanak meg. Jószágaitól, amelyeket vérükkel oltalmaztak, s

⁹ Az ifjúsági egyesületekről, a pápai képzőtársaságról lásd: BODOLAY Géza: Irodalmi diák-társaságok 1785–1848. Bp., 1963. 284–299., 371–374., 665–666.

szabadságuktól, mely nélkül nem ember többé az ember, hanem barommá van lealjasítva...” Ezen törvény teljesen ellenkezett az Árpád alatti szerződés második pontjával: mit közérővel szereznek, abból senki ki ne zárassék. „Ezen szerződés megtartására mindig megesketék a magyarok fejedelmeiket; István is megesketék rá kormányra jutásakor, és ő főnnebb említett törvényének hozásával esküszegővé leve.” „De sokkal könnyebben is boldogult volna ennek (a görög kereszténységnek) terjesztésében, mert... a római vallás terjesztésében különösen a nagy német befolyás miatt talált a magyarokban erős ellenszegülésre.” „Egyébiránt akármi lett legyen is Kupa felkelésének oka: annyi bizonyos, hogy Kupát István jobbára német sereggel, egy német lovagnak, Vencelinnek vezérlete alatt győzte meg Veszprém és Palota között.” „Általában nagyon jellemzi István szerencsétlen gondolkodását ezen elve: unius moris et unius linguae est devile...” „De ő udvarát már csak neje miatt is németekkel rakta meg, s ezáltal udvari nyelvvé magyar helyett a németet emelé.” „Így aztán nem lehet csodálni, hogy a német elem nagy elhatalmasodásának rossz következményei mutatkoztak már István utóda, Péter alatt. A fiatal jogász hegeliánus felfogását, mely dolgozata több helyén is szembetűnő, ez az egy gondolat is eléggé illusztrálja: „a státus célja mindig a jobb eszméjének valószínűsítése.”

Még érdekesebb ma Orlay Petrich Soma „Viszontorlás” című romantikus történelmi elbeszélése Dózsa György idejéből, melyben Dózsa szájára ilyen beszédet ad: „Barátaim! Hű alattvalók! Vesszen az önkény, s vele, ki gyakorolja azt!... Ti pórok vagytok, testetek egy anyagú uratokéval; azoknak lelkiük alacsonyabb, a ti kebletekben fakad az indulatok nemesebb forrása. Azok kéjmámorban töltik napjaikat, ezüst-arany csillog öltönyüköny; kenyér-víz a ti élelmetek, daróc ruha testtakarótok. Büntetlen az úr vétkeiért, a pór kőpadra jut, ha kisajtolt erszénye miatt kénytelen egy falatot dugva szerezni. Az érdemlett bért fáradságtokért zsugorin vonják meg, míg a tartozott adót erővel csikarják sanyargó testetekből... Kín élelmetek, rabok vagytok! Idegen gyűlevész nép orozza lelkeiteket, nem tudják megóvni önző, gyáva uraitok. S ennyi szenvedésekre a király fülei süketek, szemei vakok. Ez jutalmatok a naponkénti munka terhéért. Figyeljetez hű katonák, ez jutalmatok: Vesszen az önkény s vele gyakorlója!”

9.

A március tizenötödiki pesti és az azt követő pozsonyi események hírére a főiskolai tanári kar ülést tartott, s a következő határozatot hozta: „Jelen országgyűlésen kivárván képviselőink testülete által az akkorig kellő mértékben nem élvezett szabadság ügye, nehogy e magasztos kincs sokaknál végtelenséggé fajuljon, elfogadtatott igazgató úrnak azon indítványra, alakittatnék a külegyetemek példájára

*önként vállalkozó tanítványainkból társaik békés viseletére ügyelő őrserег, az ifjúság e tárgybani felszólítása szinte igazgató úrra bízotván.*¹⁰

Az ifjúságban valóban meg is indult a mozgolódás. A március 15-i események hírére fáklós meneteket rendeztek, s a diákság a város nevesebb férfiai háza elé vonult. A várost kivilágították. A főiskolai nyomda kinyomatta volt diákja, Petőfi „Talpra magyar!”-ját s a „Tizenkét pont”-ot, melynek megfogalmazásában a másik halhatatlan pápai diáknak, Jókainak volt oroszlánrésze.¹¹

A diákok a szabadság nevében mindjárt a konviktusi élmezés gyarlósága ellen is tiltakoztak s a konviktusról, amelyen a bennlakók és ünnepi jótéményt, legációt élvezők kötelesek voltak részt venni, önként kimaradtak, s az iskolai törvények áthágása ez alkalommal következmények nélkül maradt.

Az ifjúság keveset törődött az iskolai rendfenntartó őrserег gondolatával. A nemzet önvédelmi harcában kívántak részt venni, s úgy tervezték, hogy külön csapatban fognak harcolni.

Bocsor István, a történet professzorát szülőföldre, Enying országgyűlési képviselővé választotta: Stettner Zádor György a pesti váltótörvényszék ülnöke lett. A tanári karban csak ketten maradtak: Tarczy Lajos és Széki Béla. Ebben a helyzetben május 22-én a főiskolás ifjúságot az iskola nagytermébe összehívták, s Tarczy tudatta, hogy a tanítás az adott körülmények között nem folytatható; intette őket, hogy a fegyveres diákcsoport tervével hagyjanak fel, térjenek haza a szülői házhoz, s onnan menjenek, szülőik engedélyével, ha a viszonyok úgy kívánják, a haza oltalmára. A beszédet a diákok nagy zajjal fogadták, felhevülésükben kedves és tisztelt tanárukat „pecsovics”-nak nevezték, s elhatározták, hogy együtt Pestre mennek, s beállnak az első honvédszászlóaljba. A búcsúestet a „Három rózsánál” ünnepelték meg. Hajnalban pedig elmentek elbúcsúzni hírneves történettanáruktól, Bocsor Istvántól, ki már évek óta hirdette tanszékéről az egyenlőség, szabadság, testvériség magasztos eszméit, aki az ifjúság szónokának, *Jankó Kálmán*-nak lelkes szavaira még lelkesítőbben válaszolt, többek között ezeket mondván: *„Önök a hazáért harcolni indulnak, s ha önök nem azt tennék, amit tesznek, mint kárbaeszt munkát széttépném irataimat, darabokra törném katedrámat, s mint tanári működésem hitvány emléket, irataimmal együtt elhamvasztanám.”*

¹⁰ DREL I. 3. b. A Pápai Református Főiskolai Tanács jegyzőkönyve, 1848. március 17. No. 27. Idézi: KIS 1895. 251–252.

¹¹ A „Tizenkét pont”-ot 1848. március 19-én nyomatták ki Pápán, példánya megtalálható könyvtárunk Kézirattárában. Vö. Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Vál. és szerk. Hudi József. Pápa, 2001. 68.

Ezek az ifjak a hagyomány szerint — mint Kis Ernő írja fentebb idézett művében, amelyet itt követünk — 25–30-an voltak. Vezetőik Győrffy Endre, Szobi József és Szilágyi József voltak. Győrffy Endre nevével már találkoztunk történelmi pályaművével kapcsolatban. Kis Ernő mint az ifjúság „szeme fényét” emlegeti. A budai vár fokán halt hősi halált.¹²

A főiskolások a tanév korai berekesztése után széjjelmentek. Egy részük együtt vonult Pestre s hamarosan a harctérre került; a többiek később kerültek sorra, mert Kossuth Lajos üzent! Az elemi iskolában s a gimnáziumban tovább folyt a munka, de a gimnazisták közül is lett honvéd az anyakönyvi beírás szerint. Az év végi vizsgákat nem tartották meg.

Augusztus végén a féltettebb okmányokat, iratokat, az érem- és pecsétgyűjteményt befalazták. Ezután a harcok hullámozása szerint az iskolai épületekben hol szállás, hol hadikórház volt. Ellenséges hadak 1848. december 30-án kerültek először Párára, s szinte állandó lett itteni tartózkodásuk az áprilisi diadalmas csaták idejéig. 1849. június 11-én Budavár hősei érkeznek Kmetty György vezetésével, kb. hatezer honvéd, köztük néhány pápai diák, mint *Pap Gábor* századparancsnok, a dunántúli ref. egyházkerület későbbi püspöke. Boldogan hallgatták és dalolták a pápaiak a híres honvédnótát: „Söprik a pápai utcát...” a Kmetty-sereg kétheti tartózkodása alatt; ezzel a nótával ment el a visszavonuló honvédsereg.¹³

10.

Ez a rövid és hiányos helyzetrajz — úgy véljük — megmutatta, hogy a dunántúli református egyházkerület pápai főiskolája a nagy időkhöz nem volt méltatlan. Berendezkedése, ha nem is gazdag, de a kor színvonalán álló volt. Tanári kara akkor is az örök értékek szolgálatában állt. Átérezte a kor követelményeit: a szabadságnak, haladásnak, a népnek barátja volt. Ifjúsága nem sajnálta vérét és életét áldozni a haza és szabadság ügyéért. Legnagyobb diákja írta e ma is messze világító sorokat: „...minden rabszolga nép jármát megúntva síkra lép, pirosuló arccal és piros zászlókkal, a zászlókon eme szent jelszóval: Világszabadság!”

¹² Győrffy Endre Buda 1849. május 21-i ostrománál szerzett sérülésébe halt bele.

¹³ Kis Ernő a Pápai Hírlap 1921. december 24-i számában megjelent írásában Perczel Mór tábornok pápai bevonulásához köti a népdal születését.

A kollégium 1843-as pecsétjének rajza

SZEMLE

**PÁLFFY Géza: *Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században.*
Hatos Bálint pápai várkapitány és családja története.
 Pápa, 2005. 116 oldal (Jókai Könyvek 3.)**

A pápai várostörténeti irodalom az utóbbi másfél évtizedben jelentős mértékben gazdagodott, bár a mennyiségi növekedés nem érintette egyformán a történetírás egyes ágait és egyes korszakait. A várostörténeti összefoglalás megjelenése (1994) óta többek közt az újkori közigazgatástörténet, hadtörténet, egyház- és művelődéstörténet terén történt számottevő előrelépés.

A hadtörténeti munkák közül kiemelendő Pálffy Géza forráskiadványa a török által elfoglalt pápai vár 1597. évi felszabadításáról,¹ Bánkúti Imre Rákóczi-szabadságharcot bemutató monográfiája,² a Református Gyűjtemények 1848/49-es jubileumi kiadványa,³ Hermann Róbert 1849-es okmánytára.⁴ A helytörténészek közül H. Szabó Lajos mellett Huszár János is gazdagította ismereteinket.⁵

Pálffy Géza, a XVI. század elismert kutatója legújabb munkájában a társadalomtörténet felé nyitott, amikor az ismert pápai

¹ PÁLFFY Géza: A pápai vár felszabadításának négyszázéves emlékezete 1597–1997. A bevezető tanulmányt írta, az okmánytárat összeállította –. Szerk.: Hermann István. Pápa, 1997.

² BÁNKÚTI Imre: Veszprém megye a Rákóczi-szabadságharcba 1703–1711. (A kötetet szerkesztette, sajtó alá rendezte és a mutatót összeállította Hudi József). Veszprém, 2005. (Balatonfüred Városért Közalapítvány Kiadványai, 18.)

³ HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001. (A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések 2.) A nemzetőrség és honvédujjoncok listáit korábban közölte H. SZABÓ Lajos: Pápa és környéke 1848–1849. Pápa, 1994.

⁴ HERMANN Róbert: Az iházi ütközet emlékezete 1849–1999. Pápa, 1999.

⁵ HUSZÁR János: Honvéd ejtőernyősök Pápan 1939–1945. A Magyar Királyi „vitész Bertalan Árpád” Honvéd Ejtőernyős Ezred története. Pápa, 1999. (A pápai Jókai Kör kiadványai, 7.)

alkapitány, *Hatos Bálint* karriertörténetének feltárására, egy végvári huszártiszti életpálya feldolgozására vállalkozott. A vállalkozás nagyságát mutatja a felhasznált szakirodalom és a hazai és külföldi levéltári forrásanyag, amelynek pusztá felsorolása 17 oldalt tesz ki. Számos hazai világi és egyházi levéltár, továbbá több osztrák levéltár anyaga mellett az osztrák nemzeti könyvtár kéziratgyűjteménye is szerepel a források között. A régi és újabb szakirodalomból közel 200 kötetet, tanulmányt használt fel dolgozata megírásakor és a 367 lábjegyzet készítésekor.

Az elmondottak alapján azt gondolnánk, hogy a Hatos Bálint gazdag irathagyatéka szinte tálcán kínálta magát a történész számára. A valóságban éppen az ellenkezőjéről van szó: Hatosnak mindössze két eredeti, saját kézzel írt levele maradt fenn, a többi oklevél és irat csak érintőlegesen kapcsolódik működéséhez. A család töredékes levéltárában főként a birtokjogi iratok maradtak fenn. Nem véletlen, hogy a szűkös korabeli elsődleges forrásanyag miatt korábban senki sem vállalkozott Hatos Bálint életpályájának feltárására és bemutatására.

A diák kora óta a XVI–XVII. századi végvári rendszer és magyarországi hadtörténet különböző kérdéseivel foglalkozó fiatal történész közel másfél évtizedes tapasztalat birtokában fogott Hatos pályafutásának megírásához. A logikusan felépített munka 15 rövid fejezetben számot vet a kutatás eddigi eredményeivel, bemutatja a család eredetét, s Hatos pályafutásának egyes állomásait, majd örökségének és a család sorsának taglalása után az általános tanulságok megfogalmazására is sort kerít.

A kötet olvastán az olvasó a kirakós játékra hasonlító történelmi munkamódszert éppúgy megismeri, mint Hatos Bálint életrajzát. Hatosról megtudjuk, hogy 1565 körül született Pápán, feltehetőleg *Török Ferenc* udvarában, annak István nevű fiával együtt nevelkedett. A helyi protestáns iskolát és főúri udvari iskolát végezhetette el, majd tagja lett a pápai királyi őrségnek. Számára a familiáris és végvári katonai szolgálat jelentette a társadalmi felemelkedés lehetőségét, melyet a külső körülmények hol előmozdították, hol pedig hátráltattak. 1586-ban lovas tisztként (huszár főlegényként) szolgált, amikor a törökök fogságába esett, ahonnan igen nagy váltságdíj (1000 forint) ellenében szabadult ki. Katonai karrierje az ideiglenesen török kézre kerülő Pápa felszabadítása (1594–1597) után emelkedik, s alkapitányi előlépéssel (1613–1620), majd *Bethlen Gábor* erdélyi fejedelem idején veszprémi főkapitányként (1621–1622) ér a csúcra. Bethlen mellé állása egyúttal katonai karrierjének végét is jelenti. Utolsó éveit mezőlaki kúriájában tölti. Halála pontos idejét nem ismerjük, valamikor 1624. januárja és 1625. március eleje közt hunyt el.

Vagyonosodását két házassága is előmozdította. 1590 körül *berenhidai Huszár Péter* későbbi pápai kapitány lányát, *Zsuzsannát* vette nőül, valamikor 1610 előtt pedig a befolyásos értelmiségi köznemesi családból származó *Chernel Annát*. Házasság, vétel, zálog címén gyarapított birtokai révén az északnyugat-dunántúli nemesség egyik meghatározó alakjává vált, aki katonatisztként, vármegyei szolgabíróként, az úriszék tagjaként, a református egyház patrónusaként nagy tekintélyre tett szert.

A szerző rendkívüli pályaként írja le Hatos karrierjét, akinek ősei egyházi nemesek lehettek, ő maga pedig a kisbirtokos országos nemes szintjéről, „szinte a semmiből felemelkedve” (60.) lett a pápai végvár második embere, a megye és a régió egyik

vagyonos köznemese. A családi karrier részben a megfelelő fiúörökösön múltott. Első házasságából született István fia – részben az apa politikai „ballépése” miatt – kedvezőtlen pozícióból indulhatott, s a lovastiszt (lovás főlegény) szintjénél nem tudott feljebb jutni. Bár jó házasságot kötött, fiúutód nélkül öröksége szétesett. Oldalágakon viszont a Hatos családok sorsa későbbi századokban is nyomon követhető.

A korabeli illusztrációkkal ellátott, szinte hibamentes kötet⁶ függelékében a két eredeti Hatos-levelé érzelmileg is közelíti az olvasót a korhoz, melynek bonyolult viszonyaiban a család XVI–XVII. századi leszármazási táblázata nyújt eligazítást. Pálffy Géza mestermunkája nem csupán egy katonai karrier története: eredeti céljának megfelelően a nyugat-dunántúli köznemesség társadalomtörténetének mélyebb megismerését is elősegíti,⁷ s remélhetőleg másokat is arra ösztönöz, hogy más neves köznemesi családok (Budor, Csutor, Pázmán, Radványi, Turós stb.) történetét is föltárják.

HUDI JÓZSEF

A füredi fürdő kétszáz éve

SÓLYMOS Szilveszter: *Balatonfüred fürdő bencés kézben (1743–1949)*⁸

Bencés Apátság, Tihany, 2003. 247 oldal

Nehéz feladatra vállalkozott *Sólymos Szilveszter* bencés szerzetes-tanár, amikor elhatározta, hogy könyvet szentel a füredi fürdőtelep új- és legújabb kori történetének, hiszen a fürdő történetéről nem készült önálló, tudományos igényű monográfia. A reformkorban országos hírnevű, a polgári korban európai színvonalú fürdőről ugyanis vagy a tihanyi apátság, vagy Balatonfüred történetek részeként írtak az elődök. A köztudatot főként a szépirodalmi művek és az idegenforgalmi kiadványok formálták. A fürdőkultúra alakulásáról, a fürdőhelyi társadalomról csupán néhány fontos tanulmány látott napvilágot.

A szerző döntésében biztosan szerepet játszott az a személyes tapasztalat, hogy a szocializmus évtizedeiben egyszerűen „megfeledeztek” arról, a fürdőtulajdonos tihanyi apátság történelmi szerepét elismerjék és a maga helyén értékeljék. *Korzenszky Richárd* tihanyi apát lírai ajánlásával, *Elek Miklós* lektorálásával megjelent kötet az „elveszett múlt” újrafelfedezését kíséri meg. Ehhez *Sólymos Szilveszter* nem a tudományos monográfia, hanem a népszerűsítő feldolgozás műfaját választotta. A bevezetőben pontosan kijelöli a megközelítési irányokat és módokat. A fürdő fejlődésének mozzanataira, a fejlődést meghatározó tényezőkre (a tihanyi apátság és a pannonthalmi főapátság viszonyára), a fürdő életét meghatározó személyiségekre, a

⁶ A szövegben és a lábjegyzetekben egyetlen elütést sem találtunk, viszont a címlapon a főhős neve véletlenül *Hatosi* alakban olvasható, ami aligha a szerző hibájául roható fel.

⁷ E téren már jelentős előzményekre, többek közt Bilkei Irén, Dominkovits Péter, Gecsényi Lajos kutatásai eredményeire támaszkodhatnak a dunántúli nemesség társadalomtörténetével foglalkozók.

⁸ A belső címlapon más cím olvasható: *Balatonfüred-fürdő bencés kézben 1743–1949 között*.

megmaradt építészeti és szellemi örökségre kíváncsi. „Semmiképpen nem a bencés múlt dicsőségének emlegetése a célunk. Nem szándékunk a fürdő bencés vezetés alatti idejét úgy feltüntetni, mint valami eszményi időszakot, amivel az országnak egyedülálló szolgálatot tett volna. (...) Olyan helytörténeti és kultúrtörténeti események felidézésére is törekszünk, amelyek a valóságon alapulnak, de a múltban nem kaptak elég figyelmet.” (10.)

A kötet nyolc, egymáshoz lazán kapcsolódó fejezetben ad képet a fürdő fejlődéséről. Megismerjük a felhasznált könyvészeti és levéltári forrásokat, a fürdő jogállásának változásait, fejlődésének állomásait, a kiemelkedő eseményeket és személyiségeket, a „jelesebb épületeket”. Az utolsó, egyben leghosszabb fejezet („Emlékezések a bencés Füredre”, 115–197.) az „élményszerűbb emlékeket, visszaemlékezéseket”, a fürdővel kapcsolatos irodalmi alkotásokat, érdekesebb levéltári veszi számba.

A szöveget 33 végjegyzet, 22 tételt tartalmazó, sorszámozott irodalomjegyzék egészíti ki. (Az irodalomjegyzék két nem odaillő — levéltári, illetve kéziratári — forrást is tartalmaz.) Népszerűsítő munkáról lévén szó, elég lett volna a felhasznált források és irodalom jegyzékét közölni. Mivel azonban jegyzeteket alkalmazott az író, az idézett szövegrészeknél minden esetben hivatkozni kellett volna. Tucattól több elütésből származó hibát találtunk a szövegben. Némely esetben a családnév (pl. Jalsovics) egységesítésére lett volna szükség. Ezt többnyire a szerkesztőn szokták számon kérni, a kötetnek viszont nincs szerkesztője. A korrektúrára talán a kiadást előkészítő Hortobágyi Arnoldnak vagy a felelős kiadónak kellett volna jobban ügyelnie.

A Függelékben (203–247.) számos, sajnos nem időrendben közölt dokumentum (tervrajz, térkép, levelezőlap, fotó, kisnyomatvány stb.) teszi érzékletessé a fürdő életében bekövetkezett változásokat. A szép és igényes kivitel a balatonfűzfői Tradeorg Nyomda munkáját dicséri.

A cím láttán az olvasó azt gondolhatja, hogy a tihanyi apátság 1743–1949 között volt a fürdő tulajdonosa. A történet végpontja a fürdő államosítása, a gyógyfürdő megszűnése. A kezdőpont viszont félreértésre adhat. A szerző azzal indítja a fürdő 200 éves múltjának bemutatását, hogy a „savanyúvíz forrás” már az 1716-ban készült birtokösszeírásban is szerepel. Ezt követően három egymást követő tulajdonos kezén van a fürdő területe, végül az utolsó tulajdonos özvegyétől veszi meg Lécsváros apát a területet. 1743-ban egyik kitisztított forrás mellé fürdőházat építtetett. „Ezt az évet tekintik a fürdőtelep kezdetének.” (21.)

A források gyógyhatását bizonyára ősidők óta ismerték a környék lakói, a római kor óta írásos nyoma is van ennek. A középkor évszázadairól, a török időről keveset tudunk. Az újabb kutatások szerint a gyógyfürdő a XVIII. század eleje óta folyamatosan üzemelt. Kezdetben *Flaskár András* székesfehérvári polgár (1702–1718), azután *Demkovics (Temkovics) Miksa* (1718–1741) seb- és fürdőorvos és özvegye, majd *Schuszter József* orvos és özvegye (1741–1755) volt a fürdő tulajdonosa. A tihanyi apátság Lécsváros apát idején 1741-ben tisztította ki a források környékét, 1743-ban egy fürdőházat építtetett, 1749-től Schuszter arácsi telepét bérelte, 1755-ben pedig megvásárolta. Ettől kezdve a gyógyfürdőtelep egyetlen tulajdonosaként tarthatjuk számon.⁹ Amikor a

⁹ LICHNECKERT András: A Savanyúvíztől a világfürdőig. In: Balatonfüred és Balatonarács története. Szerk. Lichtneckert András. Veszprém, 1999. 727–728. (A Veszprém Megyei Levéltár Kiadványai, 14.) Lichtneckert a korábbi ismert fürdősök sorát sorát Flaskárral egészítette ki.

szerző nem 1755-öt, hanem 1743-at tekint a „Füred-fürdő a Tihanyi Apátság kezében” korszak kezdetének, a hagyományos rendtörténeti álláspontot fogadja el, ami viszont kiigazításra szorul.

A fürdő kétszáz éves történetének áttekintése (20–31.) bizonyítja, hogy a fürdőtelep nem egyenletesen fejlődött, ami részben a fenntartó változásának köszönhető. 1786-ig a tihanyi apátok (*Lécs Ágoston, Vajda Sámuel*) fejlesztették a fürdőt. 1786-ban, amikor II. József a rendet feloszlatta, az ún. Vallásalap (Fundus Religionis), gyakorlatilag a Magyar Királyi Kamara kezelésébe ment át, amely jelentős építkezéseket végeztetett, állandó szakszeméllyel látta el a telepet, ahol magánszemélyek is telket szerezhettek, házat építhettek. A folytonosság a rend visszaállításakor (1802) állt helyre; ettől kezdve 1889-ig a tihanyi apátság, 1891–1917 között a pannonhalmi főapátság, 1918–1934 között a Balatonfüredi Gyógyfürdő Rt., 1935-től az államosításig ismét a pannonhalmi főapátság kezelésében volt. A pannonhalmi főapátság és a tihanyi fiókapátság közti viszony tehát döntően befolyásolta a fürdőtelep fejlődését. Nagyobb fejlesztés csak a főapátság támogatásával, óriási kölcsönök felvételével valósulhatott meg, ugyanakkor a megtérülés lassú és kétséges volt. Emiatt az 1880-as évektől szinte állandóan napirenden volt a telep eladásának ügye, amely a nem megfelelő árajánlat miatt hiúsult meg.

A szerző a szakirodalomból főként négy műre alapozva mutatja be a gyógyfürdő múltját. Horváth Bálint bencés pap 1848-ban kiadott, *Jalsovits Aladár* bencés lelkész 1878-ban megjelent kézikönyvére — mindkettő a gyógy- és kirándulóhelyet népszerűsítő propaganda kiadvány volt.¹⁰ Az első tudományos igényű feldolgozás, *Sörös Pongrác* tollából a pannonhalmi rendtörténet XI. kötetében jelent meg 1911-ben.¹¹ A másik huszadik századi munka *Zákonyi Ferenc* „elismerésre méltó” Balatonfüred-monográfiája (1988), melynek fürdőre vonatkozó fejezeteiből sokat merített.¹² Önálló kutatást a szerző a XX. századi bencés fürdőigazgatók, fürdőhelyi lelkészek életrajzának, a fürdőhelyi lelkészség történetének összeállításához végzett (bár itt is voltak nem elhanyagolható előzmények).¹³

A kötet sokszínűen, ugyanakkor elkötelezetten, „bencés szemmel” mutatja be fürdőtelep kialakulását és fejlődését. Kiemeli azokat a tihanyi apátokat, pannonhalmi

Nem említi, de tudjuk, hogy Flaskár (Flahker) András fehérvári német seborvos, Schuster József pedig ugyanott orvosdoktor, a város orvosa volt, bár a tihanyi rendtörténet csak sebésznek titulálja. Vö. KÁLLAY István: Fehérvár regimentuma 1688–1849. A város mindennapjai. (Fejér Megyei Történeti Évkönyv, 18.) Székesfehérvár, 1988. 375., 381. A fehérváriak a dualizmus koráig Füredre, azt követően inkább Pétfürdőre jártak gyógyulni és kikapcsolódni.

¹⁰ HORVÁTH Bálint: A' füredi-savanyúvíz 's Balaton' környéke. Magyaróvár, 1848., JALSOVICS Aladár: A balatonfüredi gyógyhely és kirándulási helyei. Bp., 1878.

¹¹ SÖRÖS Pongrác: A tihanyi apátság története. Második korszak. Tihany mint fiókapátság. 1701-től napjainkig. Budapest, 1911. (A Pannonhalmi Szent-Benedek-Rend története, XI.: A tihanyi apátság története, II.)

¹² ZÁKONYI Ferenc: Balatonfüred. Adalékok Balatonfüred történetéhez a kezdetektől 1945-ig. Szerk.: Varga Béla. Veszprém, 1988.

¹³ Például ANTNY Illés: Balatonfüred. Veszprém, 1933. (Plébániák története, 1.), BERKÓ Pál-LEGÁNYI Norbert (összeáll.): A pannonhalmi Szent Benedek-rend névtára 1802–1986. Szerk.: Szennay András. Pannonhalma, 1986.

főapatokat, uradalmi jószágkormányzókat, világi és rendi fürdőigazgatókat, a gyógyítást végző fürdőorvosokat, akik a fürdőélet alakítói voltak.

A szerző az 1930-40-es évek szereplőit személyesen is ismerte, róluk kitűnő portrékat rajzolt. A sokoldalúan művelt, számos nyelven beszélő művészetrajongó, *Bozmánszky Gyárfás* (1873–1952) 1929–1936 között volt fürdőtelepi lelkész, „a fürdő egyik legismertebb személyisége”. 1931-től vezetett naplójából élénk kép bontakozik ki a füredi fürdő mindennapjairól. „*Kevés bencésből, egyáltalán kevesekből váltott ki a Balaton és környezete, gyógyító természeti szépsége annyi rácsodálkozást, örömet, és Istenre hangoltságot, mint belőle. És ő mindazt, amit kapott, tovább is sugározta. Ezért érezheti őt Füred is joggal a magáénak.*” (166–178., idézet: 178.) A végtelenül puritán, szerény és zárkózott *Gácsér Kalazant* (1877–1965) fürdőigazgató 1935 után arra törekedett, hogy az „európai világfürdő” színvonalára emelje a telepet, amely a második világháború kitérője miatt csak részben sikerült. Rá várt 1946–1947-ben az újjáépítés nehéz munkája is. (65–73.)

A második világháború végnapjaiban *Szekeres Bónis* fürdőigazgató, *Polgár Vilmos* gazdasági szakember és *Macher Emánuel* lelkész próbálta menteni a menthetőt. Mindnyájan abban bíztak, hogy a kórház jelleget hangsúlyozó „vöröskeresztes lobo-gó és a cirillbetűs felírás” megvédi a szanatóriumot. Az utolsó fejezetben közölt meg-rázó beszámoló jelentéseiből azonban kitűnik, egyik fél sem volt tekintettel a nemzeti kultúrkinccs védelmére. A németek és nyilasok is jelentős értékeket elhurcoltak, a szovjetek viszont mindent és mindenkit kifosztottak. Az *Ipoly Szállóba* szorult közel 300 emberről hármuknak kellett gondoskodniuk. Itt mutatkozott meg *Polgár Vilmos* páratlan szervezőkézsége, aki heteken át gondoskodott az ideiglenes lakók (jórészt menekültek) ellátásáról. A katonaszökevénynek számító *Bárczy János* repülőtitstet az élete kockáztatásával mentette meg a biztos haláltól.

Az olvasmányos stílusban megírt, igényes kivitelű kötet elsősorban a savanyúvíz-forrásokra épülő gyógyfürdőhelynek állít emléket, kevésbé foglalkozik a balatoni fürdőzés történetével, holott 1820-as évektől kezdve az ún. „hideg fürdők” egyre nagyobb szerepet játszottak a fürdőtelep életében. Már a XVIII. század végén arról panaszkodnak a bencések, hogy nem a víz orvosi hasznáért jönnek messze földről Füredre, hanem „tsak időt tölteni, jádzani, tréfálni”, vagyis szórakozni. (133.) A reformkorban és a neoabszolutizmus időszakában a fürdő a hiányzó politikai nyilvánosságot helyettesítette, a kiegyezés korában kezdett a fürdő a tömeges szabadidő-töltés fórumává válni. A kiadvány hiányosságaival a fürdőtörténetben rejlő új lehetőségekre is felhívja a figyelmet. A fürdő mint vállalkozási forma, gazdasági üzem, ma még alig ismert. Éppúgy hiányzik a társadalomtörténeti szempontú feldolgozás. Sok-sok levéltári forrás vár még feltárára és feldolgozásra.

HUDI JÓZSEF

SZERZŐINK

BÁNKINÉ MOLNÁR ERZSÉBET történész-muzeológus (Kiskunfélegyháza)

DR. HUDI JÓZSEF történész-levéltáros (DREL)

KIRSCH ATTILA középiskolai tanár (Pápa)

MEZEI ZSOLT könyvtáros (DREK)

SZATMÁRI JUDIT történész-levéltáros (Budapest)

TRÓCSÁNYI DEZSŐ (1889–1962) filozófiai és pedagógiai író

DREK = Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára (Pápa)

Az angol nyelvű összefoglalókat KÖNTÖS LÁSZLÓ készítette.

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámolni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat – idézetek, címek kivételével – római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegeye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatcím, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az AP rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kéziratához mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

Tipográfia
Mezei Zsolt

Nyomdai munkák
Floppy 2000 Kft.
8500 Pápa, Juhar u. 2/a.

TARTALOM

MŰHELY

- Bánkiné Molnár Erzsébet*: Települési igazgatás és jogszolgáltatás a Jászkun kerületben 237
- Kirsch Attila*: Sokorópátkai Szabó István politikai tevékenysége 1919–1931 247
- Hudi József*: Az egyházi levéltárak kiadványai az 1990-es években 269

FORRÁSKÖZLÉS

- Szatmári Judit*: Tormássy János dunamelléki református püspök beiktatása 1808-ban 289
- Hudi József*: A pápai városi hadnagy hivatali utasítása a XVIII. századból 303

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

- Hudi József*: Adalékok Pápa város zenetörténetéhez II. A pápai református főiskola Hangászati Egyesülete 1835-ben 313
- Mezei Zsolt*: 1848/49 kultusza Pápán (1850–1900) 316

ÚJRAOLVASÓ

- Trócsányi Dezső*: A pápai református kollégium az 1848–49-i tanévben 327

SZEMLE

- PÁLFFY Géza*: Egy különleges nemesi karrier a 16–17. században. Hatos Bálint pápai várkapitány és családja története (*Hudi József*) 341
- A füredi fürdő kétszáz éve. *SÓLYMOS Szilveszter*: Balatonfüred fürdő benecés kézben (1743–1949) (*Hudi József*) 343

Szerzőink

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KIADVÁNYAI

„A kényes úrfi s a rongyos baka”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal. 1500.— Ft

A Pápai Református Gyűjtemény (Szerkesztette Kövy Zsolt). Pápa, 1987. 144 oldal + 47 kép. 400.— Ft

Félezer év. A Pápai Református Gyűjtemények milleniumi emlékkönyve (Szerkesztette Hudi József és Mezei Zsolt). Pápa, 2000. 58 oldal. 400.— Ft

Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal. 2500.— Ft

Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal. 1800.— Ft

KÖBLÖS JÓZSEF: A Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárának magyar vonatkozású középkori oklevelei 1265–1525. Pápa, 1997. 122 oldal + 25 kép. 950.— Ft

HUDI JÓZSEF: Fábián-emlékkönyv. Fábián József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. 143 oldal. 1400.— Ft

Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Forráskiadvány. Pápa, 2002. 572 oldal + 6 térkép. 3500.— Ft

Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal. 2000.— Ft

Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal. 2000.— Ft

ÓLÉ SÁNDOR: Pápai diákemlékek. Pápa, 2004. 220 oldal. 1400.— Ft.

KÖBLÖS JÓZSEF: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal. 1400.— Ft

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Postafiók 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu